## Розділ перший

Одного дня, чудового-пречудового дня йшла собі дорогою корова-муня, і ця корова-муня, що йшла собі дорогою, зустріла хорошистого хлопчика на ім'я Малюк-Ласюк...

Цю історію розказував тато; тато дивився на нього крізь скельце, і обличчя мав волохате.

Малюк-Ласюк — це він. А муня йшла звідти, де жила Бетті Бірн — та, що продавала лимонні косички.

Ой, цвіте дикая ружа

У садку зеленому.

Він співав цієї пісеньки. То була його пісенька:

Оо, сатьку селеному.

Коли помочишся в ліжко, то спочатку стає тепло, а потім холодно. Мама підкладала йому церату. Від неї такий чудний запах.

А мама пахла краще за тата. Вона грала на піаніно матроську дудку, щоб він під неї танцював. І він танцював:

Траляля ляля,

Траляля тралялядді,

Траляля ляля,

Траляля ляля.

Дядько Чарлз і Данті плескали в долоні. Вони були старші за тата з мамою, а дядько Чарлз був старший і за Данті.

У Дантиній шафці лежали дві щітки. Одна, з каштановим оксамитом на спинці — за Майкла Девітта, а друга, з зеленим оксамитом на спинці — за Парнелла. Щоразу, як він їй приносив тоненький папір, Данті давала йому цуцю.

Ванси жили під номером сьомим. Тато-мама там були не такі, як у нього. Це були тато і мама Ейлін. Він збирався женитися на Ейлін, коли вони виростуть. А зараз він заліз під стіл. Мама сказала:

— О, Стівен перепросить.

Данті сказала:

— А як ні, то прилетять орли й виклюють йому очі.

Виклюють очі,

Перепроси,

Перепроси,

Виклюють очі.

Перепроси,

Виклюють очі,

Виклюють очі,

Перепроси.

На просторих майданчиках юрмилися хлопці. Всі кричали, а префекти ще й на них покрикували. Вечірнє повітря було блякле й прохолодне, і після кожної атаки й удару футболістів брудний шкіряний м'яч летів крізь сіре світло, як важкий птах. Він тримавсь на краю своєї ланки, подалі від очей їхнього префекта, подалі від отих грубих ніг, лише інколи вдавав, ніби бігає. В юрбі гравців він чувся малим і слабким, та й очі мав слабкі і сльозаві. От Роді Кікгем не такий — всі учні кажуть, що бути йому в третій ланковим.

Роді Кікгем — порядний товариш, а от Нахаба Роуч — паскуда. В кімнаті в Роді Кікгема є наголінники, а в трапезній — кошик з їжею. В Нахаби ж Роуча не руки, а лапи, і п'ятничний пудинг він зове "псяюхою-в-ковдрі". А одного разу він запитав:

— Тебе як звати? Стівен відповів:

— Стівен Дедалус.

Тоді Нахаба Роуч сказав:

— Це що за ім'я таке?

А коли Стівен не знайшов, що відповісти, Нахаба Роуч спитав:

— А хто твій тато? Стівен відповів:

— Джентльмен.

Тоді Нахаба Роуч спитав:

— Він у тебе суддя?

Він тупцявся з місця на місце у межах своєї ланки, час до часу роблячи короткі перебіжки. Але руки від холоду посиніли. Він запхав їх до кишень свого сірого костюма з паском. Пасок припасований до кишені. А ще пасувати означає давати лупня. Якось один учень сказав Кентвелові:

— Я б тобі так пасонув! А Кентвел відказав:

— Задирайся з такими, як сам. Ану йди пасони Сесілові Громилу, а я подивлюсь. Він як вверне тобі в зад!

То був нехороший вираз. Мама веліла йому не розмовляти в коледжі з невихованими хлопцями. Хороша в нього мама! Першого дня в холі замку, коли вона прощалася і загорнула свою довгу, аж до носа, вуаль, щоб його поцілувати, очі й ніс у неї були червоні. Але він вдав, ніби не бачить, що вона ось-ось заплаче. Вона в нього хороша, та не тоді, як плаче. А тато подарував йому дві монети по п'ять шилінгів на кишенькові витрати. Тато казав, що коли йому чогось треба, хай напише додому, тільки щоб на товаришів не доносив. Потім, уже в брамі замку, як вітер шарпав на ректорові сутану, ректор потис руки татові й мамі, і бричка з татом і з мамою від'їхала. Вони махали звідти руками й кричали:

— До побачення, Стівене, до побачення!

— До побачення, Стівене, до побачення!

Його втягнуло у вир при розіграші м'яча, і в страху перед блиском очей та забрьоханими бутсами він нахилився, щоб бачити ноги. Товариші борюкались, аж хрипіли, ноги їх стиналися, і тупали, і терлись. Та ось жовті бутси Джека Ловтона викатуляли м'яча з виру, і всі інші бутси та ноги побігли за ним. Він теж трохи побіг був за ними, але став. Бо й нащо? Скоро вони почнуть роз'їжджатись на канікули. Після вечері він у читальні поміняє цифру "77", приклеєну всередині парти, на "76".

В читальні зараз куди краще, ніж на цьому холоді. Небо блякле й холодне, але в замку світиться. Цікаво, з якого саме вікна Гамільтон Ровен кинув свого капелюха під огорожу, і чи були тоді під вікнами клумби? Одного разу, коли його викликали до замку, ключник показав йому сліди від солдатських куль на дверях і почастував печивом, яке їдять брати ченці. Тепло і хороше дивитися на вогні замку. Ніби у книжці якійсь. Мабуть, і в Лестерськім абатстві так. А які хороші речення в "Правописі" доктора Корнвела! Зовсім, як вірші, хоч це тільки приклади, щоби вчитися правильно писати.

Вулсі вмер у Лестерськім абатстві,

Де його абати й поховали.

Некроз — це хвороба рослин,

А рак — хвороба тварин.

Хороше б зараз лежати на килимку під каміном, поклавши голову на руки, і думати над цими реченнями. Його зморозило, як від доторку холодної масної води до шкіри. То була підлість — штовхнути його в ту відхідну яму, коли він не згодився проміняти свою табакерку на Веллзів випробуваний у боях каштан, розбивцю сорока інших. Вода була така холодна й масна! Один хлопець бачив, як у цю ж ковбаню стрибнув здоровенний пацюк. Мама з Данті сиділи біля каміна й чекали, поки Бриджід подасть чай. Мама виставила ноги на камінні ґратки, її пантофлі з самоцвітиками нагрілися і так приємно, так тепло пахли! Данті знала багато всякої всячини. Вона навчила його, де Мозамбіцька протока, яка найдовша річка в Америці і як називають найвищу гору на Місяці. Отець Арнол знає більше за Данті, бо він священик, але й тато, і дядько Чарлз кажуть, що Данті — розумна жінка, начитана жінка. А коли, по обіді, з Данті виходить отой звук і вона підносить руку до губів — то це від печії. Здалеку на майданчику хтось крикнув:

— Всі в приміщення!

А на двох нижчих і на третьому підхопили:

— Всі в приміщення! В приміщення!

Гравці оточили його, розпашілі й забрьохані, і він ішов у гурті, радий, що пора в приміщення. Роді Кікгем тримав м'яча за брудну шнурівку. Один учень просив, щоб він дав пасонути разок, але Роді ішов собі, навіть не озиваючись. Саймон Мунан сказав йому цить, бо префект дивиться. Тоді той учень обернувся до Саймона:

— Знаємо, чого ти такий мудрий. Ти — Мак-Ґлейдівський цмок.

Цмок — чудне слово. Той хлопець назвав Мунана так, бо Мунан звик зв'язувати приставні рукави на префектовій мантії в нього за спиною, а префект звик удавати, що сердиться. Негарне воно, це слово, на звук. Колись у туалетній кімнаті в готелі "Віклоу" він помив руки, а тато висмикнув затичку за ланцюжок і брудна вода з умивальника потекла в отвір. А коли вся вона поволі стекла, отвір умивальника видав оцей звук: "цмок". Тільки голосніший.

Від згадки про звук і про білість туалетної кімнати йому на мить стало холодно, але потім — гаряче. Там було два когутики: крутнеш — і тече вода, холодна й гаряча. Йому стало спершу холодно, а потім — трохи гаряче; і привиділися витиснені на когутиках їх імена. Чудне воно все.

І в коридорі тягне холодом. Дивне повітря, якесь мокряве. Але скоро засвітять газ, і він буде бриніти, ніби пісеньку співає. Завжди ту саму: її чути, як тільки хлопці в ігровій залі замовкнуть.

Почався урок арифметики. Отець Арнол написав на дошці важку задачу й сказав:

— Ну, чия візьме? Давай, Йорку! Давай, Ланкастере!

Стівен старався, як міг, та задача була заважка, і він заплутався. Маленька шовкова стрічка з білою трояндою, пришпилена у нього на грудях, почала тріпотіти. Він не сильний в арифметиці, але старався, як міг, аби Йорк не програв. Обличчя в отця Арнола геть потемніло, але зовсім не від гніву — від сміху. Аж ось Джек Ловтон ляснув пальцями, отець Арнол заглянув до нього в зошит і сказав:

— Правильно. Браво, Ланкастер! Червона троянда виграє! Ану, Йорку, наддай! Покажіть-но їм!

Джек Ловтон зирнув зі свого місця на сусідів. Маленька шовкова стрічка з червоною трояндою виглядала розкішно, бо Джек був у синій матросці. Стівен відчув, що й сам червоніє, — від думки, скільки закладів було між хлопцями, хто в підготовчому візьме перше місце — Джек Ловтон чи він. Бувало, що кілька тижнів картку першості тримав Джек Ловтон, а кілька — він. Поки говорив отець Арнол, він узявся за наступну задачу, і його біла шовкова стрічка все тріпотіла і тріпотіла. Та раптом увесь його запал зник, а обличчя схололо. Він подумав: раз обличчя таке холодне, то, напевно, й біле. Відповідь усе не виходила, але байдуже. Білі троянди, червоні троянди — прекрасні кольори, як про них думати. Картки за перші місця в класі теж прекрасних кольорів — рожеві, кремові та лавандові. Лавандові, кремові та рожеві троянди — про них гарно думати. Може, такі троянди й бувають, коли вони дикі. Він пригадав пісню про дику ружу, що цвіте в садку зеленому. А от зелених троянд немає. Хоча, може, десь на світі і є.

Задзвенів дзвоник, і з усіх класів до трапезної строєм посунули учні. Він сидів і дивився на дві поквацяні грудки масла на тарілці; але хліб був вологий і в горло не ліз. Скатертина теж була волога і м'ята. Зате він посьорбав ріденького гарячого чаю, якого налив йому в чашку незграбний кухарчук в білому фартуху. Цікаво, чи цей фартух теж вологий; може, всі білі речі — холодні й вологі? Нахаба Роуч і Сорін пили

какао, що їм передали з дому. Тут не чай, а помиї, — казали вони, — як його пити? Хлопці кажуть, що батьки у них — судді.

Всі хлопці здавалися йому дуже дивними. В кожного є його тато і мама, різний одяг, різні голоси. Як би йому хотілося бути зараз удома, покласти мамі голову на коліна! Та це неможливо, тому він хотів, аби лиш швидше усе скінчилося— ігри, уроки, молитви, і він ліг спати.

Він випив ще чашку гарячого чаю, а Флемінг сказав:

— Що з тобою? Болить щось, чи що?

— Не знаю, — відповів Стівен.

— У пузі нудить, — сказав Флемінг, — бо лице в тебе біле. Це пройде.

— Ага, — сказав Стівен.

Але нудило його не там. Він подумав, що в нього нудьга на серці, якщо в цьому місці буває нудьга. Який порядний цей Флемінг, турбується про нього. Захотілося плакати. Він сперся ліктями на стіл і почав затуляти й відтуляти мушлі вух. Відтулиш — чути шум у трапезній. Не шум, а гуркіт, мов від поїзда вночі. А затулиш — гуркоту як не було, наче поїзд у тунель зайшов. Тієї ночі в Далкі поїзд так само гуркотів, а зайшов у тунель, то стих. Він заплющив очі; поїзд то гуркотів, то стихав, то гуркотів, то стихав. Хороше слухати, як поїзд гуркоче і тихне, потім знову гуркоче, з тунелю виходячи, і знову тихне.

Доріжкою, що посеред трапезної, пройшли хлопці з вищої ланки — Педді Рат, Джіммі Мейджі, Іспанець, якому дозволялось палити сигари, і малий Португалець, який носив вовняну шапку. За ними вийшли столи нижчої і третьої ланок. І в кожного — своя, особлива хода.

Він сидів у кутку ігрової зали, вдаючи, що дивиться гру в доміно, і раз чи два йому вдалося підслухати пісеньку газу. Префект з кількома учнями стояв біля дверей, а Саймон Мунан в'язав йому рукави за спиною. Префект їм розказував щось про Таллабеґ.

Та ось він одійшов од дверей, а до Стівена підійшов Веллз і спитав:

— Скажи-но, Дедалусе, ти цілуєш маму, як лягаєш спати?

Стівен відповів:

— Цілую.

Веллз повернувся до товаришів:

— О, чуєте, тут один каже, що цілує маму щовечора, як лягає спати.

Товариші припинили грати й пообертались, сміючись. У них на очах Стівен зачервонівся і мовив:

— Ні, не цілую. Тоді Веллз сказав:

— О, чуєте, тут один каже, що він не цілує маму, як лягає спати.

Всі знову засміялися. Стівен спробував засміятися й собі. І миттю відчув ціле тіло в жару й замішанні. Яка ж відповідь правильна? Він відповів і так, і так, а Веллз усе одно сміється. Веллз мусить знати правильну відповідь, бо він вже в третьому граматичному! От би уявити собі його маму; та він не наважився піднести очі на Веллзове обличчя. Не подобалось йому Веллзове обличчя. Це ж він, Веллз, штовхнув його вчора в ту яму, бо він не згодився проміняти свою табакерку на Веллзів випробуваний у боях каштан, розбивцю сорока інших. Підло він повівся,

всі хлопці це кажуть. А вода була така холодна й масна! А ще ж один бачив, як у цю ковбаню плюхнувся здоровий пацюк.

Ціле його тіло вкривала холодна плівка того болота, а коли дзвоник закликав до науки і всі ланки строєм вийшли з ігрових кімнат, він відчув холодне повітря коридору і сходів у себе під одягом. Він усе ще силкувався знайти правильну відповідь. Добре це чи ні — цілувати маму? Що воно значить — цілувати? Ти підводиш обличчя, наприклад, кажучи "Добраніч", а мама нахиляє обличчя. Це і є воно — цілувати. Мама торкає губами твою щоку; губи в неї ласкаві, щока від них мокріє, і чується ледь чутно: цьом. І навіщо двоє людей роблять таке обличчями?

Сівши в читальні, він відкинув кришку парти й замінив наклеєну там цифру "77" на "76". До різдвяних канікул ще дуже далеко, та колись вони таки настануть, бо Земля весь час крутиться.

На титульній сторінці його підручника з географії намальована Земля — велика куля, повита у хмари. Флемінг має коробку кольорових олівців і раз на самопідготовці він замалював Землю зеленим, а хмари — каштановим кольором. Як на щітках у Дантиній шафці: з зеленим оксамитом на спинці — за Парнелла, а з каштановим — за Майкла Девітта. Тільки він не казав Флемінгові малювати в ці кольори. Це Флемінг сам придумав.

Він розгорнув географію, щоб учити урок. Але назви місцевостей в Америці ніяк не запам'ятовувались. Всі такі різні, і по-різному називаються. Всі в різних країнах, а країни — на різних континентах, а континенти — на світі, а світ — в усесвіті.

Він глянув на попередню сторінку і прочитав, що сам написав: власне ім'я, хто він і звідки:

Стівен Дедалу

Підготовчий клас

Коледж Клонґовз Вуд

Саллінз

Графство Кілдар

Ірландія

Європа

Світ

Всесвіт

Це було написане його рукою; а навпроти Флемінг якось увечері, для хохми, написав:

Стівен Дедалус — моє ім'я,

Земля моя — Ірландія,

Клонґовз — моє житло,

А рай — моя надія.

Він прочитав рядки ззаду наперед, але це вже була не поезія. Потім він читав свій запис знизу догори, аж до імені. Так, це він, — і він знову читав зверху вниз. А що далі, за Всесвітом? Ніщо. А чи є щось довкола Всесвіту, що показує, де кінчається він і починається ніщо? Ні, не стіна, тільки, може, тонка-тонесенька довколишня лінія? Ні, надто воно велике, щоб думати про все і всюди. Тільки Бог так уміє. Він спробував

подумати цю думку на всю величину, але думалося лише про Бога. Бог — це Боже ім'я, як от у нього — Стівен. Французи зовуть Бога Dieu, і це теж його ім'я; і коли хтось молиться до Бога і каже Dieu, Бог одразу знає, що то — француз. Та хоч у Бога стільки імен, скільки мов на світі, і він розуміє усіх, хто що говорить до нього, на різних мовах, він, Бог, завжди один і той самий, і справжнє Боже ім'я — Бог.

Він дуже стомився від цього думання. Голова стала велика-превелика. Він перегорнув сторінку і втомлено дивився на круглу зелену Землю, повиту в каштанові хмари. То за що ж правильніше стояти — за зелений чи каштановий колір? Бо ось якось Данті віддерла ножицями зелений оксамит зі щітки, що була за Парнелла, і сказала, що Парнелл — поганий. Цікаво, чи вдома все ще сперечаються про це? Це називається політика. Тут є дві сторони: Данті — на одній, а тато й містер Кейсі на іншій, тільки мама і дядько Чарлз — ні на якій. І в газеті щодня про це пишуть.

Йому було прикро, що він не знає до ладу ні що таке політика, ні де закінчується Всесвіт. Він такий малий і слабкий. Коли ж він буде такий, як учні поезії й риторики? У них великі голоси, і черевики великі, і вони вчать тригонометрію. До цього ще дуже далеко. Спершу будуть канікули, потім наступний семестр, потім знову канікули, і знову семестр, і знову канікули. Це як поїзд, що входить-виходить з тунелів, або як шум у трапезній, коли відтуляєш і затуляєш вуха. Семестр — канікули, тунель — не тунель, шум — тиша. Як ще до цього далеко! Краще б лягти у ліжко і спати. Ще помолитися в каплиці, й у ліжко. Його зморозило, і він позіхнув. У ліжку приємно, коли простирадла трошечки нагріються. Бо спочатку вони такі холодні! Його зморозило від думки, які вони спочатку холодні. Але потім вони нагріваються, і тоді можна спати. Як приємно бути втомленим! Він знов позіхнув. Вечірні молитви, і в ліжко. Його знову зморозило, 1 знову тягло позіхнути. За кілька хвилин буде приємно. Вже чути, як холодні, мерзлі простирадла починають тихесенько пашіти; тепло повзе, і стає все тепліше й тепліше. Аж ось уже зовсім тепло; зовсім тепло, хоч і морозить трохи, і хочеться позіхнути.

Дзвінок покликав на вечірню молитву, і він услід за іншими, вервицею, пішов з читальні униз по сходах, а там коридорами до каплиці. І в коридорах, і в каплиці світло було тьмяне. Скоро всюди стане темно, і все засне. У каплиці стояло холодне нічне повітря, і мармур у ній був такого кольору, як море вночі. Море холодне і вдень, і вночі, але вночі холодніше. Під дамбою, що біля татового дому, воно холодне і темне. Але при каміні завжди чекає каструлька для пуншу.

Префект каплиці молився поверх його голови, і пам'ять його знала відповіді:

Господи наш, отвори нам уста,

І язик наш Тобі хвалу проголосить.

Прихилися до нас, о Боже!

Поспіши нам на поміч, Господи!

У церкві стояв холодний нічний запах. Але то був побожний запах. Не такий, як від тих старих селян, що клячать біля виходу в час недільної меси. Вони пахнуть вітром і дощем, торфом і вельветом, але то дуже побожні селяни. Молячись, вони дихають йому в шию й зітхають. Живуть вони в Клейні, як казав один хлопець: там є невеличкі хати, а раз, коли вони їхали з Саллінза, він бачив в одній хаті жінку з дитиною на руках, що стояла в напіввідчинених дверях. Приємно було б поспати одну ніч в такій хаті, перед вогнем у каміні, де димить торф, у темряві, освітленій тим вогнем, у теплій темряві, дихаючи запахом селян, запахом вітру й дощу, торфу й вельвету. Але яка ж туди темна дорога веде між дерев! Ще загубишся в такій теміні. Страшно й гадати, в якій.

Він почув голос префекта, що доказував останню молитву. Він проказав її теж, звертаючись до тьми між дерев:

Молимо Тебе, Господи, завітай у цю оселю й одверни од неї всі ворожі підступи. Хай буде вона житлом янголам Твоїм святим, щоб вберегли нас у мирі, хай милість Твоя завжди буде з нами в Христі, Господеві нашому. Амінь.

Пальці йому тремтіли, коли він роздягався у спальні. Він сказав їм, аби рухалися швидше. Йому треба ще роздягтися, і стати на коліна, і проказати свої власні молитви, і лягти у ліжку ще до того, як пригасять газ. Він стягнув з себе панчохи, хутко надяг нічну сорочку, тремтячи, укляк біля ліжка і, боячись, що газ зараз згасне, хутко-хутенько почав молитися. Плечі йому трусились, як він шепотів:

Господи, благослови тата і маму моїх і збережи їх для мене!

Господи, благослови братів і сестричок моїх і збережи їх для мене!

Господи, благослови Данті і дядька Чарлза і збережи їх для мене!

Він перехрестився, хутко заліз у ліжко, обтулив стопи полою нічної сорочки і, трусячись та тремтячи, згорнувся калачиком між білих холодних простирадел. Зате він не піде до пекла по смерті, а тремтіння зараз припиниться. Хтось побажав їм усім: "На добраніч". Він визирнув з-під ковдри на мить і побачив перед ліжком і скрізь самі жовті штори, що окривали його з усіх сторін. Світло тихо пригасло.

Подаленіли і кроки: префект пішов. Куди? Вниз по сходах і коридорах, чи до своєї кімнати в самому кінці? Він бачив тільки темінь. Чи правду кажуть про чорного собаку, який блукає тут поночі, з очима як ліхтарі? Кажуть, то привид убивці. Довгий дрож страху проплив по його тілу. Він бачив темний хол замку. Старі слуги у старовинній одежі зібрались у зброярні над сходами. Це було давно тому. Старі слуги мовчать. В каміні горить вогонь, але зала темна. З зали сходами піднімається постать. Це — чоловік у білім маршальськім плащі, з обличчям блідим і дивним. Одна рука в нього притиснута до тіла.

Дивним оком він зиркає на старих своїх слуг. Вони дивляться на нього і бачать обличчя хазяїна, його плащ, і розуміють, що в нього — смертельна рана. Та тільки там, куди вони дивляться, — темно, там тільки темне, німе повітря. Їхній хазяїн дістав свою смертельну рану в бою під Прагою, далеко за морем. Він стоїть на полі: одна рука притиснута до тіла, обличчя бліде і дивне, і вдягнений він у білий маршальський плащ.

Ох, як холодно й дивно думати про це! Усяка темінь холодна і дивна. У ній — дивні бліді обличчя, і очі великі, немов ліхтарі. Це привиди вбивць, постаті маршалів, насмерть поранених у битвах далеко за морем. Що всі вони хочуть сказати, з цими їх дивними обличчями?

Молимо Тебе, Господи, завітай у цю оселю й одверни од неї всі...

Додому на канікули! Ото буде гарно — так товариші кажуть. Одного зимового ранку під замковою брамою залазиш у колясу. Колеса коляс котяться по жорстві... Ректорові салют!

Ура! Ура! Ура!

Коляси котяться повз каплицю, і всі знімають шапки. Вони жваво їдуть сільськими дорогами. Візники показують батогами в бік Боденставна. Хлопці кричать: "Ура!" Вони їдуть повз будинок Веселого Фермера. Знову ура, і ура, і ура. І через Клейн вони їдуть вітаючись; вітають і їх. Сільські жінки стоять у половинках дверей, і чоловіки стоять то тут, то там. У зимовому повітрі гарно пахне — запахом Клейну, дощем і зимовим вітром, і торфом курним, і вельветом.

У потязі повно учнів — поїзд довгий-предовгий, шоколадний, з кремовою обшивкою. Провідники все бігають, відчиняючи й зачиняючи, замикаючи й відмикаючи двері. Вони у синій зі сріблом уніформі, у них сріблясті свистки, і ключі в них звучать, як музика: дзінь-брязь, дзінь-брязь.

А поїзд все мчить по рівнинах, і попід горою Аллен. Телеграфні стовпи миготять, миготять. Поїзд усе мчить і мчить. Він знає дорогу. У холі татового дому — кольорові ліхтарики і шнури з зеленого віття. Гостролистом і плющем обвите трюмо, гостролистом і плющем — зеленим і червоним — обвиті канделябри. Червоним гостролистом і зеленим плющем обвиті старі портрети на стінах. Гостролист і плющ — ради нього і ради Різдва. Гарно...

І всі тут. Вітаємо вдома, Стівене! Всі шумлять. Мама його цілує. Чи правильно це? Тепер його батько маршал, — це важливіше, ніж суддя. Вітаємо з приїздом, Стівене!

Шумно...

Чути, як кільця штор ковзають убік по карнизах, як хлюпає вода в шапликах. Чути, як хлопці у спальні встають, одягаються, умиваються; як ходить префект туди-сюди, плеще в долоні і каже їм всім: "Бадьоріш!" Бліде сонячне світло світить на жовті розсунуті штори, в розкидані постелі. У нього постіль гаряча, і обличчя, і тіло.

Він підвівся і сів на край ліжка. Немає сил. Він спробував натягти панчоху. Страшенно шорстка на дотик. А сонячне світло чудне і холодне.

Флемінг запитав:

— Тобі погано?

Він не знає; тоді Флемінг сказав:

— Лягай назад. Я скажу Мак-Ґлейдові, що тобі погано.

— Він хворий.

— Хто?

— Скажи Мак-Ґлейдові.

— Лягай назад.

— Він що, хворий?

Хтось із товаришів тримає його під руки, поки він стягує панчоху, що пристала до стопи, і лізе назад у гарячу постіль.

Він скрутився калачиком між простирадел, тішачись їх тихому пашінню. Хлопці вдягаються до меси і розмовляють про нього. То була підлість, кажуть вони, — штовхнути його в ту відхідну яму.

Потім голоси стихли — вони пішли. А голос поруч ліжка сказав:

— Дедалусе, не виказуй нас, добре?

Веллзове обличчя. Він глянув на нього й побачив, що Веллз боїться.

— Я не хотів. Не викажеш, ні?

Батько наказував: що б не було, ніколи не доносити на товаришів. Він хитнув головою, кажучи: "Ні", — і утішився. Веллз сказав:

— Я не хотів, слово честі. Це я так, для хохми. Вибач мені.

Обличчя і голос зникли. Він каже "Вибач", бо боїться. Ану ж це хвороба? Некроз — хвороба рослин, а рак — тварин, чи, може, навпаки. Це було так давно тому — у час не в тунелі, а в вечірньому світлі на майданчиках, що тупцявся з місця на місце на краю його ланки, а крізь

сіре світло низько летів важкий птах. У Лестерськім абатстві світилося. Там помер Вулсі. Абати самі поховали його.

Обличчя з'явилося, але не Веллзове — префектове. Він не хитрує — ні-ні, він справді хворий. Він не хитрує. Він відчув на чолі префектову долоню, і відчув, що чоло в нього тепле й вогке проти холодної й вогкої руки префекта. Пацюк теж на дотик такий — масний, і вогкий, і холодний. Кожен пацюк має двоє очей, щоб бачити світ. Гладенька, масна шерсть, підібгані для стрибка маленькі лапки і чорні лискучі очиці, щоб зиркати на світ. Розум для стрибка у них є, але тригонометрії їм не збагнути. Мертві, вони лежать на боці. Шерсть у них тоді суха. Вони просто мертві.

Знову прийшов префект, бо його голос каже, що треба встати, що отець проректор казав, йому треба встати, вдягтися і йти в лазарет. А поки він одягався, так хутко як тільки міг, префект говорив:

— Мусимо вимітатись до брата Майкла, бо у нас в животі докука. Жахлива річ, та животна докука! Як вона нам докучає!

Гарно, що він це сказав. І все, щоб його посмішити. Тільки сміятись він не може, бо щоки й губи в нього труські, того й мусив префект сміятися сам.

Він гукнув:

— Кроком руш! Сіно! Солома!

Вони разом зійшли по сходах, а далі йшли коридором повз купальню. Минаючи двері купальні, він з якимось невиразним страхом згадав собі теплу болотисту воду, кольору торфяної землі, і тепле вологе повітря, і плюхання, і рушники із запахом ліків.

Брат Майкл стояв на порозі лазарету, а справа від нього, з дверцят темної шафи виходив запах ліків. Це від пляшок на полицях. Префект сказав щось братові Майклу, а брат Майкл відповів і назвав префекта "сером". У нього рудаве волосся вперемішку з сивим, і чудний вигляд. Чудне й те, що він назавжди залишиться "братом". І що його не можна назвати "сером", бо він "брат" і на вигляд інакший. Може, він не досить побожний, бо чого ж би то він не мав порівнятися з іншими?

У кімнаті стояло двоє ліжок; на одному лежав якийсь учень і, коли вони ввійшли, гукнув:

— Привіт! Це ж малий Дедалус! Чого це тебе?

— А того, що цабе, — відповів брат Майкл.

То був учень із третього граматичного, і поки Стівен роздягався, він просив брата Майкла принести йому грінок з маслом.

— Ну, будь ласка! — казав він.

— Я тебе вгрію, ще й помащу, — казав брат Майкл. — Ось прийде лікар і випише тебе звідси.

— Мене? — казав хлопець. — Я ж іще не здоровий!

— Кажу тобі — випише, — повторив брат Майкл.

Він нахилився поворушити жар у каміні. Спина в нього довга, як у коня, що возить конку. Він поважно ворушив коцюбою і кивав на хлопця з третього граматичного.

Потім брат Майкл пішов, а ще пізніше хлопець з третього граматичного повернувся лицем до стіни і заснув.

Оце такий лазарет. Отже, він хворий. Чи вони вже написали додому татові й мамі? Швидше було б, якби хтось зі священиків сам поїхав до них і сказав. Або він напише листа, а священик забере з собою.

Дорога Мамо

Я хворий. Я хочу додому. Прошу приїдь і забери мене додому. Я в лазареті.

Твій люб'ячий син,

Стівен

Як далеко його батьки! За вікном — холодне сонячне світло. А що, коли він помре? Померти можна і в сонячний день. Навіть ще до маминого приїзду. В каплиці по ньому відправлять похоронну месу. Як тоді, коли вмер Малий, — товариші розповідали. Всі учні будуть на месі — вбрані у чорне, всі з сумними обличчями. Веллз теж буде, та ніхто й не гляне на нього. І ректор буде — у чорній з золотом ризі, а на вівтарі й круг катафалка стоятимуть довгі жовті свічки. Труну повільно винесуть з каплиці, і поховають його на їхньому маленькому цвинтарі, як іти з головної липової алеї. Тоді щойно Веллз пожалкує за тим, що зробив! І дзвін поволі бамкатиме...

Він уже його чув. І повторив слова пісні, якої вчила його Бриджід:

Дон-дін — б'є дзвін,

Матінко, прощай!

На старому цвинтарі

Мене поховай.

Біля чорної труни

Тричі по два янголи —

Щоб з піснею, з молитвою

Та забрати душу мою.

Як це гарно і як сумно! Які прекрасні слова: "На старому цвинтарі мене поховай!" Дрож перебіг його тілом. Як сумно і як гарно! Хотілося тихо плакати, але не через себе — через ті слова, такі гарні й сумні, наче музика. Прощай! Прощавай! Поховай!

Холодне сонячне світло послабшало; біля ліжка його стояв брат Майкл з горням бульйону. Він зрадів, бо в горлі сушило й пекло. Було чути, як хлопці грають на майданчиках. День у коледжі минав так, ніби й він був разом з усіма.

Потім брат Майкл зібрався йти, а хлопець з третього граматичного сказав, щоб він не забув прийти розповісти новини з газети. Стівенові він сказав, що прізвище його Атай, що тато його тримає скакових коней, які класно беруть перешкоди, і що тато його завжди готовий підмастити долоню братові Майклу, щоб тільки той захотів, бо брат Майкл дуже порядний і завжди розказує йому новини з газети, яку там, нагорі у замку, мають щодня. В газеті які хоч є новини — про нещасні випадки, кораблетрощі, про спорт і політику.

— Тепер в газеті — сама політика, — сказав він. — Твої вдома теж про це балакають?

— Так, — сказав Стівен.

— І мої, — сказав він. Тоді він задумався і сказав:

— Чудне у тебе прізвище — Дедалус, і в мене чудне — Атай. Моє прізвище — це назва міста. А твоє наче латинське.

Тоді він спитав:

— Ти вмієш відгадувати загадки? Стівен відповів:

— Не дуже. Атай сказав:

— А оцю розгадаєш? Де в графстві Кілдар аж три сполучники?

Стівен думав-думав і сказав:

— Здаюся.

— У місті Атай, — сказав він. — Розумієш, у чім тут сіль? А та й — три сполучники, Атай — місто у графстві Кілдар.

— Ага, зрозуміло, — сказав Стівен.

— Це стара загадка, — сказав Атай. За хвилю він знову озвався:

— Слухай!

— Що? — запитав Стівен.

— Знаєш, як можна цю саму загадку по-іншому загадати?

— А ти знаєш? — спитав Стівен.

— Ага, — сказав він. — Знаєш, яким ще способом можна її загадати?

— Ні, — сказав Стівен.

— І не здогадуєшся? — спитав він.

Підвівшись на ліжку, він дивився на Стівена. Тоді відкинувся на подушку і додав:

— Є спосіб, а який — не скажу.

Чому він не хоче сказати? Його тато, що тримає скакових коней, теж, певно, суддя, як батьки Соріна і Нахаби Роуча. Він подумав про свого тата, як він співає пісень, коли мама грає, як завжди дає йому шилінга, коли він просить шестипенсовик, і йому стало шкода, що тато у нього — не суддя, як в інших хлопців. Тоді нащо було посилати його до однієї з ними школи? Але тато сказав — тут він не буде чужий, бо п'ятдесят років тому його двоюрідний дід підніс тут вітальний адрес Визволителю. Людей тих часів можна пізнати по старовинній одежі. Мабуть, то були урочі часи, і, можливо, у ті часи учні Клонґовза ходили в синіх мундирах з мідними ґудзиками, в жовтих камізелях і в шапках з кролячого хутра, пили пиво, як дорослі люди, і мали власних хортів, щоб ганяти зайців.

Він глянув у вікно й побачив, що день іще послабшав. Над майданчиками висіло хмариste сіре світло. На майданчиках було тихо. Його клас, певно, пише твір, а може, отець Арнол читає уголос якусь легенду.

Чудеса, — йому досі не дали ніяких ліків. Мабуть, брат Майкл принесе, коли прийде. А казали, що в лазареті поять різним смердючим питвом. Та йому вже краще. Добре було б, якби кращало поволі. Тоді можна взяти книжку. У бібліотеці є книжка про Голландію. А в ній — такі гарні іноземні назви, і малюнки дивовижних міст, і кораблів. Втіха душі!

А яке бліде світло у вікні! Але це добре. Вогонь на стіні здіймається й падає. Неначе хвилі. Хтось підклав вугілля, почулися голоси.

Розмовляють. Це шумлять хвилі. Чи то хвилі розмовляють між собою, здіймаючися й падаючи?

Він бачить море хвиль, довгі темні хвилі здіймаються й падають, темні у безмісячній ночі. На краю причалу мерехтить маленький вогник: там причалює корабель, і видно, що над самою водою зібралося безліч люду — всі хочуть бачити, як корабель заходить у їхню гавань. Високий чоловік на палубі вдивляється в темну смужку берега. При світлі вогника на причалі видно його обличчя, — це скорботне обличчя брата Майкла.

Видно, як він простягає руку до людей, і чути, як мовить поверх води гучним голосом скорботи:

— Він помер. Ми бачили його на катафалку. Над людьми зноситься зойк жалю:

— Парнелл! Парнелл! Він помер. Усі впали на коліна, стогнучи з горя.

І тут він побачив Данті — у каштановій оксамитовій сукні, в зеленій оксамитовій мантії, що спадає їй з пліч, вона гордо і мовчки проходить повз люд, що стоїть на колінях над самою водою.

За ґраткою палахтить висока купа жару, а під обвитими плющем раменами канделябра стоїть накритий різдвяний стіл. Вони прийшли додому з запізненням, та вечеря все одно не готова: ще хвилиночку, сказала мати. Всі чекали, коли відчиняться двері і ввійдуть служниці, несучи великі металеві полумиски з важкими накривками.

Чекали всі: дядько Чарлз, що сидить ген у тіняві вікна, Данті та містер Кейсі — у фотелях обабіч каміна, і Стівен — на стільці між ними, поклавши ноги на присмалений підніжок. Містер Дедалус глянув на себе в трюмо над камінною полицею, підкрутив вуса, підгорнув фалди фрака і став спиною до жаріючого вогню; час від часу він забирав руку з-під

фалди і підкручував то один, то другий вус. Містер Кейсі схилив голову набік і, усміхаючись, барабанив пальцями по шишечці на горлі. Стівен теж усміхнувсь, бо тепер уже знав: це неправда, що в горлі у містера Кейсі — мішечок зі сріблом. Він усміхнувсь, подумавши, як довго дурив його сріблястий звук, що його робить містер Кейсі. А коли він спробував розкрити йому долоню — чи не там він ховає той мішечок зі сріблом, то побачив, що пальці в містера Кейсі не розгинаються, і містер Кейсі сказав, що ці три пальці йому скоцюрбились, коли він вручав подарунок королеві Вікторії на день її народження.

Містер Кейсі барабанив пальцями по шишечці й усміхався до Стівена сонними очима, а містер Дедалус сказав:

— Так... Ну що ж. Гарно ми прогулялися, правда, Джоне? Так... Цікаво, чи буде в нас нині хоч якась вечеря. Так-так... Ну що ж, наковтались ми нині озону на мисі, їй-бо.

Він повернувся до Данті:

— А ви взагалі не виходили, місіс Райордан? Данті насупилась й мовила коротко:

— Ні.

Містер Дедалус відпустив фалди фрака і пішов до буфету. Вийняв із шафки камінний глек віскі й поволі наповнив карафку, нахиляючись вряди-годи, щоб подивитися, скільки уже налито. Тоді поставив глека назад до шафки, налив трохи віскі у дві склянки, додав води і повернувся з ними до каміна.

— Один наперсток, Джоне, для апетиту.

Містер Кейсі узяв склянку, випив і поставив її поруч на камінну полицю. Тоді сказав:

— Гм, з голови не йде друг наш Крістофер, як він продукує...

Вибухнувши сміхом і кашлем нараз, він додав:

— ...продукує оте шампанське для хлопців. Містер Дедалус голосно засміявся:

— Крісті? Та в нього на лисині в одній бородавці хитрощів більше, ніж у цілій лисячій зграї!

Він нахилив голову, заплющив очі і, смачно облизуючи губи, заговорив голосом власника готелю:

— А як він солоденько з тобою говорить, ти що! Так уже воло обмочує, дай йому, Боже, щастя!

Містер Кейсі усе ще боровся з кашлем та сміхом. Стівен теж засміявся, впізнавши власника готелю у батьковім обличчі та голосі.

Містер Дедалус вставив у око скельце і, дивлячись на нього згори вниз, спокійно, по-доброму запитав:

— А ти чого смієшся, цуцику?

Ввійшли служниці й поставили полумиски на стіл. За ними ввійшла місіс Дедалус і розставила все по місцях.

— Прошу сідати, — сказала вона.

Містер Дедалус пішов на той кінець столу і сказав:

— Прошу сідати, місіс Райордан. Джоне, голубе, сідай уже.

Тоді обернувся до дядька Чарлза і сказав:

— Ну ж бо, сер, тут одна птиця на вас чекає.

Коли всі позаймали місця, він поклав руку на накривку, та одразу ж одсмикнув, кажучи:

— Ну, Стівене.

Стівен підвівся промовити затрапезну молитву:

Благослови нас, Господи, і ці дари Твої, які в щедрості Твоїй приймаємо через Господа нашого Ісуса Христа. Амінь.

Усі перехрестились, і містер Дедалус, вдоволено зітхнувши, підняв важку накривку, всіяну по краях перлинами крапель.

Стівен подивився на тілистого індика, який раніше лежав на кухонному столі пообв'язуваний і насаджений на рожен. Він знав, що батько заплатив за нього гінею у крамниці Данна на Д'Олієр-стріт і що продавець кілька разів наколював індикові груди, показуючи, який він добротний; запам'ятався навіть голос, яким продавець сказав:

— Візьміть цього, сер. Чудо, не птиця.

Чому містер Баррет у Клонґовзі називає свою лінійку "індичкою"? Та Клонґовз далеко, а тут над тарілками й полумисками здіймається теплий, важкий дух індика, і шинки, й селери, за ґраткою палахтить вогонь, зелений плющ з червоним гостролистом втішають душу, а коли вечеря закінчиться, внесуть великий сливовий пудинг, прибраний лущеним мигдалем та пагінцями гостролисту, весь у язичках синюватого полум'я, і зверху на ньому майорітиме зелений прапорець.

Це його перша різдвяна вечеря, і він думав про братів та сестричок, що чекають у дитячій — як чекав колись він, — коли принесуть пудинг. Він почував себе якимсь дивним, підстаркуватим у цім форменім піджаку з глибоким вирізом коміра; а вранці, коли мама привела його у вітальню, одягнутого до меси, батько заплакав. Це тому, що він згадав свого батька. Дядько Чарлз теж так каже.

Містер Дедалус накрив полумисок і став пожадливо їсти. Тоді сказав:

— Бідолаха Крісті, його аж перехнябило від його шельмівства.

— Саймоне, — сказала місіс Дедалус, — ти не подав місіс Райордан соусу.

Містер Дедалус вхопився за соусник.

— Невже! — заволав він. — Місіс Райордан, простіть бідолашного сліпця.

Данті прикрила тарілку руками:

— Ні, дякую.

Містер Дедалус повернувся до дядька Чарлза:

— Як там у вас, сер?

— Повний порядок, Саймоне.

— А в тебе, Джоне?

— Нормально. Собі візьми.

— Мері? На, Стівене, — це щоб волосся кучерявилось. Він щедро полив соусом Стівенову тарілку і поставив соусник на місце. Тоді спитав дядька Чарлза, чи м'ясо м'яке. Дядько Чарлз відповісти не міг, бо мав повен рот, і тільки головою кивнув.

— А слушно відповів наш друг канонікові, га? — сказав містер Дедалус.

— Ніколи б не подумав, що він здатен на таке, — сказав містер Кейсі.

— Я дам вам пожертву, отче, коли ви перестанете робити з Божого дому виборчу дільницю.

— Гарна відповідь католика своєму священикові, — сказала Данті.

— Вони самі напрошуються, — ґречно сказав містер Дедалус. — Мали б крихту розуму, то дбали б краще про релігію.

— Це і є релігія, — сказала Данті. — Вони сповняють свій обов'язок, остерігаючи людей.

— Ми ходимо до дому Божого, — сказав містер Кейсі, — смиренно молитися нашому Творцеві, а не для слухання передвиборчих промов.

— Це і є релігія, — повторила Данті. — Вони роблять правильно. Вони повинні наставляти паству.

— І розводити пропаганду з амвону? — спитав містер Дедалус.

— Звичайно, — сказала Данті. — Це справа суспільної моралі. Що це за священик, який не каже своїй пастві, що правильно, а що ні?

Місіс Дедалус відклала ножа з виделкою й сказала:

— Змилуйтеся, змилуйтеся! Хоч у цей єдиний день у році забудьмо про політичні дискусії!

— Ваша правда, мадам, — сказав дядьке Чарлз. — Ну, Саймоне, на цьому стало. Більше ні слова.

— Так-так, — поквапився сказати містер Дедалус. І рішуче відкрив полумисок:

— Ну, кому ще індика?

Ніхто не відповів. Данті сказала:

— Гарні мені слова в устах католика!

— Місіс Райордан, я благаю вас, — сказала місіс Дедалус, — облиште цю тему. Данті накинулася на неї:

— То я маю сидіти і слухати, як глузують з пастирів моєї церкви?

— Ніхто проти них ні слова не каже, — мовив містер Дедалус, — якщо вони не пхаються в політику.

— Єпископи й священики Ірландії сказали своє слово, — сказала Данті, — і їх треба слухатись.

— Хай відкинуться від політики, — сказав містер Кейсі, — а то люди відкинуться від їхньої церкви.

— Ви чули? — сказала Данті, повертаючись до місіс Дедалус.

— Містере Кейсі! Саймоне! — сказала місіс Дедалус. — Припиніть уже!

— Негаразд! Негаразд! — сказав дядько Чарлз.

— Що? — вигукнув містер Дедалус. — То ми мали лишити його англійцям на поталу?

— Він перестав бути гідним вождем свого народу, — сказала Данті. — Він став публічним грішником.

— Усі ми грішники, і то чорні, — холодно сказав містер Кейсі.

— Горе тому, через кого спокуси приходять! — сказала місіс Райордан. — Ліпше такому було б, коли б млинове жорно прив'язано йому до шиї, і він був кинутий у море, ніж щоб він спокусив одне з цих малих. Це слова Святого Духа.

— Дуже погані слова, якщо хочете знати, — стримано сказав містер Дедалус.

— Саймоне! Саймоне! — сказав дядько Чарлз. — Дитина!

— Так-так, — сказав містер Дедалус. — Я мав на увазі... мав на увазі слова носильника на залізниці... Зрештою, все в порядку. Ану, Стівене, покажи тарілку, старий. На, доїдай. Ось.

Він накидав їжі на Стівенову тарілку, а дядькові Чарлзу та містерові Кейсі поклав по великому шматку індика і полив соусом. Місіс Дедалус їла мало, а Данті сиділа, згорнувши руки на колінах. Обличчя в неї було червоне. Містер Дедалус поколупався ножем на краю полумиска і сказав:

— Тут є одна лагоминка, папським носом зветься. Якщо хтось із шановного товариства...

Він підняв на виделці шматочок індика. Всі мовчали. Він поклав його собі на тарілку зі словами:

— Ну, тепер не скажете, що вам не пропонували. Мабуть, я з'їм його сам, бо останнім часом я щось підупав на здоров'ї.

Він моргнув Стівенові, накрив полумисок і знов узявся до їжі.

Поки він їв, панувала тиша. Відтак він сказав:

— Зрештою, погода таки не зіпсувалася. А в місті було повно нетутешніх.

Всі мовчали. Він знову заговорив:

— По-моєму, їх більше, ніж минулого Різдва.

Всі обличчя посхилялися над тарілками, і, не отримавши відповіді, він гірко зазначив:

— Що ж, зате різдвяну вечерю мені зіпсували.

— Не може бути ні щастя, ні благодаті, — сказала Данті, — у домі, де немає пошанівку для пастирів церкви. Містер Дедалус з гуркотом кинув ножа з виделкою на таріль:

— Пошанівку! Для кого — для Біллі з його пащекою? Чи для того мішка тельбухів з Арма? Пошанівок!

— Князі церкви, — глузливо протяг містер Кейсі.

— Візник пана лорда Літріма, аякже, — додав містер Дедалус.

— Вони — помазаники пана їхнього Господа, — сказала Данті. — Вони — честь свого краю.

— Мішок тельбухів, — відрізав містер Дедалус. — Гарний, коли спить. Бачили б ви, як він хлебче свинину з капустою холодного зимового дня. Рогуль!

Він скривив лице у скотинячій гримасі й заплямкав губами.

— Їй-богу, Саймоне, — сказала місіс Дедалус, — не слід так говорити при Стівені. Це неправильно.

— О, він усе згадає, коли виросте, — гаряче сказала Данті.

— Усі слова, сказані проти Бога, релігії і священиків у його власному домі.

— А ще нехай згадає, — крикнув містер Кейсі через стіл, — якими словами священики та їхні прихвосні розбили Парнеллові серце й загнали його в могилу! Нехай згадає і це, коли виросте!

— Сучі сини! — крикнув містер Дедалус. — Коли він упав, як вони напустилися на нього, зрадили його, рознесли його по шматках, як пацюки у канаві! Ниці собаки! А чого ж іще можна від них сподіватися? Чого ж іще, Христа ради?

— І правильно зробили! — крикнула Данті. — Вони послухались своїх єпископів та священиків. Честь їм і хвала!

— Це просто жахливо, що навіть у цей один день, — сказала місіс Дедалус, — ми не можем обійтися без цих жахливих суперечок!

Дядько Чарлз примирливо підняв руки:

— Тихо, тихо, тихо! Та чи ж не можна обмінятися думками, якими б не було, але без гніву та лайки? Негаразд, їй-богу.

Місіс Дедалус тихо сказала щось до Данті, але та відповіла голосно:

— Ні, я не буду мовчати. Я буду захищати мою церкву і мою католицьку релігію від віровідступників, які зневажають та обпльовують її.

Містер Кейсі грубо відсунув тарілку насеред столу і, виклавши на нього лікті, хрипким голосом звернувся до господаря:

— Скажи, я тобі не розказував про один славний плювок?

— Ні, Джоне, не розказував, — сказав містер Дедалус.

— Що ж, — мовив містер Кейсі, — історія вельми повчальна. І сталася не так давно, у графстві Віклоу, де ми з вами перебуваємо.

Але урвав, повернувся до Данті і з тихим обуренням сказав:

— І дозвольте зазначити, пані, якщо ви маєте на увазі мене, то я — не віровідступник. Я католик, як і мій батько, як і його батько перед ним, і батько його батька ще в ті часи, коли ми воліли віддати життя, аніж продати нашу віру.

— Тим більше, — сказала Данті, — вам повинно бути соромно за ваші слова.

— Історія, Джоне, — мовив містер Дедалус, усміхаючись. — Розкажи нам твою історію.

— Католик, аякже! — іронічно повторила Данті. — Та найзапекліший на цій землі протестант не наговорив би такого, що я нині чула.

Містер Дедалус заколихав головою, мугикаючи щось на сільський манір.

— Я не протестант, ще раз кажу вам, — повторив містер Кейсі, спалахнувши на виду.

Містер Дедалус, далі колихаючи головою, гугнявим голосом заспівав:

О прийдіть всі ви, римо-католики,

Що на месу не ходите ніколи.

Він весело ухопив ножа та виделку і знову взявся за їжу, кажучи:

— Розказуй історію, Джоне. Вона допоможе травленню. Стівен любовно глянув в обличчя містерові Кейсі, який сидів і дивився перед себе, склавши докупи руки. Він любив сидіти разом з ним при каміні й дивитися знизу вверх на його темне, жорстке обличчя. Та його темні очі ніколи не бували жорсткими, і голос у нього завжди приємний, повільний. То чому ж тоді він проти священиків? Тоді, мабуть, Данті права. Але батько якось казав, що вона — недойшла монашка, що кинула монастир в Аллеганах, коли брат її нажив грошей на дикунах, — на брязкальцях різних та ланцюжках. Може, тому вона така сувора до Парнелла? І ще їй не до вподоби, що він грається з Айлін, бо Айлін протестантка, а коли Данті була молода, вона знала дітей, які гралися з протестантами, а ті протестанти насміхалися з молебня до Пречистої Діви. Вежа зі Слонової Кості, приказували вони, Золота Світлиця. Як може жінка бути вежею зі слонової кості чи золотою світлицею? То хто ж тоді правий? І він згадав вечір у клонґовзькому лазареті, темні хвилі, вогник на причалі і скорботний стогін людей, коли вони почули новину.

В Айлін були довгасті білі долоні. Одного вечора, коли вони гралися у піжмурки, вона затулила йому очі долонями — довгастими, білими, вузькими, прохолодними й ніжними. Ось що таке слонова кість — щось прохолодне і біле. Ось що воно означає: Вежа Слонової Кості.

— Історія коротка і мила, — сказав містер Кейсі. — Було це одного дня в Арклоу, одного холоднющого дня, незадовго до того, як помер наш вождь. Упокій, Господи, душу його!

Він втомлено заплющив очі. Містер Дедалус взяв з тарілки кістку і заходився віддирати зубами рештки м'яса, кажучи:

— Тобто, незадовго до того, як його вбили. Містер Кейсі розплющив очі, зітхнув і продовжив:

— Отож, було це в Арклоу. Ми їздили туди на мітинг, а коли мітинг скінчився, довелось пробиратися крізь юрбу на вокзал. Такого ґвалту та вереску, чоловіче, ти зроду не чув. Як тільки вони нас не обзивали! І тут до мене причепилась якась бабуся, точніше сказати, якась стара п'яна відьма. Танцює-пританцьовує коло мене по болоті, та все кричить-верещить, просто мені в лице: Гонитель священиків! Фонди Паризької біржі! Містер Фокс! Кітті О'ші!

— А ти, Джоне, що? — спитав містер Дедалус.

— А я нічого: хай собі, думаю, верещить, — сказав містер Кейсі. — День був холодний, і я для бадьорості поклав на язик (даруйте, мадам) дрібку тютюну, то й звісно, що тут скажеш, коли в тебе в роті тютюнова каша.

— Ну і що, Джоне?

— А нічого. Верещала собі, скільки хотіла, про Кітті О'Ші і все інше, — аж поки не назвала ту леді таким словом, яким я не збираюся каляти ні цієї різдвяної трапези, ні ваших вух, мадам, ні власних уст.

Він зупинився. Містер Дедалус відвів голову від кістки:

— А ти, Джоне, що?

— А що я? — сказав містер Кейсі. — Сказала вона те слово і як виставить на мене свою гидку стару пику, — а в мене повен рот тютюнової каші. То я нахилився й кажу: Тьху на тебе! Ось так!

Він відвернувся і зобразив плювок.

— Тьху! — кажу я, і прямо їй в око.

Він заліпив долонею око й завив, як од болю.

— О Єзу святий, Йосифе-Маріє! — це вона. — Я не бачу! Осліпили мене! Утопили мене!

Захлинаючись від кашлю зі сміхом, він повторив:

— Осліпили мене!

Містер Дедалус реготав, відкинувшись у кріслі, а дядько Чарлз знай похитував головою.

Данті була страшенно люта на виду та все приказувала, поки вони сміялися:

— Дуже гарно! Ха! Дуже гарно!

Плювати жінці в око негарно. Але яким це словом назвала та жінка Кітті О'Ші, що його містер Кейсі не захотів повторити? Він уявив собі, як містер Кейсі пробирається крізь юрби людей, як виголошує промови з даху фургона. За те він і сидів у в'язниці! А ще він пригадав, як одного вечора приходив сержант О'Ніл, стояв у передпокої і тихо розмовляв з батьком, нервово покусуючи ремінець кашкета. Того вечора містер Кейсі не поїхав поїздом до Дубліна, а під їхній дім під'їхав екіпаж, і чути було, як батько каже щось про Кабінтільську дорогу.

Він був за Ірландію і за Парнелла, як і батько; та й Данті теж була за, адже раз надвечір, коли на еспланаді грав оркестр, вона вдарила якогось добродія парасолькою по голові, бо той зняв капелюха, коли в кінці оркестр заграв "Боже, храни королеву".

Містер Дедалус презирливо пирхнув.

— Знаєш, Джоне, — сказав він, — так їм і треба. Ми — нещасний, заїжджений попами народ, завжди були такими і будемо такими довіку.

Дядько Чарлз похитав головою і сказав:

— Кепська справа! Кепська справа! Містер Дедалус повторив:

— Заїжджений попами, забутий Богом народ!

Він кивнув на портрет свого діда, що висів праворуч нього на стіні.

— Бачиш отого дядька, Джоне? — сказав він. — То був добрий ірландець, коли ще про гроші ніхто не думав. Його засудили до смертної кари, бо він був "білий". А про наших друзів-клерикалів він любив говорити, що ноги їхньої в нього у домі не буде.

Данті сердито втрутилася:

— Якщо ми заїжджені попами, то цим слід пишатися! Вони — зіниця ока Божого! Не торкайтеся їх, каже Христос, бо вони зіниця ока Мого.

— Значить, нам не можна любити свій край? — запитав містер Кейсі. — Ані йти за чоловіком, народженим для того, щоб вести нас?

— Він зрадник свого краю! — відрізала Данті. — Зрадник, перелюбник! Священики правильно зробили, що зреклися його. Священики завжди були правдивими друзями Ірландії.

— Справді? Та ну! — сказав містер Кейсі.

Він з розмаху посадив кулака на стіл і, сердито насупившись, став відгинати палець за пальцем.

— Хіба єпископи Ірландії не зрадили нас у час унії, коли єпископ Ланіґан підніс вірнопідданчий адрес маркізові Корнваллісу? Хіба в 1829 році єпископи і священики не продали сподівань свого краю в обмін на свободу католицької релігії? Хіба не вони засуджували рух феніїв з амвонів та в сповідальнях? Не вони зганьбили прах Теренса Белью Мак-Мануса?

Обличчя його пашіло гнівом, і Стівен відчував, що з кожним словом, яким проймалася його душа, так само починають пашіти і його щоки. Містер Дедалус хрипко, презирливо реготнув.

— Господи! — вигукнув він. — Я забув про старого Пола Каллена! Це ще одна зіниця ока Божого!

Данті перехилилась через стіл і крикнула просто у вічі містерові Кейсі:

— Правильно вони роблять! І завжди робили правильно! Бог, мораль і релігія передусім.

Місіс Дедалус, бачачи її хвилювання, сказала:

— Місіс Райордан, не варто так хвилюватися.

— Бог і релігія понад усе! — вигукнула Данті. — Бог і релігія — понад марнотою світу цього!

Містер Кейсі підніс затиснутий кулак і бабахнув ним об стіл.

— Чудово! — загорлав він хрипко. — Раз так, то не треба Ірландії Бога!

— Джоне! Джоне! — гукав містер Дедалус, хапаючи гостя за рукав.

Данті витріщила на нього очі, щоки їй тряслися. Містер Кейсі важко висунувся з крісла і, перехилившись до неї через стіл, однією рукою змахував повітря з-перед очей, наче віддирав павутину.

— Не треба Ірландії Бога! — горлав він. — Забагато його в Ірландії! Геть Бога!

— Богохульник! Диявол! — верещала Данті, зірвавшись на ноги, і ледь що не плювала йому в лице.

Дядько Чарлз з містером Дедалусом стягли містера Кейсі назад у крісло і врезонювали його, кожен зі свого боку. Він дивився поперед себе темними пломенистими очима і твердив:

— Геть Бога, кажу я вам!

Данті рвучко відсунула стілець і вийшла з-за столу, скинувши по дорозі кільце для серветки, яке повільно покотилось по килимі і спинилось коло ніжки фотеля. Місіс Дедалус зірвалася теж і побігла за

нею до дверей. Біля дверей Данті рвучко обернулася й гукнула на всю кімнату, — щоки їй палахтіли й тремтіли від люті:

— Диявол з пекла! Ми перемогли! Ми розчавили його насмерть! Сатана!

Двері за нею грюкнули.

Випручавши руки з обіймів дядька Чарлза та містера Дедалуса, містер Кейсі раптом упав на них головою і болісно схлипнув.

— Бідний Парнелл! — голосно крикнув він. — Мій мертвий король!

Він плакав голосно і гірко.

Підвівши вражене жахом обличчя, Стівен побачив батькові очі, повні сліз.

Учні балакали всі нараз, невеличкими групами. Один сказав:

— Їх зловили під Левиним пагорбом.

— Хто зловив?

— Містер Ґлісон з проректором. На колясі. І додав:

— Так мені один старшак сказав. Флемінг запитав:

— А чого вони повтікали, ти знаєш?

— Я знаю, — сказав Сесіл Громило. — Поцупили гроші з ректорської.

— Хто цупив?

— Брат Кікгема. А ділилися всі.

Але ж це — злодійство. Як можна було піти на таке?

— Багацько ти знаєш! — сказав Веллз. — Це я знаю, чого вони драпонули.

— Кажи, чого.

— Не велено, — сказав Веллз.

— Скажи, Веллзе! — загомоніли всі. — Нам можна. На нас і заглохне.

Стівен витягнув голову, прислухаючись. Веллз озирнувся, чи не йде хто, і потайки заговорив:

— Знаєте оте вівтарне вино, що у шафі в ризниці тримають?

— Ну?

— То вони його випили, а хто саме — виявилось по запаху. Того і втекли, якщо хочете знати.

Учень, який заговорив найпершим, сказав:

— Еге, і я таке чув від одного старшака.

Всі мовчали. Стівен стояв серед них, боячись подати голос, — тільки слухав. Від боязні його піднуджувало, робилося слабо. І як вони могли таке вчинити? Він уявив собі темну, тиху ризницю — темні дерев'яні шафи з полицями, де лежать легко згорнуті плісовані стихарі. Це не каплиця, та все ж говориться там тихо. Святе місце. Він пригадав літнє надвечір'я, коли його привели туди одягати кадильником, бо того

вечора йшла процесія до малого вівтаря в лісі. Дивне і святе місце. Хлопець, що тримав кадило, помахував ним на вході, піднявши серединним ланцюгом срібний ковпак, аби вугілля не гасло. Вугілля називалося деревним; коли хлопець погойдував ним, воно тихо жаріло й видавало кислуватий запах. Потім, коли всі вже були в облаченні, він став і тримав кадило перед ректором, ректор сипнув туди ладану, і ладан зашипів на червоних вуглинках.

Учні балакали всі нараз, розсипавшись невеликими групами по майданчику. Йому здавалось, що всі вони поменшали: а це тому, що напередодні його збив з ніг один скорогон з другого граматичного. Велосипед того учня збив його з ніг на біговій доріжці, окуляри його розлетілись натроє, а дрібки шлаку з доріжки трапили йому в рот.

Ось чому йому здавалось, що всі вони наче поменшали й подаленішали, як подаленішали й потоншали стовпці воріт, а м'яке сіре небо стало високе-високе. Але на футбольному полі гри не було, бо починалася гра в крикет; одні закладались, що найвищий клас покаже Барнс, а інші — що Флаверз. По всіх майданчиках грали в обхідного, запускали угору кручені м'ячі або "свічки". То тут, то там у м'якому сірому повітрі озивались крикетні бити. Тік, ток, так, тук, — казали вони: наче краплі води, що повільно спадають у повну по вінця чашу фонтану.

Атай, який досі мовчав, тихо озвався:

— Усе це неправда.

Всі притьмом повернулися до нього.

— Чому?

— Тобі щось відомо?

— Хто тобі сказав?

— Скажи нам, Атаю.

Атай показав рукою на той бік майданчика, де сам-один тинявся Саймон Мунан, копаючи поперед себе камінець.

— У нього питайте, — сказав він. Учні подивились туди і сказали:

— Чому в нього?

— А що, і він теж?

— Скажи нам, Атаю. Ну скажи. Чого б не сказати? Атай стишив голос:

— Я вам скажу, чого ті хлопці п'ятами накивали. Тільки глядіть, нікому нічичирк.

Він помовчав, тоді з таємничим видом промовив:

— Раз увечорі їх, і Саймона Мунана, і Сікла Бойла спіймали в сортирі.

Учні видивились на нього:

— Спіймали?

— На чому?

— На гранні, — сказав Атай. Всі мовчали.

— Ото ж бо й воно, — сказав Атай.

Стівен глянув на їхні обличчя, але всі дивилися на другий бік майданчика. Йому кортіло когось розпитати про це. Що це за грання у

сортирі? Чому п'ятеро старшаків утекли через це? Це жарт, подумав він. Саймон Мунан гарно одягається, а одного вечора він показав йому м'яча, набитого вершковими цукерками, що його хлопці з команди ґельського футболу покотили до нього по килимку серед трапезної, коли він став у дверях. Це був день матчу з Бектайвськими Рейнджерами, а м'яч був цілком як червоно-зелене яблуко, тільки що відкривався і всередині повно цукерок. А Бойл одного разу сказав, що у слона є два сікла, замість "два ікла", і тому його прозвали "Сікло Бойл", хоч дехто з хлопців називав його "Леді Бойл", бо він весь час підчищав собі нігті.

В Айлін теж подовгасті, вузькі, прохолодні білі руки, бо вона дівчинка. Наче зі слонової кості, тільки м'які. Ось як слід розуміти Вежа зі Слонової Кості, але цього протестанти не розуміють, тому й глузують. Якось вони обоє стояли і дивились у двір готелю. Служник піднімав прапорці на флагшток, а по сонячному моріжку гасав фокстер'єр. Вона вклала долоню йому до кишені, де була його рука, і він відчув, яка вона в неї прохолодна, тонка і ніжна. Вона сказала, яка кумедна штука — кишені, тоді раптом кинулась бігти і бігла вниз, сміючись, по крутій звивистій стежці. Її біляве волосся струменіло услід за нею, немов золото на сонці. Вежа зі Слонової Кості. Золота Світлиця. Якщо думати про речі, починаєш їх розуміти.

Але чому в сортирі? Туди виходять за потребою. Там, скрізь слизькі сланцеві плити, цілий день цюркотить з дірочок, і стоїть химерний запах відлитої води. Всередині на дверях одної кабінки червоним олівцем намальований бородатий чоловічок у римській одежі, що тримає в руках по цеглині, а під цим — назва:

Бальб будував стіну.

Це хтось із учнів намалював для хохми. Лице в нього кумедне, але справді все те схоже на чоловіка з бородою. А в іншій кабінці на стіні гарним почерком, з нахилом уліво, виведено:

Юлій Цезар написав Дебелу Каліку.

Може, того вони й пішли туди — бо там різні учні пишуть для хохми всілякі речі. Та все одно було щось химерного в тому, що сказав Атай і як він це сказав. Раз вони втекли, значить, це не хохма. Він мовчки дивився разом з усіма на той бік майданчика і відчув, що починає боятися.

Врешті Флемінг сказав:

— То що — карати нас усіх за те, що зробили інші?

— Я беру зуби на замок, побачите, — сказав Сесіл Громило. — Три дні мовчати у трапезній, ще й за кожну дурницю шістку чи й вісімку виписують.

— Ага, — сказав Веллз. — А старий Баррет по-новому тепер записку скручує: як розгорнеш глянути, скільки ферулів тобі дістанеться, то вже не складеш назад. Я теж зав'язую.

— Ага, — сказав Громило. — Нині інспектор був у другому граматичному.

— Піднімаймо бунт, — сказав Флемінг. — Що?

Учні мовчали. Мовчало й повітря, озивалися тільки крикетні бити, але повільніш, аніж раніш: тік, так. Веллз сказав:

— Що їм за це буде?

— Саймонові Мунану і Сіклові — різки, — сказав Атай. — А старшакам на вибір: висічення, або виключення.

— І що ж вони вибрали? — спитав той, що заговорив найпершим.

— Всі вибрали виключення, крім Корріґана, — відповів Атай. — Його сіктиме містер Ґлісон.

— Корріґан — це той здоровило? — спитав Флемінг. — Та він здоровший за двох Ґлісонів!

— Я знаю, чого він так вибрав, — сказав Громило. — І правильно зробив, а інші — неправильно, бо пройде час, і хлоста забудеться, а виключення висітиме на тобі все життя. Та й Ґлісон не дуже-то й сильно сіктиме.

— Це не в його інтересах, — сказав Флемінг.

— Не хотів би я бути в шкірі Саймона чи Сікла, — сказав Громило. — Але я не вірю, що їм і справді дадуть хлости. Випишуть, може, двічі по дев'ять наручних.

— Ні-ні, — сказав Атай. — Обидва дістануть по м'якому місцю.

Веллз почіхався в себе і плаксиво сказав:

— Будь ласка, сер, відпустіть мене!

Атай осміхнувся і, завертаючи рукави куртки, мовив:

Нема на теє ради,

Прийшла твоя пора

Тягти штани донизу,

А гепу — на-гора.

Хлопці засміялися; та він відчував, що їм боязно. У мовчанці м'якого сірого повітря то тут, то там озивались крикетні бити: ток. Це ти чуєш звук від удару, а коли тебе вдарять, чуєш біль. Коли вдаряють лінійкою по руках, вона теж дає звук, але інший. Хлопці казали, що вона — з китового вуса та шкіри, а всередині свинець, — цікаво, як від неї болить. Різним видам звуків відповідають різні види болю. У довгої тонкої різки, мабуть, — тонкий посвист, і теж цікаво, як від неї болить. Від цієї думки по шкірі пробіг мороз, і від того, що мовив Атай, теж. З чого тут сміятися? По шкірі пробіг дрож, але таке завжди буває, коли спускаєш штани. Або коли роздягаєшся в купальні. Він замислився: хто б мав їх спустити — учитель чи учень? І як тільки вони можуть сміятися з цього?

Стівен дивився на закасані рукави та на кістляві, в чорнилі, руки Атая. Він закасав рукави, показуючи, як це буде робити містер Ґлісон. Але в містера Ґлісона круглі білосніжні манжети, чисті білі зап'ястя й пухкі білі руки, а нігті довгі й загострені. Можливо, він теж підчищає їх, як Леді Бойл. Страшенно довгі й гострі нігті. Такі вони вже довгі та жорстокі, — хоча самі руки не жорстокі, а лагідні. І хоча він тремтів від морозного страху, думаючи про жорстокі нігті, про тонкий посвист різки і про холодок, який, роздягнувшись, відчуваєш нижче сорочки, та все ж думка про білі пухкі руки — чисті, сильні і лагідні, — озивалася всередині химерною тихою насолодою. Ще він думав про те, що сказав Сесіл Громило — що містер Ґлісон не дуже сильно сіктиме Корріґана. І Флемінг казав, що це не в його інтересах. Але це зовсім не тому.

З далини майданчика хтось крикнув:

— Всі у приміщення! А інші підхопили:

— В приміщення! Всі в приміщення!

На уроці письма він сидів, згорнувши руки, і слухав повільне шкряботіння пер. Містер Гарфорд ходив туди-сюди, робив дрібні позначки червоним олівцем, а іноді підсідав до когось, щоб показати, як тримати ручку. Він спробував прочитати по літерах перший рядок, хоча й знав, що там написано — то була остання фраза з підручника. Запал без бачності — що корабель без керма. Та лінії літер були мов тоненькі невидимі нитки, і лише щільно-щільно заплющивши праве око й напруживши ліве, міг він добачити закрути великої літери.

Але містер Гарфорд був дуже порядний і ніколи не скипав. Усі інші вчителі скипають страшенно. Тільки чому вони мають страждати за учнів з вищої ланки? Веллз сказав, що вони випили вівтарне вино з шафи у ризниці і їх виявили по запаху. А може вони поцупили дароносицю, аби втекти і продати її десь? То, мабуть, страшний гріх — закрастися туди вночі, відчинити темну шафу і вкрасти блискучу золоту річ, в яку при Благословенні вкладають Господа на вівтарі, посеред квітів та свічок, коли обабіч клубиться ладан, кадилоноша махає кадилом, а Домінік Келлі сам співає першу партію в хорі. Але коли вони крали її, Бога в ній, звісно, не було. Все одно, навіть торкнутися її — і то великий, дивовижний гріх. Він думав про це з глибоким трепетом: страшний, дивовижний гріх. Аж дрож бере, коли думаєш про це в мовчазній тиші під легке шкряботіння пер. А коли випиваєш вівтарне вино з шафи, а потім тебе знаходять по запаху, це теж гріх: але не страшний, і не дивовижний. Лише трохи піднуджує через отой запах вина. Бо в день, коли він приймав у каплиці перше своє святе причастя, він заплющив очі, відкрив рот і трохи виставив язика, і коли ректор схилився, щоб дати йому святе причастя, він відчув у його подихові легкий запах богослужебного вина. Гарне слово — вино. Уявляєш собі темний пурпур, бо той виноград, що росте в Греції довкола будинків як білі храми, — темно-пурпуровий. Однак у той ранок першого причастя від того легкого запаху у подихові ректора його занудило. День першого причастя — найщасливіший день у твоєму житті. Одного разу до Наполеона зійшлися генерали й запитали його, який день був найщасливішим у його жиїті. Думали, він скаже — день, коли він виграв якусь велику битву, або коли став імператором. Але він сказав:

— Панове, найщасливішим у моєму житті був день, коли я вперше прийняв святе причастя.

До класу ввійшов отець Арнол і почався урок латини, а Стівен так і сидів, склавши руки на парті. Отець Арнол роздав зошити з творами й сказав, що всі вони — ганебні, і що їх треба переписати начисто, з виправленими помилками. А найгіршим був твір Флемінга, бо в нього від клякси злиплися сторінки. Отець Арнол підніс його зошит за крайчик і сказав, що подавати такий твір — образа для будь-якого вчителя. Потім він викликав Джека Ловтона відмінювати іменник таге, але Джек Ловтон застряг на орудному відмінку однини та так і не перейшов до множини.

— Тобі має бути соромно, — суворо мовив отець Арнол. — Тобі, першому учневі класу.

Тоді він викликав іншого хлопця, потім ще одного і ще. Ніхто не провідміняв правильно. Отець Арнол став дуже спокійний, він з кожною невдалою відповіддю ставав усе спокійніший і спокійніший. Тільки обличчя йому потемніло і погляд загострився, а голос був дуже спокійний. Тоді він викликав Флемінга, і Флемінг сказав, що це слово не має множини. Отець Арнол раптом закрив книжку і гримнув:

— Ану виходь на середину, і на коліна! Зроду не бачив такого ледаря! Всі решта переписуйте твори.

Флемінг натужно підвівся і став навколішки між останніх двох парт. Решта хлопців посхилялися над зошитами й почали писати. В класі залягла тиша, і Стівен, боязко глянувши в темне обличчя отця Арнола, побачив, що воно й досі червоняве від гніву.

Чи воно гріх для отця Арнола — скипати гнівом? А чи йому дозволено гнівитись, коли хлопці лінуються, щоб примусити їх учитись? Чи, може, він тільки вдає гнів? Мабуть, таки йому дозволено, бо священнослужитель знає, що таке гріх і не допуститься його. А якщо він

грішить ненароком — як тоді йому йти на сповідь? Мабуть, він піде на сповідь до проректора. А якщо проректор ненароком згрішить, то піде до ректора, а ректор — до намісника, а намісник — до генерала єзуїтів. Це називається орден, і він чув від батька, що всі вони — розумні люди. І всі могли б стати високопоставленими в світі людьми, якби не стали єзуїтами. Цікаво, ким би став отець Арнол і Педді Баррет, і ким став би містер Мак-Ґлейд і містер Ґлісон, якби вони не стали єзуїтами. Це важко уявити, бо їх усіх треба було б уявляти по-різному, в плащах і штанях різних кольорів, при бородах, і вусах, і різних капелюхах.

Двері тихо відчинились і зачинились. По класі пробіг шепіт: інспектор. Мить мертвої тиші і — гучний тріск від удару лінійкою по останній парті. Серце Стівенові тіпнулося зі страху.

— Кому хлости, отче Арнол? — вигукнув інспектор. — Є в цьому класі якісь ледачі нероби, що заслужили на хлосту?

Він вийшов на середину класу і побачив Флемінга на колінах.

— Хо-хо! — заволав він. — Це що за один? Чого це він на колінах? Як тебе звати, хлопче?

— Флемінг, сер.

— Хо-хо, Флемінг! Ледацюга, звичайно. По очах бачу. Чого він на колінах, отче Арнол?

— Він погано написав латинський твір, — відповів отець Арнол, — і не відповів на питання з граматики.

— Аякже! — заволав інспектор. — Аякже! Вроджений ледацюга. По очах видно.

Він ляснув лінійкою об парту і гукнув:

— Вставай, Флемінгу! Вставай, голубе! Флемінг поволі підвівся.

— Виставляй руку! — гукнув інспектор.

Флемінг виставив руку, і лінійка гучно заляскала: раз, два, три, чотири, п'ять, шість.

— Другу руку!

Знову шість гучних виляcків.

— На коліна! — заволав інспектор.

Зі скривленим од болю обличчям Флемінг укляк, затиснувши руки під пахвами, але Стівен знав, які вони в нього шорсткі: Флемінг завжди натирав їх каніфоллю, хоча, мабуть, йому таки сильно боліло, бо лінійка ляскала просто жахливо. Серце Стівенові калатало і тріпотіло.

— Всі до роботи! — гримнув інспектор. — Нам тут не потрібні ледачі нероби, ледачі хитрунці. До роботи, чуєте? Отець Долан заходитиме до вас щодня. Отець Долан зайде до вас уже завтра.

Він тицьнув одного хлопця лінійкою під бік, кажучи:

— Ось ти, хлопче! Коли отець Долан знову зайде сюди?

— Завтра, сер, — почувся голос Тома Фурлонга.

— Завтра, і післязавтра, і після-післязавтра, — сказав інспектор. — Затям собі це. Кожного дня — отець Долан. Дописуй. А ти, хлопче, хто такий?

Серце Стівена раптом підскочило.

— Дедалус, сер.

— Ти чого не пишеш, як інші?

— Я... мої...

З переляку він не міг і слова мовити.

— Чому він не пише, отче Арнол?

— Розбив окуляри, — відповів отець Арнол, — і я звільнив його від роботи.

— Розбив? Що я чую? Як це? Тебе звуть...

— Дедалус, сер.

— Ану ходи сюди, Дедалусе. Ледачий хитрунець! Хитрунець, по обличчю видно. Де ти розбив окуляри?

Шпортаючись, Стівен вийшов на середину класу, осліпнувши зі страху і поспіху.

— Де ти розбив окуляри? — повторив інспектор.

— На біговій доріжці, сер.

— Хо-хо! На біговій доріжці! — заволав інспектор. — Знаю я ці штучки.

Стівен здивовано підвів погляд і на мить побачив немолоде біло-сіре обличчя отця Долана, лису біло-сіру голову з пушком на краях, сталеву

оправу окулярів і безколірні очі за скельцями. Чому він сказав, що знає ці штучки?

— Ледачий неробцьо! — знову вигукнув інспектор. — Окуляри він розбив! Давні школярські штучки! Ану давай руку!

Стівен заплющив очі й виставив тремтячу руку долонею догори. Він відчув, як інспектор торкнув його пальці, простуючи долоню, і зразу по тому — змах рукава, коли лінійка злетіла вверх для удару. Гарячий, палючий, жалкий, щемлистий удар, — наче хряскіт розламаного дрючка, — і його тремтяча рука скоцюрбилась вмить, мов листок у вогні, а на очі від цього звуку і болю навернулись пекучі сльози. Ціле його тіло трусилося з переляку, і ціла рука, зверху донизу, і ціла скоцюрблена, збагровіла, опалена долоня його тряслася, мов лист у повітрі. Крик знісся йому на вуста, крик благання. Та хоч очі йому обпікали сльози, хоч руки і ноги тряслися від болю і ляку, він стримав і ці гарячі сльози, і крик, що пік йому горло.

— Другу руку! — гукнув інспектор.

Стівен забрав понівечену, тремтячу праву руку і виставив ліву. Знову змахнув рукав сутани, коли злітала лінійка, і знов гучний хряскіт та лютий, шалений, палючий, щемлистий біль, від якого пальці корчаться в багряно-тремткий згусток драглів. Кип'яток приснув йому з очей; палаючи соромом, мукою, боязню, він з жахом відшарпнув тремтячу руку і заскімлив від болю. Тіло трусилося в спазмах переляку, і посеред сорому й люті він чув, як пекучий зойк вирива́ється з уст, як вискакують з очей пекучі сльози і мчать униз по охоплених пломенем щоках.

— На коліна! — заволав інспектор.

Стівен впав на коліна, тиснучи побиті долоні до боків. Думка про те, які вони збиті і спухлі від болю, вмить зродила у нім стільки щирого жалю, ніби то були не його, а чужі руки. Стоячи навколішках, тамуючи

останні схлипи у горлі, чуючи, як щемлистий, палючий біль втискується йому в боки, він думав про руки, які тримав у повітрі догори долонями, і про впевнений дотик, яким інспектор простував йому тремтячі пальці, і про побитий, розбухлий, збагровілий згусток з долоні та пальців, що безпорадно дриґотів у повітрі.

— Всі до роботи! — гукнув вже з порога інспектор. — Отець Долан питатиме щодня, чи не потрібно хлости якомусь ледачому неробцьові. Щодня. Щодня.

Двері за ним зачинились.

Принишклий клас знов заходився переписувати твори. Отець Арнол встав і пройшовся між рядами: одних хлопців підбадьорював лагідним словом, іншим вказував на помилки. Голос його був дуже лагідний, тихий, м'який. А коли повернувся на своє місце, то сказав Флемінгові й Стівену:

— Можете обоє сісти на свої місця.

Флемінг зі Стівеном підвелися, пішли кожен до своєї парти і сіли. Стівен, червоний од сорому, рвучко відкрив книжку зболілою рукою і схилився на неї чолом, обличчям до сторінки.

Все це несправедливо й жорстоко, бо лікар казав йому не читати без окулярів, і того ж ранку він написав додому батькові, щоб прислав нові. Та й отець Арнол сказав, що не треба вчитися, поки нові не пришлють. І от його перед усім класом узивають хитруном та б'ють лінійкою, — його, котрий завжди одержує картки за перше чи друге місця і є лідером йоркістів! Чому інспектор вирішив, що це — "штучки"? Він відчув дотик інспекторових пальців, які випростовують йому долоню — спершу йому здалося, ніби той хоче її потиснути, бо пальці були впевнено-м'які, але в ту ж таки мить почувся змах сутани, і хряск. Це жорстоко й несправедливо — ще й поставити його після цього на коліна посеред

класу. А отець Арнол сказав їм обом сідати на місце так, ніби між ними не було ніякої різниці. Він слухав, як тихо і лагідно отець Арнол вказує на помилки в творах. Мабуть, йому тепер прикро, і він хоче бути порядним. Несправедливо це, жорстоко. Інспектор — священик, та все одно це жорстоко й несправедливо. У його сіро-білім обличчі, в його безколірних очах за скельцями в сталевій оправі — жорстокість, бо він випростував йому долоню впевненими м'якими пальцями тільки для того, щоб ударити по ній зручніше і голосніше.

— Паскудство, ось як воно називається, — сказав Флемінг у коридорі, коли класи чередою проходили до трапезної, — карати чоловіка за те, чого він не зробив.

— Ти справді розбив окуляри ненароком? — спитав Нахаба Роуч.

Стівенове серце все ще повнилося Флемінговими словами, і він не відповів.

— Ясна річ! — сказав Флемінг. — Я б цього не стерпів. Я б пішов нагору і накапав ректорові.

— Ага, — ревно втрутився Сесіл Громило. — А ще, я бачив, він заносить лінійку вище плеча, а це не дозволяється.

— Дуже боліло? — спитав Нахаба Роуч.

— Дуже, — відповів Стівен.

— Я б не стерпів, — повторив Флемінг, — ні цьому, ні будь-якому іншому Голомозому. Паскудна, підла штучка, — ось як воно називається. Я б після обіду пішов просто до ректора і все розказав.

— Піди. Піди, — сказав Сесія Громило.

— Іди. Іди до ректора, накапай на нього, Дедалусе, — сказав Нахаба Роуч. — Він же завтра знов прийде тебе бити.

— Піди, піди. Скажи ректорові, — підтакнули всі.

Їхню розмову слухало кілька хлопців із другого граматичного, і один з них сказав:

— Сенат і римський народ проголошують, що Дедалуса скарали безневинно.

Його скарали безневинно, несправедливо й жорстоко, і, сидячи в трапезній, він знов і знов переживав те приниження, аж поки йому не спало на думку: а може й справді у нього в обличчі є щось, що робить його схожим на хитруна? Глянути б у дзеркальце. Та ні, нема в нім такого; і все те нечесно було, жорстоко, несправедливо.

Чорнуваті шматочки смаженої риби, які їм давали по середах великого посту, не лізли до горла, а в одній картоплині так і лишився слід від лопати. Він і справді зробить, як хлопці радять. Піде нагору і скаже ректорові, що його скарали без вини. Хтось в історії — якийсь великий чоловік, чий портрет є в історичних підручниках, — вже щось подібне робив. І ректор проголосить, що його скарано безневинно, адже сенат і римський народ завжди це проголошували, як когось карано без вини. То були великі люди, що згадуються поіменно у "Питаннях" Річмала Маґналла. Історія, вона вся про таких людей і їхні діяння, та й "Оповіді про Грецію й Рим" Пітера Парлея теж про це. І сам Пітер Парлей намальований на першій сторінці. Намальована дорога через пустище, з травою і кущиками на узбіччі, а Пітер Парлей у широкополому капелюсі, як у протестантського пастора, і з довгим посохом швидко простує тією дорогою до Греції й Риму.

Це дуже просто зробити. А зробити треба ось що: коли скінчиться обід і прийде його черга виходити, він вийде, але піде не в коридор, а

праворуч, на сходи, що ведуть до замку. Тільки це: звернути праворуч і швидко піднятися сходами, і за півхвилини він опиниться в тому низькому, темному й вузькому коридорі, що веде через замок до кабінету ректора. Адже всі, як один, сказали, що це несправедливо, навіть хлопець із другого граматичного, той, що говорив про сенат і римський народ!

Нічого страшного не станеться. Він чув, як на чільному кінці трапезної шикуються старші, чув, як підходять по простеленій доріжці: Педді Рат та Джіммі Меджі, Іспанець з Португальцем, а п'ятим ішов здоровило Корріґан, якого мав сікти містер Ґлісон. Ось причина, що інспектор назвав його хитруном і вибив ні за що ні про що. Напружуючи слабкі, стомлені від плачу очі, він не зводив їх із широких плечей Корріґана, з його здорової чорної похиленої голови весь час, поки той рухався до виходу. Але Корріґан хоч щось та накоїв, та й містер Ґлісон не сильно його сіктиме; пригадалося, який він здоровило, цей Корріґан, у купальні. Шкіра в нього такого ж кольору, що й болотяна вода на мілкому — кольору торфу; коли він ступає по мокрих кахлях, то ляскає підошвами, а стегна з кожним кроком здригаються, бо він товстий.

Трапезна наполовину спорожніла — хлопці усе ще виходили, один за одним. На виході з трапезної ніколи не буває ні священика, ні префекта, отже, можна спокійно звернути на сходи. Ні, не можна. Ректор буде заодно з інспектором; він подумає, що то школярські штучки, та й інспектор однаково приходитиме щодня, тільки буде ще гірше, бо він страх як кипітиме на кожного, хто ходить через нього до ректора. Хлопці казали, щоб він ішов, а самі не йдуть. Вони вже все забули. Ні, таки найкраще забути про все це, а інспектор, мабуть, тільки так казав, що приходитиме. Ні, найкраще-таки забратися з дороги, — коли ти малий і малолітній, не раз у цей спосіб можна уникнути лиха.

Учні за його столом підвелися. Він теж підвівся і разом з ними влився у ряд. Треба вирішувати. Двері все ближче й ближче. Якщо піти з усіма, то вже не бути йому в ректора, бо з майданчика його не пустять. Якщо ж він піде до ректора, а його знову наб'ють, то всі учні візьмуть його на

кпини, розповідаючи, як малий Дедалус ходив до ректора капати на інспектора.

Він ступав по доріжці; попереду вже видніли двері. Ні, не можна; ніяк. Він подумав про голу голову інспектора з жорстокими безколірними очима, що дивляться на нього, і почув голос, що двічі питає, як його звати. Чому він не запам'ятав його прізвища відразу? Тому що не слухав, чи тому що хотів покпити з нього? Деякі великі люди в історії теж мали ненайкращі прізвища, та ніхто з них не кпив. А якщо вже йому так хочеться, то хай кпить зі свого власного прізвища. Долан! Як у прачки!

Відразу за дверима він хутко звернув праворуч, вийшов на сходи і ще не встиг вирішити, вернутися йому чи ні, як уже ступив у низький, темний і вузький коридор, що вів у замок. Коли він переступав поріг у коридор, то, навіть не повертаючи голови, бачив, як усі хлопці, що вервечкою виходили з дверей трапезної, дивляться за ним.

Він ішов темним вузьким коридором повз ряд невеликих дверей: за ними були кімнати ченців. Він глипав у сутінь перед собою, і праворуч, і ліворуч, і думав, що то, мабуть, портрети. Було тихо й темно, а очі в нього слабкі, і стомились од плачу, тож він мало що й бачив. Але він думав, що то, мабуть, портрети святих і великих людей ордену дивляться мовчки на нього, один за одним: святий Ігнатій Лойола, який тримає розкриту книгу й показує на написані там слова Ad Majorem Dei Gloriam; святий Франциск Ксаверій, що показує собі на груди; Лоренцо Річчі з беретом на голові, схожий на одного з префектів; всі троє патронів святобливого юнацтва — святий Станіслав Костка, святийАлоїзій Ґонзаґа і блаженний Ян Берхманс, — в усіх молоді обличчя, бо повмирали вони замолоду; отець Пітер Кенні, що сидить у кріслі, загорнувшись у широкий плащ.

Він вийшов на площадку над вестибюлем і розглянувся. Саме тут пробігав Гамільтон Ровен, і ще видніли сліди від солдатських куль. Тут саме бачили старі челядники примару у білім маршальськім плащі.

Скраю площадки старий челядник замітав підлогу. Він запитав, де тут ректорів кабінет, і старий челядник показав на двері в самому кінці, і все дивився за ним, поки він ішов туди і стукав у двері.

Ніхто не відповідав. Він постукав удруге, вже голосніше, і серце йому підскочило, коли почувся приглушений голос:

— Заходьте!

Він повернув ручку, відчинив двері і став шукати ручку других, внутрішніх дверей, обтягнутих зеленим сукном. Знайшовши, штовхнув другі двері й увійшов.

Ректор сидів за столом і писав. На столі лежав череп, а в кабінеті стояв дивний урочий запах, як від старої шкіри на кріслах.

Серце йому закалатало: таке уроче тут місце, і кругом така тиша! Він глянув на череп і на привітне ректорове обличчя.

— Ну, чоловічку мій, — сказав ректор, — у чому річ? Стівен ковтнув щось у горлі й сказав:

— Я розбив окуляри, сер. Ректор відкрив рота:

— О! Потім усміхнувся, кажучи:

— Ну, якщо ми розбили окуляри, то мусимо написати додому, щоб прислали нові.

— Я написав додому, сер, — відповів Стівен, — і отець Арнол сказав, що я можу не вчитися, поки їх не пришлють.

— Все правильно! — сказав ректор.

Стівен знов проковтнув те, що в горлі, та спробував стримати дрож у голосі й колінах.

— Але, сер...

— Ну?

— Сьогодні до нас прийшов отець Долан і набив мене лінійкою, бо я не писав твір.

Ректор мовчки дивився на нього, і він відчував, як кров приливає йому до обличчя, а сльози от-от приллють до очей.

— Твоє ім'я Дедалус, так? — спитав ректор.

— Так, сер.

— А де ти розбив окуляри?

— На біговій доріжці, сер. Один учень їхав з повітки, де велосипеди, і я впав, і вони розбились. Я не знаю, як того учня звати.

Ректор ще раз мовчки подивився на нього, ще раз усміхнувся і сказав:

— Що ж, то була помилка. Я певен, отець Долан не знав.

— Але ж я казав йому, що розбив окуляри, сер, а він мене побив.

— Ти сказав, що написав додому за новими?

— Ні, сер.

— Ну що ж, — мовив ректор. — Отець Долан не зрозумів. Можеш сказати, що я на кілька днів звільнив тебе від уроків.

Боячись, щоб не спинив його дрож, Стівен швидко заговорив:

— Так, сер, але отець Долан сказав, що прийде ще завтра і знов мене наб'є.

— Гаразд, — сказав ректор. — Це помилка. Я сам поговорю з отцем Доланом. Цього достатньо?

Стівен відчув, що очі йому мокріють і пробурмотів:

— О так, сер, дякую.

Ректор простяг йому руку через стіл — з того краю, де лежав череп, і Стівен, вкладаючи свою долоню в його, відчув прохолодну вогкість.

— А тепер — на все добре, — сказав ректор, забираючи руку, і схилив голову в поклоні.

— На все добре, сер, — відповів Стівен.

Він уклонився й тихо вийшов з кабінету, обережно й повільно зачинивши за собою двері.

Та коли він минув старого челядника на площадці й знов опинився в низькому, вузькому й темному коридорі, він наддав ходи. Збуджений, він усе швидше й швидше ішов крізь сутінь. В кінці він ударився ліктем до одвірка, квапливо спустився сходами, хутко перетнув ще два коридори і вийшов надвір.

До нього долинули вигуки хлопців на майданчиках. Він зірвався з місця й побіг, все швидше і швидше, перетнув бігову доріжку і, захеканий, опинився на майданчику третьої ланки.

Хлопці бачили, як він біжить. Вони оточили його щільним кільцем, штовхаючись, щоб краще чути:

— Розказуй! Розказуй!

— Що він казав?

— Ти був у нього?

— Що він казав?

— Розказуй! Розказуй!

Стівен розповів їм, що він казав, а що — ректор, і коли він усе розказав, усі хлопці запустили свої картузи у повітря:

— Ур-ра!

А половивши картузи, знов запустили їх спіраллю у небо, і знов закричали:

— Ур-ра! Ур-ра!

Вони сплели з рук сідало, висадили туди Стівена й стали носити, поки він не випручався. А коли він вирвався, вони розприснулись на всі боки і знов почали спіралити картузами, свистячи їм услід, і кричати:

— Ур-ра!

Тричі гукнули вони "Фе!" на адресу Голомозого Долана, і тричі "Браво!" на честь Конмі — найпоряднішого, як сказали, з усіх клонґовзьких ректорів.

Вигуки завмерли в м'якому сірому повітрі. Він був сам. Він був щасливий і вільний: та він не буде заноситись перед отцем Доланом. Він буде тихий і покірливий. Захотілося навіть зробити щось приємного для отця Долана, показати, що він не заноситься.

Повітря було м'яке, сизе і ніжне — западав вечір. Повітря пахло запахом вечора, полів на селі, де вони копали, чистили і їли ріпу, коли ходили гуляти до садиби майора Бартона, запахом гайка за павільйоном, де росли чорнильні горішки.

Хлопці вправлялися в повздовжних кидках, кручених подачах і подачах "свічкою". В м'якій сірій тиші чутно було глухе гупання м'ячів, і то там, то тут у тихому повітрі зринали звуки крикетних бит: тік, так, ток, тук, — наче краплі, що скапують у повну по вінця чашу фонтану.

## Розділ другий

Дядько Чарлз курив такий міцний самосад, що, зрештою, небіж запропонував йому насолоджуватись ранковою люлькою в повітці ген на краю садка.

— Гаразд, Саймоне. В порядку речей, — спокійно відказав старий. — Де скажеш. Повітка — це те, що треба; навіть здоровше буде.

— Чорт, — щиро дивувався містер Дедалус, — не уявляю, як можна смалити такий диявольський тютюн. Та це ж гарматний порох, їй-богу!

— Тютюнець, що треба, Саймоне, — посміхався старий. — Освіжає й заспокоює.

Щоранку, отже, дядько Чарлз чимчикував до своєї повітки, але спершу мастив і ретельно розчісував волосся на потилиці, чистив і надягав циліндр. Коли він курив, з-за одвірка тільки й видніли криси циліндра та чашечка люльки. Його альтанка — так він охрестив оту затхлу повітку, що її ділив з котом і садовим реманентом, — правила йому й за місце вокальних вправ: щоранку дядько Чарлз вдоволено мугикав одну з улюблених мелодій: "О, звий мені кубельце", або "Сині очі, золоте волосся", або "Райські кущі", а блакитно-сірі кільця диму сталися з люльки й танули в прозорому повітрі.

Всю першу половину літа в Блекроку дядько Чарлз був Стівеновим незмінним супутником. Дядько Чарлз був бадьорий дідусь із дубленою шкірою, грубо тесаними рисами й сивими баками. У будні він завжди гасав між будинком на Керісфорт-авеню, де мешкала їхня родина, й крамницями у середмісті, з якими вона мала до діла. Стівен радо ходив з ним у справах, бо дядько Чарлз щедро пригощав його всім, що виставлялося в скриньках та в барильцях по цей бік прилавка. Брав жменю винограду з налиплими стружками чи кілька яблук-американок і щедрим жестом клав онукові до рук під ніякову усмішку продавця, а коли Стівен вдавав, що не хоче брати, супився й приказував:

— Беріть, беріть, сер. Чуєте, сер? Це корисно для вашого нутра.

Виконавши всі замовлення, вони прямували до парку, де на лаві вже чекав на них Майк Флінн, давній приятель Стівенового батька. Стівен починав оббігати парк. Майк Флінн з годинником у руці ставав на виході, що вів до вокзалу, а Стівен пробігав круг, як учив його Майк: голова догори, як слід піднімати коліна, руки тримати рівно по швах. Після ранкової пробіжки тренер робив коментарі, а іноді й сам ілюстрував їх, кумедно трюхикаючи кілька кроків у стоптаних синіх парусинівках. Збиралося кілька дітлахів з няньками, дивилися, дивувалися і стовбичили ще й тоді, коли Майк і дядько Чарлз знову сідали на лаву балакати про спорт і політику. І хоча Стівен чув од батька, що через руки Майка Флінна пройшло кілька найкращих бігунів сучасності, він не раз позирав з недовірою на одутле неголене обличчя

свого тренера, нависле над довгими зжовклими пальцями, що скручували цигарку, і з жалем — на його лагідні сині очі без блиску, які раптом відривалися від цигарки й задивлялись у синяву далечінь: довгі набряклі пальці в цю мить застигали, а зерна й волоконця тютюну падали назад у кисет.

По дорозі додому дядько Чарлз частенько завертав до церкви, і позаяк Стівен не міг дотягнутися до кропильниці, то старий умочав руку й спритно кропив і Стівена, і паперть. Дядько клякав на свій червоний носовик і пошепки читав замацаний, аж чорний, молитовник з переносними словами внизу сторінки. Стівен теж уклякав поруч, з поваги до дядькового побожного рвіння, якого сам не мав. Він часто думав: за що той так ревно молиться? Може, за покаянні душі в чистилищі, або за ласку легкої смерті, або, може, благає Бога вернути йому дещо з великого багатства, розтриньканого в Корку?

Щонеділі Стівен гуляв з батьком і батьковим дядьком. Незважаючи на мозолі, старий був добрий ходак, і вони проходили по десять, а то й по дванадцять миль. Сільце Стіллорґан стояло на роздоріжжі. Там вони або звертали ліворуч до Дублінських гір, або йшли до Ґотставна, а звідти — у Дандрам, й верталися додому через Сандіфорд. Тягнучись дорогою, чи спиняючись у брудному придорожньому шинку, дорослі постійно балакали про своє: про ірландську політику, про Манстер і сімейні легенди, а Стівен жадібно все те слухав. Незрозумілі слова він повторював про себе, доки не запам'ятає: вони були наче віконця в реальний навколишній світ. Пора, коли він мав вступити в життя цього світу, схоже, ближчала, і він потай почав готуватись до відведеної йому, як відчував, великої ролі, характер якої поки що мрів у тумані.

Вечори належали тільки йому, і він зачитувався кострубатим перекладом "Графа Монте-Крісто". Постать цього лиховісного месника втілювала для нього все незнане й страшне, що він тільки чув чи сам виворожив у дитинстві. Вечорами з перебивних картинок, штучних квітів, лискучого кольорового паперу, золотої та срібної фольги, в яку пакують шоколад, він споруджував на столі у вітальні подобу

дивовижної острівної печери. Коли ж, стомившись од тієї сухозлотної бутафорії, руйнував свій витвір, уяву його полоняло яскраве видіння: Марсель, сонячні виноградники і Мерседес. За Блекроком, при дорозі, що вела у гори, в садку, де росло багато трояндових кущів, тулився побілений будиночок: тут, як сказав собі він, живе ще одна Мерседес. Будиночок став віхою для міряння відстані на дорозі з дому й до дому; він пережив в уяві цілу низку чудесних, як у тій книжці, пригод, а закінчувалися вони сценою, коли він, змужнілий, але й осмутнілий, стоїть у залитому місячним сяйвом саду навпроти Мерседес, яка стільки років легковажила його коханням, і з печально-гордовитим жестом відмови говорить:

— Мадам, я не їм мускатного винограду.

Він потоваришував із хлопцем на ім'я Обрі Міллз, і вони заснували вуличну ватагу відважних. Обрі носив у петельці свисток, а на поясі — велосипедну фару, інші хлопці носили патички за поясом, ніби кинджали. Стівен же читав, що Наполеон одягався просто, тож волів обходитися без прикрас і тим охочіш радився зі своїм лейтенантом перед тим, як видавати наказ. Ватага обносила сади старих дів або спускалася до замку й вела бої на порослих бур'яном крутосхилах; прибивалися вони додому потомлені, приносячи в ніздрях затхлі запахи узбережжя, а на руках і в волоссі — сморідну грязь водоростей.

Молочар в Обрі та Стівена був один, і вони частенько їздили його фургоном на пасовисько під Керрікмайнсом. Поки чоловіки доїли корів, хлопці по черзі об'їжджали поле верхи на плохій кобилі. Але на осінь корів з пасовиська одігнали, і від самого вигляду брудного корівника в Страдбруку — від смердючих зелених калюж, купок рідкого лайна і паруючих висівок в яслах Стівенові стислося серце. Худоба, що здавалася такою гарною на селі в сонячні дні, тепер була бридка, а на молоко він і дивитись не міг.

Прихід вересня цього року турбот не приніс, оскільки його не відправили до Клонґовза. Тренування в парку скінчилось, коли Майка

Флінна поклали в лікарню. Обрі ходив до школи і з'являвся лише під вечір, та й то на одну-дві години. Ватага розпалась, припинились вечірні наскоки й бої серед урвищ. Часом Стівен їздив з молочарем доставляти вечірнє молоко, і в прохолоді цих роз'їздів вивітрився спогад про бруд корівника, а жмутики коров'ячої шерсті чи насіння трави на плащі молочаря вже не будили в ньому огиди. Щоразу, як фургон під'їжджав до будинку, він сподівався побачити нишком чисто прибрану кухню або м'яко освітлений передпокій, чи приглянутись, як служниця тримає глечик, як зачиняє двері. І думав, що коли б йому теплі рукавиці та повну кишеню імбирного печива, то зовсім непогано було б жити отак — роз'їжджаючи дорогами й розвозячи вечірнє молоко. Але те ж саме передзнання, від якого, бувало, коли він бігав парком, стискалося серце й раптово підламувались ноги, те ж саме передчуття, що змушувало його з недовірою позирати на одутле, неголене обличчя тренера, нависле над довгими зжовклими пальцями, розмивало усі можливі провидіння. Він невиразно здогадувався, що батько його — у скруті, саме тому його й не відправили до Клонґовза. Від певного часу впадали в око незначні зміни в їхньому домі; і кожна зміна у тому, що досі він мав за незмінне, була для його хлоп'ячого світовиду маленьким потрясінням. Честолюбство, що іноді ворушилось у темряві його душі, не шукало собі виходу. Коли він чув цокіт кінських копит уздовж колії на Рок-роуд та грюкіт каністри, що махалась, прив'язана ззаду до конки, свідомість його отіняв присмерк, подібний до смерку в навколишньому світі.

Він повертався до Мерседес, і коли він думав над її образом, дивний неспокій вповзав йому в кров. Часом у ньому назбирувалась гарячка і тягла у вечірні мандри по їхній тихій вулиці. Мир садків і привітне світло з вікон ніжно впливали в його неспокійне серце. Галас захоплених грою дітей дратував, нехитрі їхні голоси ще гостріше, ніж у Клонґовзі, давали йому відчути, що він не такий, як інші. Йому не хотілось ігор. Йому хотілось зустріти в реальному світі той безтілесний образ, який усе не сходив з-перед очей душі. Він не знав, ні де, ні як його шукати, але передчуття, яке вело його, казало, що образ цей, без усяких явних зусиль з його боку, знайде його сам. Вони стрінуться тихо, мов давні знайомі, на знаному місці — може, біля якихось воріт, або й десь на

закутині. Вони будуть самі, оточені темінню й тишею: і в цю мить найвищої ніжності він преобразиться. Він розтане у щось невідчутне в неї на очах, а тоді враз преобразиться. У цю чудодійну мить спаде з нього і слабкість, і боязнь, і недосвідченість.

Одного ранку під домом спинилися два великі жовті фургони, і в дім, важко ступаючи, зайшли чоловіки, щоб усе звідти винести. Вони волочили меблі через палісадник, засмічений обривками мотузок і віхтями соломи, до величезних фургонів перед хвірткою. А коли все було надійно завантажено, фургони загуркотіли вулицею: з вікна вагона, де поруч із засльозеною мамою сидів Стівен, було видно, як вони важко їдуть по Мерріонській дорозі.

Того вечора камін у вітальні тягнув погано, і містер Дедалус щораз відставляв кочергу, даючи вогню розгорітись. Дядько Чарлз дрімав у кутку напівпорожньої кімнати без килимів, а коло нього стояли прихилені до стіни родинні портрети. Тьмяне світло настільної лампи лилося на затоптану вантажниками дощату підлогу. Стівен сидів на ослінчику поруч батька і слухав довгий безладний монолог. Спершу він мало що, а то й зовсім нічого не розумів, але поступово до нього дійшло, що батько має ворогів і що попереду якась боротьба. А ще він відчував, що і його упричетнюють до цієї боротьби, і йому кладуть на плечі якийсь обов'язок. Раптова втеча із затишку і мрійності Блекрока, переїзд через похмуре, туманне місто, думка про порожній невеселий будинок, де тепер їм доведеться жити, тиснули тягарем на серце; і знов у ньому зродилося якесь передчуття, передзнання прийдешнього. Він зрозумів, чому так часто шепотілися в передпокої слуги і чому нерідко батько, стоячи перед каміном спиною до вогню, усе доводить щось дядькові Чарлзу, а той все закликає його сідати до обіду.

— Я ще чую в собі удар батога, Стівене, друже, — говорив містер Дедалус, люто тицяючи кочергою у млявий вогонь. — Ми ще не мертві, синку. Ні, Христом-Богом присягаюся (Господи, прости), ми ще далеко не мертві.

У Дубліні все було нове й непросте. Дядько Чарлз так знемудрів, що годі його було посилати у справах, а безладдя при обживанні нового дому давало Стівенові більше волі, ніж він мав у Блекроку. Спершу він наважувався лише кружляти по сусідньому майдану, заходячи в ту чи іншу вулицю не далі як до половини. Та коли накреслив в уяві схематичний план міста, то сміливо рушив по одній з його центральних ліній, поки дійшов до митниці. Він вільно тинявся по доках та причалах, дивуючись безлічі буїв, що колихалися поверх води в густій жовтій піні, купам портових вантажників, гуркітливих візків та неохайно вдягненому бородатому поліцаєві. Незнане досі, безберега життя, уособлюване паками товарів, що громадилися попід стінами та витягувалися кранами з пароплавних трюмів, будили в ньому той самий неспокій, що колись ганяв його вечорами від саду до саду в пошуках Мерседес. У цьому новому метушливому житті він міг би уявляти себе в Марселі, та бракувало променистого неба й нагрітих сонцем лоз на ґратках перед винарнями. Невиразне невдоволення наростало у ньому, коли він дивився на причал, на ріку й небо, нависле над нею, та все ж і далі тинявся, день у день, немов справді шукав когось, хто не дається знайти.

Раз чи два вони з мамою навідали родичів; та, хоч і йшли вони попри веселий ряд освітлених вітрин, прикрашених на Різдво, настрій німої гіркоти його не полишав. Причин для згірчення було достатньо — і явних, і прихованих. Він сердився на себе за те, що ще молодий і піддається неспокійним, дурним пориванням, сердився на переміну долі, через яку світ довкола бачився йому убогим і нещирим. Невдоволення, проте, не відбилося на самому баченні. Він терпляче нотував усе, що бачив, відсторонюючись від нього, і потай спізнавав його гнітючий присмак.

Він сидить на ослоні в тітчиній кухні. На поливаній стіні каміну — лампа з рефлектором, і в її світлі тітка читає вечірню газету, розкладену на колінах. Вона довго роздивлялась одну усміхнену фотографію і задумливо каже:

— Прекрасна Мейбл Гантер!

Кучерява дівчинка стала навшпиньки, щоб глянути на фотографію, і тихо питає:

— А де це вона грає, мам?

— У різдвяній виставі, люба.

Дівчинка притисла кучеряву голівку мамі до плеча, милуючись фотографією, і шепоче, ніби зачарована:

— Прекрасна Мейбл Гантер!

Очі, ніби зачаровані, довго вдивляються в холодно-лукаві очі акторки, і знов вона благоговійно шепоче:

— Ах, яка вона вишукана!

Її слова почув хлопець, він саме з гуркотом увійшов знадвору, зігнутий під тягарем мішка з вугіллям. Він скинув свою ношу просто на підлогу і теж поспішає глянути. Та вона не спішить забрати свою гарно посаджену голівку, аби йому було видно. Зчервонілими й зачорненими руками він шарпає до себе край газети, відтискуючи дівчинку плечем і нарікаючи, що йому не видно.

Він сидить у тісній їдальні на поверсі старого будинку з темними вікнами. Зблиски вогню від каміна миготять на стіні, а за вікном над річкою згущаються примарні сутінки. Перед каміном метушиться стара жінка, готуючи чай і тихо повідаючи, що їй сказали священик і лікар. Вона говорила про певні зміни, які помітила в ній недавно, про дивну її поведінку і балаканину. Стівен слухає її слова і блукає дорогами відваги, що відкриваються в жарі вуглин, в арках і склепах, у звивистих галереях, в подзьобаних печерах.

Раптом Стівен помітив щось у дверях. У темряві дверей, завислий у повітрі, з'явився череп. Якесь кволе створіння, схоже на мавпочку, приваблене звуками голосів біля каміна. Від дверей чується скімливе:

— Це Джозефіна?

Стара метушлива жінка весело відгукується від каміна:

— Ні, Еллен. Це Стівен.

— А-а... Ах, доброго вечора, Стівене.

Він відповів на привітання і побачив, як обличчя у дверях перетнула дурнувата посмішка.

— Ти щось хотіла, Еллен? — спитала стара жінка. Замість відповіді та промимрила:

— Я думала, що то Джозефіна. Я думала, Стівене, що ти — Джозефіна.

І повторивши це кілька разів, вона кволо засміялася.

Він сидить у самій гущі дитячого свята на Гарольдс-Крос. Повитий у свій мовчально-спостережливий настрій, він майже не бере участі в іграх. Діти, обсипані сюрпризами з їхніх хлопавок, буйно танцюють і веселяться, а він, хоч і намагається бути веселим, як усі, у цьому маскараді капелюхів і капелюшків чується хмурою постаттю.

Тільки коли він відспівав свою пісеньку й забився в затишний куток, відчув він втішний смак самотності. Веселощі, які на початку вечірки здавалися штучними й нецікавими, тепер для нього мов лагідний легіт — перебігаючи по чуттях, ховають від інших очей, як збурюється в ньому

кров, коли крізь кружляння танцюристів, крізь музику й сміх у його куток заблукує її пестливий, лукавий, допитливий погляд і бентежить серце.

Уже останні діти одягаються в передпокої, свято скінчилося. Вона накинула шаль, і вони разом рушили до конки — виплески її свіжого теплого подиху спурхують над її головою у напнутому каптуром шалі, а черевички радісно вистукують по склистому хіднику.

Це остання конка. Худі гніді коні знають це й застережливо баламкають дзвіночками в ясну ніч. Візник і кондуктор розмовляють між собою, покивуючи головами в зеленому світлі ліхтаря. На порожніх сидіннях валяються кольорові квитки. На вулиці не чутно ні кроку. Жоден згук не порушує нічного спокою — лише худі гніді коні, коли труться носами і баламкають дзвіночками.

Вони обидвоє ніби наслухають: він на верхній приступці, вона — на нижній. У паузах між словами вона не раз піднімалась на його приступку і знову спускалась на свою, а раз чи двічі затрималася на його приступці, зовсім поруч, забувши спуститися, та потім таки спустилася. Серце його танцювало в такт її рухам, ніби буй на хвилі. Він чув, що очі її говорили з-під шалю, і знав, що колись, в якомусь неясному минулому, чи то вві сні чи наяву, чув уже цю мову. Він бачив, як хизується вона своїми марнотами — гарною сукнею, шалем і довгими чорними панчохами, і знав, що піддавався усьому цьому вже безліч разів. Одначе голос усередині, глушачи буйність танцюючого серця, питав: чи прийме він її дар, для якого досить лише простягти руку? І пригадався день, коли він разом з Айлін стояв і дивився у двір готелю, де служники піднімали прапорці на флаґшток і фокстер'єр гасав по залитому сонцем моріжку; як раптом вона задзвеніла сміхом і побігла вниз по крутій звивистій стежці. Тепер, як і тоді, він стояв незворушно, наче байдужий спостерігач.

"Вона теж хоче, щоб я обняв її, — думав він. — Тому й пішла зі мною до конки. Обняти її просто — хай тільки стане на мою приступку: нас ніхто не бачить. От обніму й поцілую".

Він не зробив ні того, ні того; а вже сидячи самотою в порожньому вагоні, порвав на клаптики свій квиток і похмуро втупився у рифлену підніжку.

Наступного дня він довго сидів за столом у порожній горішній кімнаті. Перед ним були нова ручка, нова пляшка чорнила і новий зошит у смарагдовій палітурці. За звичкою написав зверху на першій сторінці перші літери девізу єзуїтів: A.M.D.G.A в першій лінійці з'явилася назва нового вірша: "До А.К." Він знав, що так почати буде правильно, бо бачив подібні заголовки у повному зібранні творів лорда Байрона. А коли написав цей заголовок, та підкреслив його фігурною лінією, то поринув у мрії і став креслити по палітурці. Бачив себе за столом у Бреї, вранці після сварки за різдвяною вечерею, коли він силкувався написати вірша про Парнелла на звороті одного з батькових партнерських попереджувальних повідомлень. Але ця тема не чіпалася голови, і, відступившись, він розписав сторінку іменами та адресами деяких своїх шкільних приятелів:

Родерік Кікгем

Джон Ловтон

Антоні МакСвіней

Саймон Мунан

Скидалося на те, що й теперішня спроба скінчиться невдало, та роздуми над учорашнім випадком вивели його на певну дорогу. Поки він роздумував, все буденне, неістотне зникло. Не лишилось і сліду від конки, коней, візника і кондуктора: навіть він і вона стьмяніли. Вірш

повідав лише про ніч, про легітний вітерець і цнотливий блиск місяця. Якийсь невиразний жаль крився в серцях героїв, поки вони стояли мовчки під безлистими деревами, а коли прийшла пора прощатись, поцілунок, од якого один насправді відмовивсь, злив уста обидвох. Він вивів унизу сторінки L.D.S., сховав зошит, пішов до мами в спальню і довго роздивлявся своє обличчя в дзеркалі на її туалетному столику.

Та настав кінець і цьому солодкому триванню неробства й волі. Одного вечора батько прийшов з цілою купою новин і за обідом говорив про них без угаву. Стівен чекав його, бо того дня на обід були баранячі зрази, і він знав, що батько дасть йому вимастити хлібом підливу. Але цього разу зрази йому не засмакували — згадка про Клонґовз виповнила рот піною несмаку.

— Я наскочив на нього на площі, на самому розі, — вже вчетверте повторив містер Дедалус.

— Можливо, він зуміє це залагодити, — сказала місіс Дедалус. — Маю на увазі Бельведер.

— Як не зуміти, — сказав містер Дедалус. — Кажу ж тобі, він тепер намісник ордену!

— Мені самій ніколи не подобалась думка віддати його до Християнських братів, — сказала місіс Дедалус.

— До біса Християнських братів, — сказав містер Дедалус, — з їхніми бруднулями смердючими! Ради Бога, хай уже краще тримається єзуїтів, раз уже почав від них. Вони стануть в пригоді і потім. З такими людьми можна вибитись у люди.

— Та й орден цей дуже багатий, — правда, Саймоне?

— Не бідний. Живеться їм добре, це точно. Ти ж бачила в Клонґовзі, який там стіл. Годують, як каплунів, їй-богу.

Містер Дедалус підсунув Стівенові свою тарілку і сказав доїдати.

— Що ж, Стівене, — мовив він, — треба запрягатися, старий. Уже набайдикувався.

— О, я певна, що він старатиметься, — сказала місіс Дедалус. — Особливо тепер, коли з ним буде Моріс.

— Святий Павле, я й забув про Моріса! — вигукнув містер Дедалус. — Гей, Морісе! Іди-но сюди, телепню! Ти знаєш, що ти в мене йдеш до коледжу? Там тебе навчать, як пишеться "кіт": к, і, т. А ще дістанеш у мене гарного носовичка, щоб під носом сухо було. Здорово, правда?

Моріс виставив зуби до батька, потім до брата. А містер Дедалус вставив в око скельце і пильно подивився на обох синів. Стівен жував хліб, уникаючи його погляду.

— До речі, — мовив нарешті містер Дедалус, — ректор, точніше намісник, розповів мені оту твою історію з отцем Доланом. Сказав, що ти — зухвалий лобур.

— Не може бути, Саймоне!

— Що ти! — сказав містер Дедалус. — Але розповів усе до подробиць. Ми просто собі балакали, слово по слові... Між іншим — хто, ти думаєш, посяде те місце в корпорації? Але про це потім. Отож, кажу, балакаємо собі по-приятельськи, а він і питає, чи наш друг Стівен усе ще носить окуляри, та й розповів мені ту історію.

— Він невдоволився, Саймоне?

— Невдоволився? Що ти! Мужній хлопчина! — ось як він сказав.

Містер Дедалус манірно заговорив у ніс, імітуючи намісника:

— Ми з отцем Доланом, — коли я всім за обідом розповів про це, — ми з отцем Доланом так насміялися! Я кажу йому: Ви, отче Долан, стережіться, а то малий Дедалус вам випише двічі по дев'ять. Ото вже насміялися! Ха-ха-ха!

Містер Дедалус повернувся до дружини й додав своїм голосом:

— Ось як вони хлопців виховують. О, єзуїти — нема дипломатів кращих!

Він знов перейшов на голос намісника:

— Я розповів про це за обідом, і ми з отцем Доланом, і всі, хто там був, від душі насміялися. Ха-ха-ха!

Настав вечір Трійці і святкової вистави. Стівен дивився з вікна їхньої акторської на невеличкий моріг, над яким простяглися гірлянди китайських ліхтариків. Він дивився, як гості виходять з будинку школи, спускаються східцями й заходять до театру. Гурти розпорядників у вечірньому вбранні — колишніх бельведерців, — то тут, то там підчікували гостей перед входом, щоб церемонно ввести їх досередини. У раптовім спалаху ліхтарика він впізнав одне усміхнене обличчя священика.

З дароносиці забрано святі дари, а передні лави відсунули так, щоб вивільнити вівтарний поміст і місце перед ним. Попід стінами лежать штанги і кеглі; всі гантелі поскладані в кут, а серед понакидуваних купами неохайних коричневих мішечків зі спортивним взуттям, светрами і майками стоїть тілистий, обтягнутий шкірою гімнастичний кінь і чекає, коли його винесуть на сцену. Прихилившись до вівтаря збоку, великий

бронзовий щит зі срібними клепками теж чекає, коли прийде черга наприкінці гімнастичного номера виносити і його на сцену, щоб поставити в центрі перед командою-переможницею.

Хоч завдяки його літературній славі Стівена обрали секретарем гімнасію, він у першій частині програми участі не брав; зате в другій грав головну роль — пародію на вихователя. Доручили йому цю роль через його поставу й поважні манери, через те, що в Бельведері він уже другий рік і закінчує передостанній клас.

Зграйка молодших учнів у білих бриджах та майках збігла зі сцени і протупотіла через ризницю до каплиці. І в ризниці, і в каплиці було людно від збуджених учителів та учнів. Гладкий лисий старшина пробував ногою трамплін перед конем. Поруч з цікавістю приглядався до всього худий юнак у довгому пальті, що мав для показу спеціальний номер з жонглювання кеглями, — посріблені кеглі визирали з його глибоких кишень. Щоразу, коли чергова команда збиралася виходити на сцену, чулося лунке гупання дерев'яних гантелів; і ось уже розхвильований префект жене хлопців через ризницю, ніби стадо гусей, нервово махаючи крилами сутани, і покрикує на забарних, щоб рухалися швидше. В глибині каплиці невеликий гурт неаполітанських селян повторює свої па — хто зводить руки колом над головою, хто погойдує кошичками з паперовими фіалками, роблячи реверанс. У темному кутку каплиці, на євангельному боці вівтаря, серед пишних чорних спідниць уклякла стара тілиста дама. А коли вона підвелася, очам відкрилася вбрана в рожеве постать у кучерявій золотистій перуці й старосвітському солом'яному брилику, з чорними мальованими бровами, з підрум'яненими та підпудреними щоками. При появі цієї дівчачої постаті по каплиці пронісся цікавий шепіт. Один з префектів, всміхаючись і киваючи головою, зайшов у темний куток, вклонився тілистій дамі і люб'язно спитав:

— Хто це тут у вас, пані Таллон, — юна красуня чи лялька?

Тоді нахилився, зазираючи на усміхнене мальовидло під бриликом і вигукнув:

— Отакої! Та це ж малий Берті Таллон, слово честі!

Стівенові було чутно від вікна, як сміялися дама зі священиком, як захоплено перешіптувалися хлопці в нього за спиною, заглядаючи за малим Берті, що мав виступати у сольному танці з бриликом. З нього вирвався жест нетерпіння. Він відпустив край штори і, зіскочивши з лави, на якій стояв, пішов з каплиці.

Вийшов зі шкільного будинку і став під навісом, що тягнувся уздовж садової огорожі. З театру напроти долинав приглушений гамір публіки і раптові мідні сплески військового оркестру. Світло сіялося крізь скляний дах, і від цього театр був схожий на святковий ковчег на якорі між масивних будинків, пришвартований до причалу тендітними линвами ліхтариків. Раптом бічні його двері розчинилися, і смуга світла різонула по моріжках. Раптовий вихор музики — вступ до вальсу — вихопився з ковчегу: а коли двері знову зачинилися, чути було лиш приглушений ритм. Чар перших тактів, їхній розмірений, плавний рух збудили у нім те невимовне почуття, що цілий день його непокоїло, а мить тому вирвалось у жесті нетерпіння. Неспокій цей полився з нього звуковою хвилею, і по гребенях розколиханої музики рушив у плавання ковчег, тягнучи за собою линви ліхтариків. Та враз рух перервався: вдарила карликова артилерія. То плескали в долоні глядачі, вітаючи вихід команди з гантелями.

Під дальнім кінцем навісу, ближче до вулиці, блиснула в темряві рожева цятка світла, а на підході він вловив слабкий ароматний запах. У брамі курили двоє хлопців, і ще здалеку по голосі він впізнав Герона.

— Ось іде шляхетний Дедалус! — гукнув цей гучний гортанний голос. — Вітаємо, наш вірний друже!

Завершилось вітання невеселим смішком, коли Герон зігнувся в поклоні — "Салям!", по чім став вдаряти ціпком об землю.

— Ось він я, — відказав Стівен, спиняючись і позираючи то на Герона, то на його товариша.

Цього хлопця він не знав, але при світлі цигарки розгледів у темряві бліде жевжикувате обличчя, по якому неквапно блукала посмішка, довгу постать у пальті й цупкий капелюх. Герон не завдав собі клопоту познайомити їх, мовивши натомість:

— Я якраз розказую моєму другові Воллісу, як кайфово було б, якби ти в тій своїй ролі та зняв нашого ректора. То був би класний жарт.

Герон зробив убогу спробу продемонструвати для свого друга Волліса педантичний ректорів бас, посміявся з власної невдачі і попросив зробити це Стівена.

— Давай, Дедалусе, — наполягав він, — ти можеш його класно зняти! А той, хто не слууха цеуркви, хай буде для тебе погаунином і миутарем.

Його перервав неголосний вигук роздратування — цигарка забила Воллісові мундштук.

— А щоб тебе... чортів цибух, — лайнувся він, вийнявши з рота мундштук, посміхаючись і поблажливо суплячись на нього. — Завше отак забивається. Ти користуєшся мундштуком?

— Я не курю, — відповів Стівен.

— Аякже, — мовив Герон. — Дедалус — юнак взірцевий. Не курить, не ходить по базарах, не впадає за дівчатами, ніколи нічого не кляне, бо йому на все начхати.

Стівен похитав головою і всміхнувся прямо в рухливе, рум'яне, дзьобате, як у птаха, обличчя свого суперника. Його часто дивувало, що у Вінсента Герона не тільки пташине ім'я, а й пташине обличчя: копичка бляклого волосся нерівним гребенем спадає на лоб; лоб низький і кістлявий, а між близько поставлених витрішкуватих очей, світлих та безвиразних, стирчить тонкий гачкуватий ніс. Обидва суперники в школі дружили. Сиділи поруч за однією партою, поруч молилися в каплиці, а після вервичних молитов базікали за сніданком. А що в останньому класі — самі сірі посередності, то Стівен з Героном стали цього року правдивими вожаками школи. Саме вони удвох ходили до ректора випрошувати вільний день чи заступатися за когось із хлопців.

— О, до речі, — ні з того, ні з сього сказав Герон. — Я бачив тут твого старого.

Посмішка згасла на Стівеновім обличчі. Будь-яка згадка про батька з уст однокласника чи вчителя миттю позбавляла його спокою. Він чекав у боязкому мовчанні, що ж той скаже далі. Але Герон значуще штовхнув його під бік:

— А ти — хитрий пес.

— Чого це? — здивувався Стівен.

— Гадаєш сховати масло в роті? — сказав Герон. — Хитрий пес, бачу.

— Дозволь спитати, про що ти говориш? — ввічливо сказав Стівен.

— Дозволяю, — відказав Герон. — Ми бачили її, правда, Воллісе? А що, навіть гарненька. І цікавська. А яка в Стівенароль, пане Дедалус? А він буде співати, пане Дедалус? Твій старий зі шкіри ліз, так лупав на неї через монокль, тож, думаю, він тебе розкусив теж. Але я, боже ти мій Юпітере, тим би не переймався. Класна цяця, — правда, Воллісе?

— Нічого собі, — спокійно погодився Волліс, знову вставляючи мундштук у кутик рота.

Від таких нетактовних натяків у чужій присутності Стівена різонув гнів. Нічого смішного в дівочій цікавості та увазі він не бачив. Весь день він тільки й думав, що про їхнє прощання на східцях конки на Гарольдс-Кросс, про потік настроїв, що наринув на нього після цього прощання, і про написаний про це вірш. Весь день він уявляв їхню нову зустріч, бо знав, що вона збиралася прийти на виставу. Давній настрій неспокою повнив його груди, як і на тій вечірці, але вже не виливався у вірші. На заваді стояли знання і дорослість двох збіглих відтоді літ. І за весь день потік хмурої ніжності у темних напливах і відпливах, раз по раз зринаючи і знов завертаючи на себе, так його вишарпав, що від префектового сюсюкання з малим мальованцем вихлюпнувся з нього у жест нетерпіння.

— Отже, мусиш визнати, — вів далі Герон, — ми тебе розкусили. Тепер тобі не вдасться грати переді мною святенника, це вже точно.

Невеселий смішок зірвався з його вуст, і вклонившись як перше, Герон легко, ніби з жартівливим докором, ударив Стівена ціпком по литці.

Стівенів спалах гніву уже минув. Він не почувався ні влещеним, ні збентеженим — просто не хотів цих глузувань. Та він і не сердивсь на те, що спочатку прийняв був за тупу нетактовність, бо знав — йому в його душевній пригоді не страшні нічиї слова. І обличчя його віддзеркалило фальшиву посмішку суперника.

— Визнавай! — повторив Герон і знов ударив його ціпком по литці.

Ударив ніби жартома, та вже не так легко, як першого разу. Шкіра защеміла-запекла — ледь-ледь, майже без болю; і, схилившись у покірному поклоні, ніби перейнявши жартівливий настрій товариша,

Стівен почав проказувати Cinfiteor. На тому все й обійшлось; обидва — Герон і Волліс — тільки поблажливо засміялися на його блюзнірство.

Та поки губи його бездумно повторювали слова молитви, в пробудженім зненацька спогаді ожила інша сцена, ніби викликана чарами саме в ту мить, коли він помітив жорстокі западинки в кутиках Геронової усмішки і відчув знайомий удар по литці, і почув знайомий наказ:

— Визнавай.

Це сталося наприкінці першого семестру, коли він ще вчився в шостому класі. Його чутлива натура все ще страждала від батогів непередбачуваного й убогого життя. Душу його все ще непокоїло й гнітило тоскне явище Дубліна. Він пробудився од дворічного зачарованого сну у зовсім новому оточенні, в якому кожна постать чи подія вражала його до глибини серця, розчаровувала або чарувала, але, розчаровуючи або чаруючи, однаково повнила його неспокоєм і гіркими думками. Увесь вільний від школи час він проводив у товаристві крамольних письменників, чий сарказм і гострота вислову збурювали Стівенів мозок, перш ніж вилитись у його власні недолугі писання.

Твір був основним із трудів його тижня, і кожного вівторка, ідучи з дому до школи, він вичитував свою долю з пригод по дорозі: то, обравши випадкового перехожого попереду, наддавав ходи, щоб перегнати його й дійти першим до якоїсь точки, то, рахуючи, вийде його твір кращим у класі чи ні, скрупульозно переступав з плитки на плитку на викладеному ними хіднику.

Та одного вівторка ходу його тріумфів було грубо обірвано. Містер Тейт, викладач англійської, тицьнув у нього пальцем і різко сказав:

— У творі цього хлопця — єресь.

Над класом запала тиша. Містер Тейт не обривав її, лише заклав руку між схрещених ніг, і чути було, як потріскують манжети і комір його сильно накрохмаленої сорочки. Стівен не підводив очей. Стояв їдкий весняний ранок, очі йому боліли і погано бачили. Він думав про свою невдачу і її викриття, про убогість власного розуму і дому, і відчував, як в'їдається йому в шию пружок комірця, перелицьованого і вистріпаного.

Короткий гучний смішок містера Тейта трохи зняв напругу в класі.

— Ти, мабуть, цього не знав? — спитав він.

— В якому це місці? — спитав Стівен.

Містер Тейт витягнув руку з-поміж колін і розгорнув твір.

— Отут. Про Творця і людську душу. Гм... гм... гм... Ага! ...без жодної можливості наблизитись... Це єресь.

Стівен промимрив: — Я мав на увазі: без жодної можливості дорівнятись.

Це була покора, і містер Тейт, вдоволений, згорнув твір і передав йому, кажучи:

— О... Ну, дорівнятись — це інша річ.

Зате клас так легко не вдовольнився. Хоч після уроку ніхто нічого йому не сказав, він відчував довкола якесь тихе загальне злорадство.

А через кілька днів після цієї прилюдної догани він ішов увечері з листом по Драмкондрівській дорозі, коли почув за собою:

— Стій!

Обернувся й побачив у смерку трьох однокласників. Гукав Герон, що ішов перший, тонким ціпком розтинаючи повітря в такт їхнього маршу. Боланд, його приятель, маршував поруч, щирячи зуби, а Наш відставав на кілька кроків, пихтячи від швидкої ходи й гойдаючи великою рудою головою.

Гуртом вони завернули на Клонліфську дорогу і почали розмову про книжки й письменників: говорили, які книжки читають і скільки книжок мають удома їхні батьки. Стівен слухав усе те з подивом — адже з цілого класу Боланд був найтупіший, а Наш — найледачіший. Та й справді, завершуючи балачку про улюблених письменників, Наш заявив, що найкращий між них — капітан Марріат.

— Дурне! — сказав Герон. — Спитай Дедалуса. Хто найкращий письменник, Дедалусе?

Стівен дочув глузливу нотку, тож уточнив:

— З прозаїків?

— Так.

— Думаю, Ньюмен.

— Кардинал Ньюмен? — перепитав Боланд.

— Так, — відповів Стівен.

Усміх на веснянкуватім обличчі Наша поширшав, коли він обернувся до Стівена:

— Тобі подобається кардинал Ньюмен, Дедалусе?

— Ну, багато хто каже, що Ньюмен у прозі найкращий стиліст, — пояснив їм обом Герон. — Тільки ж він — не поет.

— А хто ж, Героне, найкращий поет? — поспитав Боланд.

— Лорд Теннісон, звісно, — відповів Герон.

— О так, лорд Теннісон, — сказав Наш. — У нас вдома є всі його вірші в одному томі.

В цю мить Стівен забув, що зарікався мовчати, і вибухнув:

— Теннісон — поет? Він просто віршомаз!

— Перестань! — сказав Герон. — Всі знають, що Теннісон — найбільший поет.

— А хто ж, по-твоєму, найбільший поет? — спитав Боланд, штовхаючи ліктем сусіда.

— Байрон, звісно, — відказав Стівен.

Герон, а за ним інші двоє презирливо зареготали.

— З чого ви смієтеся? — спитав Стівен.

— З тебе, — сказав Герон. — Байрон — найбільший поет! Хіба що для неграмотних.

— Теж мені поет! — сказав Боланд.

— Заткнися, — напустився на нього Стівен. — Що ти знаєш про поезію, крім як шкрябати віршики на плитах у дворі, за які тебе хотіли на банти посадити.

Справді, подейкували, що Боланд написав на плитах у дворі віршик про однокласника, котрий часто їздив додому на поні:

Наш Тайсон, як в'їжджав в Єрусалим,

Упав на пуду, й нич не підстелив.

Цей випад зачіпив рота обом підмагачам, та Герон не вгамовувався.

— У кожному разі, Байрон був єретик, ще й розпусник.

— А мені байдуже! — запально вигукнув Стівен.

— Тобі байдуже, єретик він чи ні? — поспитав Наш.

— Що ти у цьому розумієш? — крикнув Стівен. — Ти за все життя не прочитав ані рядка невитлумаченого, — і Боланд так само.

— Я знаю, що Байрон був поганий чоловік, — мовив Боланд.

— Ану, хапай цього єретика! — крикнув Герон. В одну мить Стівен був у них в руках.

— Тейт вже піддав тобі раз за єресь у творі, — вів далі Герон.

— Я донесу йому завтра, — сказав Боланд.

— Ти? — сказав Стівен. — Ти не наважишся й писнути.

— Не наважуся?

— Ага. Нізащо в світі.

— Ти що собі дозволяєш! — закричав Герон, врізавши Стівенові ціпком по ногах.

Це був сигнал до нападу. Наш викрутив йому руки за спину, а Боланд підібрав з риштака довгий капустяний качан. Стівен одбрикувався і відбивався від ударів ціпком і вузлуватим качаном, та все ж його притисли спиною до загороди з колючого дроту.

— Визнавай: Байрон — погань.

— Ні.

— Визнавай.

— Ні.

— Визнавай.

— Ні. Ні!

Зрештою, після одчайдушних пручань, він вирвався. Його мучителі з криками й кпинами подалися в напрямку Джонс-роуд, а він, обірваний, розчервонілий, задиханий, брів за ними, напівосліплий від сліз, знавісніло стискав кулаки і хлипав.

І тепер, коли він повторював Confiteor під поблажливий сміх сусідів, а сцени того злого епізоду чітко і швидко пробігали в пам'яті, він дивувався, чому не тримає зла на тих, хто колись його мучив. Він аж ніяк не забув їх малодушшя й жорстокості, та згадка про це не

зроджувала гніву. Тому всі описи шаленої любові й ненависті, які він стрічав у книжках, здавались йому несправжніми. Навіть того вечора, шкандибаючи додому по Джонс-роуд, він відчув, як якась сила очищає його від того знавісніння так легко, як очищують плід від м'якої, стиглої шкірки.

Він і далі стояв з двома товаришами в глибині під навісом, ледве прислухаючись до їхніх балачок чи до оплесків у театрі. Вона зараз там, серед загалу, — може, чекає, коли з'явиться він. Він спробував пригадати її риси, але не зміг. Пам'ятав лише напнутий каптуром шаль та темні очі, манливі й бентежні. Хтозна, чи думала вона про нього, як думав про неї він. У темряві, потай від своїх сусідів, він вклав пучки пальців собі в другу долоню, — ледь-ледь торкнувся і легенько натис. Ні, натиск її пальців був легший і твердіший: умить спогад про цей доторк теплою невидимою хвилею затопив його мозок і тіло.

Попід навісом бігцем біг до них якийсь хлопець. Був схвильований і важко дихав.

— О, Дедалус! — вигукнув він, — Дойл там на тебе вогнем дише. Тобі пора бути там, вдягатися для виходу на сцену. Давай, не тягни.

— Він уже йде, — сказав Герон посланцеві, бундючно затягуючи слова, — прийде, коли захоче.

Хлопець повернувся до Герона і повторив:

— Дойл такий лютий, аж кипить.

— Передай, будь ласка, Дойлові мої найкращі вітання і те, де я його маю, — відповів Герон.

— Ну, я пішов, — сказав Стівен, якого мало обходили нюанси гонору.

— Я б не пішов, — сказав Герон. — Ще чого! У такий спосіб за старшокласником не посилають. Лютий, аякже! Хай тішиться, що ти взагалі граєш у його дурнуватій виставі.

Цей дух задерикуватого побратимства, помітний віднедавна у його суперникові, не міг відвернути Стівена від його звички до мовчазного послуху. Він не довіряв заворухам і не вірив у щирість такого побратимства, в якому добачав жалюгідну претензію на чоловічу зрілість. Заторкнуте тут питання гонору, як і всі інші подібні питання, було для нього дріб'язковим. Чи душа його вганялася за своїми невловними маніями, а чи спинялася в нерішучості, він постійно чув голоси батька та вчителів: вони казали, щоб він передовсім був джентльменом і передовсім добрим католиком. Ці голоси і зараз відлунювали в його вухах. Коли відкрився гімнасій, він почув інший голос, який казав йому бути сильним, і мужнім, і здоровим, а коли в коледжі почав набирати сили рух за національне відродження, ще один голос велів йому бути вірним своїй країні і докласти зусиль до повернення її занедбаної мови й традицій. В мирському світі, він передбачав, мирський голос звелить йому трудитись, щоб повернути батькове занедбане становище, як тепер голос шкільних побратимів каже йому бути порядним хлопцем, захищати товаришів від нападок, ручатися за них і робити усе, щоб випросити для шкільної громади вільні дні. Через дзвеніння всіх тих голосів він нерішуче спиняв гони за маніями. Вряди-годи він прислуховувався до них, але почувався щасливим лише далеко від них, поза чутністю їхнього поклику, коли був сам або в товаристві своїх уявних побратимів.

У ризниці опецькуватий рожевощокий єзуїт та якийсь дідок у потертому синьому одязі порпались у скриньці з гримом та білилами. Вже загримовані хлопці вешталися поблизу або стовбичили, обережно і боязко торкаючи пальцем обличчя. Посеред ризниці стояв молодий єзуїт, гість коледжу, і ритмічно перегойдувався з носаків на п'яти, глибоко засунувши руки в кишені. Його маленька голова, оздоблена лискучими рудими кучерями, і свіжопоголене обличчя добре пасували до бездоганної охайності сутани і бездоганних черевиків.

Поки він розглядав гойдливу постать та відчитував для себе легенду його глузливої посмішки, на гадку прийшло прислів'я, почуте від батька ще до відправки його до Клонґовза: єзуїта пізнати по одежі. Водночас майнула думка, що вдачею його батько чимось схожий на цього усміхненого, елегантного священика: була тут якась доля профанації і самого священичого сану, і ризниці, чию тишу прогнали голосні розмови та жарти, а повітря зіпсули газ та брильянтин.

Поки дідок малював йому зморшки на чолі і підсинював щелепи, він неуважно слухав голос опецькуватого молодого єзуїта, що казав йому говорити чутніше і ясно проговорювати головні моменти. Оркестр заграв "Лілію Кілларні" — ще кілька хвилин, і завіса підніметься. Страху перед сценою у нього не було, тільки принижувала думка про роль, яку він має грати. Згадавши деякі репліки, він відчув раптовий прилив крові до нафарбованих щік. Та щойно уявив собі серед публіки двійко серйозних, манливих очей, як цей образ одразу змів усі сумніви і воля зібралась в кулак. У нього немов вселився хтось інший: вірус юності та піднесення передався і йому; куди й поділась хмурна недовірливість. На якусь мить він повірив, що справді одягся в дитинство і, стоячи за лаштунками серед інших акторів, сміявся разом з ними, поки двоє дужих священиків, різко смикаючи за мотузки, тяти угору геть перекошену завісу.

Ще кілька хвилин, і він опинився на сцені в яскравому світлі газових ріжків, серед непоказних декорацій, перед безліччю облич порожнечі. Він був вражений, бачачи, що вистава, яка здавалась йому на репетиціях чимсь несув'язним і мертвим, раптом зажила власним життям, наче гралася сама, а він та інші актори тільки допомагали їй гратися. Коли після останньої сцени завіса опустилася, порожнеча заповнилась оплесками, і крізь щілину в боковій декорації він побачив, як оте єдине тіло, перед яким, преображений, він тільки-но виступав, як ота порожнеча облич розтріскалась по швах і розсипалась на метушливі групки.

Він швидко зійшов зі сцени, позбувся своєї машкари і через каплицю вийшов у сад. Тепер, коли вистава закінчилась, нерви поривалися до нової пригоди. Він квапився мовби їй навздогін. Всі двері в театрі були повідчинювані, зал спорожнів. На мотузках, які уявлялись йому швартовами ковчега, нічний вітрець похитував кілька ліхтариків, що безрадісно блимали. Він збіг уверх по сходах у поспіху, немов боявся упустити здобич, і став пропихатись крізь натовп у холі, попри двох єзуїтів, які, наглядаючи за цим усезагальним ісходом, кланялись і тиснули гостям руки. Він нервово протискувався далі, вдаючи ще більший поспіх, і ледь помічав усмішки, погляди та жести, які залишала за собою його напудрена голова.

Вийшовши на головні сходи, побачив своїх рідних, які чекали тут-таки, під найближчим ліхтарем. Зрозумівши з одного погляду, що там тільки свої, він сердито збіг зі сходів.

— Мені треба заскочити на Джордж-стріт, — хутко сказав він батькові. — Зустрінемося вдома.

Не чекаючи питань, перебіг вулицю і на карколомній швидкості покрокував униз по схилу. Він ледве бачив, куди йде. Гордощі, надії, бажання, мов товчене зілля у серці, насилали випари шаленчого дурману на очі його душі. Він нісся униз по схилу, вчаділий од випарів зранених гордощів, загублених надій, одурених бажань. Вони курилися перед його зболілими очима густими, безумними димами й зникали у вишині, аж поки повітря знову стало чистим і холодним.

Очі його все ще були мов у поволоці, але вже не пекли. Сила, споріднена тій, що часто знімала з нього гнів чи обурення, спинила його ноги. Він став і втупився в похмурий ґанок моргу, а відтак — у темний брукований провулок обіч. На стіні в провулку побачив слово Lotts і повільно вдихнув важке, сморідке повітря.

— Коняча сеча і гнила солома, — подумав він. — Хороший запах. Він заспокоїть моє серце. Ось, тепер воно цілком спокійне. Пора вертатися.

Стівен знову сидів біля батька в кутку залізничного вагона на Кінгсбрідзькому вокзалі. Вони їхали нічним поштовим до Корка. Поки поїзд вичахкував з вокзалу, він згадував дитячий подив, який жив у ньому до Клонґовза, і кожну подію свого першого там шкільного дня. Він уже не чув цього подиву. Бачив, як прослизають повз нього сутеніючі краєвиди, як що чотири секунди миготять у вікні німі телеграфні стовпи, як маленькі, ледь освітлені станції з мовчазними постатями чергових, що їх поїзд кидав позад себе, мерехтять ще хвилину в темряві, мов огняні зернята, кинуті сіячем на бігу.

Він без симпатії слухав батькові спогади про Корк і про часи його молодості — розповідь, що переривалася зітханням і сьорбанням з кишенькової фляги, як тільки воскресав у ній образ покійного друга чи як тільки спогадувач згадував про мету цієї поїздки. Стівен слухав, але співчувати не міг. Усі ті покійні образи були йому чужі, за винятком дядька Чарлза, та й цей віднедавна почав вивітрюватися з пам'яті. Проте він знав, що батькове майно має піти з торгів, і відчував, що, відбираючи в цей спосіб його власність, світ грубо розвінчує його мрії.

У Меріборо він заснув. Коли прокинувся, поїзд уже виїхав з Маллоу; батько спав на сусідній лавці. Холодне світанкове світло стелилося над околицею, над безлюдними полями й поснулими хатами. Він дивився на безмовні села, чув час до часу батькове глибоке дихання чи раптовий порух вві сні, і страх перед сном посів його душу. Оточений невидимо поснулими людьми, він сповнився дивним ляком, що вони можуть його скривдити; і став молитися, щоб швидше був день. Молитва, якої він не звертав ні до Бога, ні до святих, почалася з тремтіння — холодний ранковий вітрець прокрався в щілину дверей йому до ніг, — і закінчилася плетеницею безглуздих слів, що вклались йому під нав'язливий ритм поїзда, а німі телеграфні стовпи що чотири секунди акуратно розділяли галоп цієї музики тактовою рискою. Ця дика музика

притлумила ляк, і, притулившись до віконної рами, він знов дав повікам заплющитись.

Був ще ранній ранок, коли вони протуркотіли бричкою через Корк, і Стівен ліг досипати у номері готелю "Вікторія". Яскраве і тепле сонячне світло лилося у вікно, шуміла вулиця. Батько стояв перед туалетним столиком і пильно розглядав своє волосся, і обличчя, і вуса, по-журавлиному витягуючи шию над дзбаном для води і вертячи нею в різні боки, щоб краще себе бачити. Водночас він мугикав собі під ніс, химерно викручуючи химерні слова:

Змолоду та здуру

Щемлять хвіст амуру,

Тож, моя любове,

Тут мені не буть.

Що зцілить не мож-ей,

Те терпіть не гож-ей,

В Америку, тож-ей,

Лежить моя путь.

Мила моя гарна,

Мила моя мила,

Як молоде віскі,

Зігріває кров.

Та як постаріє,

То вже не зогріє,

Вичахне і звіє,

Як моя любов.

Свідомість теплого, сонячного міста за вікном та м'які переливи, якими батьків голос оздоблював цю дивну радісно-смутну пісеньку, прогнали всяку нездорову нічну мряку зі Стівенової голови. Він швидко встав і одягся, а з кінцем пісні зазначив:

— Ця значно краща, ніж всі інші твої "збираночки".

— Гадаєш? — спитав містер Дедалус.

— Мені подобається, — сказав Стівен.

— Гарна стара пісенька, — сказав містер Дедалус, підкручуючи кінчики вусів. — Ех, шкода, ти не чув, як співав її Мік Лейсі! Бідний Мік Лейсі! Він, бувало, такі трелини додавав, що куди мені до нього! Хто-хто, а Мік умів втяти "збираночку", як ти кажеш.

На сніданок містер Дедалус замовив паштет з тельбухів і став розпитувати офіціанта про місцеві новини. Раз у раз розмова між ними йшла урозріз: згадуючи чиєсь прізвище, офіціант мав на думці теперішнього його власника, а містер Дедалус — його батька, а то й діда.

— Що ж, сподіваюсь, принаймні Королевин коледж нікуди не дівся, — мовив містер Дедалус. — Хочу його показати моєму парубійкові.

На вулиці Мардайк цвіли дерева. Вони увійшли на територію коледжу, і балакучий придверник повів їх напростець через прямокутне подвір'я. Але щокільканадцять кроків тріск жорстви під ногами вщухав, коли їх зупиняла та чи інша відповідь придверника:

— Та що ви кажете? То бідний Товстопуз помер?

— Помер, сер. Помер.

Під час цих зупинок Стівен стовбичив ззаду, знуджений тим, що говорилося, і неспокійно чекав, коли їхня процесія знову рушить. Поки вони перетнули прямокутник, неспокій його переріс у лихоманку. Він не міг збагнути, як це батько, завжди такий прозірливий, завжди підозріливий, міг повірити в услужливість придверника. Жвава південна вимова, що розважала його цілий ранок, тепер різала вуха.

Вони зайшли в анатомічний театр, де містер Дедалус, з допомогою придверника, шукав по столах свої ініціали. Стівен за ними не рвався — темінь і тиша амфітеатру, дух знемощілої, формальної науки, що панував там, пригнічували його, як ніколи. На парті перед собою він прочитав слово Foetus[1], вирізане в кількох місцях на темному в плямах дереві. Неочікувана легенда збурила йому кров: мав враження, що довкола нього — відсутні студенти цього коледжу і що він цурається їх. З одного слова, вирізаного на парті, постала картина їхнього життя, яку всі батькові слова не в силі були викликати. Широкоплечий вусатий студент старанно вирізує літери складаним ножем. Інші стоять і сидять довкола, підсміюючись з його рукомесла. Один штурхає його під лікоть. Широкоплечий, насупившись, огризається. Він одягнений в мішкуватий сірий костюм і черевики з дубленої шкіри.

Хтось гукнув його ім'я. Він збіг сходами амфітеатру, немов тікав од того видіння, і, впритул розглядаючи батькові ініціали, ховав розпашіле лице.

Та коли він вертався через подвір'я до воріт коледжу, і слово, і видіння стрибали в нього перед очима. Він був приголомшений, виявивши у зовнішньому світі знак того, що досі мав за звірину недугу тільки власної душі. У пам'ять наринули юрми недавніх звироднілих марив. Вони теж позринали, зненацька й нестримно, просто зі слів. Він швидко піддався їм, дозволив їм сваволити і принижувати його розум — чудувавсь лише, звідкіля вони беруться, з якого кубла неприродних химер. А коли вони прокочувались, він завжди почувався слабким і покірним супроти інших, неспокійним і прикрим самому собі.

— А онде наша бакалія, їй-бо! — вигукнув містер Дедалус. — Ти ж не раз чув від мене про бакалію, правда, Стівене? Скільки разів ми ходили туди всім гуртом — а нас тоді вже добре знали, — Гаррі Пеард, малий Джек Гора, Боб Дайяс, і Моріс Моріарті, француз, і Том О'Ґрейді, і Мік Лейсі, про якого я говорив, і Джой Корбет, і бідолашко Джонні Ківерз з Тантайлів, золота душа.

Листя дерев на вулиці Мардайк тремтіло й шелестіло у сонячнім світлі. Пройшла команда крикетників — жваві юнаки у фланелевих спорткостюмах, один ніс ворітця у довгому зеленому чохлі. У тихому завулку духовий оркестрик — п'ятеро вуличних музикантів у вицвілих однострояx — грав на пошарпаних інструментах для зграйки бездомних дітей та забарних посильних. Служниця у білому чепчику й фартусі поливала вазон з квітами на підвіконні, що біліло у теплій яріні, мов брила вапняку. З іншого відкритого повітрю вікна линули звуки фортеп'яно, спинаючись дедалі вище, гама за гамою, аж до дисканту.

Стівен ішов поруч батька і слухав оповіді, вже чуті раніше — одні і ті ж імена товаришів батькової молодості, гульвіс, нині мертвих, а чи розкиданих по світу. У серці зітхнула нудьга. Він згадав своє власне двозначне становище у Бельведері — стипендіат, лідер, що боїться

власного авторитету, гордий, вразливий і недовірливий, в постійній боротьбі з убожеством життя й бунтарством душі. Літери, вирізані на плямистому дереві, дивилися на нього, глузуючи з його тілесної слабкості та безплідних поривів, і він ненавидів себе за свої шалені, брудні оргії. Слина в горлі спротивіла так, що він не міг її ковтнути, легка нудота підступала у голову, аж він заплющив очі й хвилину ішов у темряві.

Він чув батьків голос:

— Коли виб'єшся в люди, Стівене, — що, смію думати, і станеться незадовго, — пам'ятай: чим би ти не займався, води дружбу з джентльменами. Замолоду, скажу тобі, я втішався життям. Дружив з хорошими, порядними хлопцями. Кожен з нас щось умів. Один мав гарний голос, другий був гарний актор, ще інший умів весело заспівати, той добре веслував, той — грав у теніс, той цікаво розповідав, і так далі. Тож м'яч у нас на місці не стояв — ми уміли бавитись, і зажили трохи життя, і від цього нам гірше не стало. Але всі ми були джентльменами, Стівене, — принаймні, хочеться так думати, — а ще до біса чесними, щирими ірландцями. Хай би і ти водився тільки з такими хлопцями — з доброго початка. Говорю з тобою як друг, Стівене. Роль суворого батька, вважай, не для мене. Син, я вважаю, не повинен боятися батька. Ні, я ставлюсь до тебе так, як до мене, пацана, ставився твій дідусь. Ми з ним були радше як брати, а не як батько з сином. Ніколи не забуду, як він застукав мене на курінні. Стою я якось в куті на Сауттеррас з такими ж недоростками, як сам: ми, річ ясна, уявляємо, що з люлькою в кутику рота ми — великі цабе. А тут старий іде. Він не зронив ні слова, навіть не спинився. Та наступного дня, в неділю, ми з ним вийшли прогулятися, а як верталися додому, він вийняв з кишені коробку сигар і каже: До речі, Саймоне, я не знав, що ти куриш, — чи щось подібне. — Я, звісно, став викручуватися, а він: Як хочеш покурити всмак, спробуй сигару. Ось, — мені їх учора в Квінставні подарував один американський капітан.

Стівен чув, як батьків голос засміявся, чи радше схлипнув.

Він чув голос найпершого у ті часи красеня у Корку, їй-богу! Жінки за ним на вулиці оглядалися.

Він чув, як схлип провалився батькові в горло, й імпульсивно розплющив повіки. Сонячне проміння, вдаривши раптом по очах, зробило з неба і хмар якийсь фантастичний світ — понурі масиви з озерами багряного світла. Навіть мозок у нього хворий і безсилий. Він ледве розуміє літери на вивісках крамниць. Через свій химерницький спосіб життя він ніби опинився за межами дійсності. Ніщо з реального світу його не зворушувало, не промовляло до нього, — хіба що він чув там відлуння своїх нутряних волань. Сам він не відгукувався на жоден клич, земний чи людський, нечулий і нечутливий до поклику літа, і радості, і дружби, знуджений і згнічений батьковим голосом. Він ледве впізнавав власні думки, і повільно твердив про себе:

— Я — Стівен Дедалус. Поруч — мій батько, по імені Саймон Дедалус. Ми в Корку, в Ірландії. Корк — це місто. Наше місце — в готелі "Вікторія". Вікторія, Стівен, Саймон. Саймон, Стівен, Вікторія. Імена.

Спогади про дитинство раптом зблякли. Він спробував було пригадати якісь яскраві моменти, але намарне. Згадались лише імена: Данті, Парнелл, Клейн, Клонґовз. Малого хлопчика вчила географії літня жінка, яка тримала у шафці дві щітки. Потім його випровадили з дому до коледжу.

В коледжі він мав перше причастя, їв ласощі зі спортивного картузика, дивився на полум'я, що витанцьовувало на стіні невеличкої палати в лазареті, і думав, як він помре, як ректор у чорній із золотом ризі відправить по ньому панахиду і як його поховають на невеличкому цвинтарі вбік від головної липової алеї. Але тоді він не помер. Помер Парнелл. Не було ні панахиди в каплиці, ні похорону. Він не помер, а просто звіяв, мов поволока на сонці. Він загубивсь чи, може, заблудив поза межу життя, бо його більше нема. Чудно навіть уявляти, як він отак виходить з буття — не вмирає, а тане на сонці або губиться, забутий, десь у всесвіті! І справді чудно побачити на мить себе малого — хлоп'я у

сірому костюмі з паском: руки в кишенях, штанини підхоплені в колінах еластичними підв'язками.

Увечорі того дня, коли було продане їхнє майно, Стівен покірно брів за батьком по місту, від бару до бару. Базарним продавцям, барменам і барменкам, жебракам, які домагалися милостині, містер Дедалус розповідав ту саму історію: що він — старий корків'янин, що за тридцять років у Дубліні він так і не зумів позбутися коркського акценту, і що оцей ледащо — його найстарший син, такий собі дублінський шибеник.

А рано-вранці вони почали з кав'ярні Ньюкомба, де чашка містера Дедалуса голосно торохтіла об блюдечко, а Стівен совгав стільцем і кашляв, намагаючись так притлумити цей ганебний знак учорашньої батькової пиятики. Приниження слідували одне за одним: нещирі усмішки базарних продавців, вихиляси і грайливість барменок, до яких залицявся батько, компліменти і підбадьорливі слова його друзів. Вони казали, що Стівен удався в свого дідуся, і містер Дедалус погоджувався: так, на лихо. Вони вишукували в його мові сліди коркського акценту і примусили визнати, що ріка Лі значно красивіша, ніж Ліффі. Один з них, випробовуючи його латину, примусив його перекласти уривки з Dilectus'di і питався, як правильніше сказати — Tempora mutantur nos et mutamur in ilis[2], чи Tempora mutantur et nos mutamur in ilis. А другий, бадьорий дідок, якого містер Дедалус назвав Джонні Грошоманом, ввігнав його в замішання, допитуючись, чиї дівчата вродливіші — дублінські чи коркські.

— Він не того покрою, — сказав містер Дедалус. — Дай йому спокій. Це хлопець мислячий, тверезий, ледачим мізки собі не забиває.

— Тоді він не син свого батька, — сказав дідок.

— Їй-богу, не знаю, — сказав містер Дедалус, самовдоволено всміхаючись.

— Твій батько, — сказав Стівенові дідок, — був колись перший джиґун на цілий Корк. Ти це знаєш?

Стівен опустив очі й вивчав кахляну підлогу бару, в який вони забрели.

— Не збивай мені хлопця з пуття, — сказав містер Дедалус. — Лиши його на Бога.

— Ая. Чого це я мав би збивати його з пуття? Я йому в дідусі годжуся. Я і є дідусь, — сказав дідок Стівенові. — Ти це знаєш?

— Справді? — спитав Стівен.

— Їй-бо, — сказав дідок. — Маю двох онуків у Сандізвелі, нівроку. Но? То як гадаєш, скільки мені літ? Я пам'ятаю ще твого діда, як він у червоному сурдуті лисиць полював. Тебе тоді ще на світі не було.

— Ані не планувалося, — сказав містер Дедалус.

— Їй-бо, — повторив дідок. — Я й прадіда твого пам'ятаю, старого Джона Стівена Дедалуса. Ото вже був задерій! Но? То маєш на пам'ятку!

— Це вже три — ні, чотири покоління, — озвався ще інший. — Тобі, Джонні Грошомане, вже, видно, сотня на носі.

— Гм, правду кажучи, — відповів дідок, — мені лиш двадцять сім.

— Нам стільки літ, Джонні, на скільки ми почуваємось, — сказав містер Дедалус. — Ну, допивайте, що там у кого є, і замовимо ще. Гей, Тіме, чи Томе, чи як тебе там, неси нам іще по одній. На Бога, я й сам почуваюсь вісімнадцятилітнім. Он син мій удвічі молодший, але, як не крути, — куди йому до мене!

— Попускай вузду, Дедалусе. Пора тобі, гадаю, пересісти назад, — озвався той самий добродій.

— А от і ні! — запевнив містер Дедалус. — Я і тенором ще заспіваю, і п'ятиступеневий бар'єр на бігу візьму, і готов з ним хортів поганяти, як ганяв тридцять років тому з одним керрівським, що був у тому ділі найкращий.

— А от у цьому він тебе пережене, — сказав дідок, поплескавши себе по чолі, і спорожнив склянку.

— Гм, сподіваюсь, він буде не гірший, ніж його батько. Ось і все, — мовив містер Дедалус.

— Що ж, і цього досить, — сказав дідок.

— І дяка Богові, Джонні, — сказав містер Дедалус, — що ми так багато літ прожили і так мало зла зробили.

— Зате скільки добра, Саймоне! — серйозно сказав дідок.

— Дяка Богові, що дав нам стільки літ прожити і стільки добра зробити.

Стівен дивився, як над прилавком зносяться три склянки — батько і два його приятелі пили за пам'ять про їхнє минуле. Чи винна тут доля, чи вдача, але між ним і ними лежала прірва. Душею він, здавалось, був старший за них: її холодне світло світило поверх їхніх змагань, і радощів, і смутків, наче древній місяць над молодою землею. Життя і молодість не бентежили його, як бентежили колись їх. Він не знав ні радості спілкування з друзями, ні здорової, грубої чоловічої снаги, ні синівської шаноби. Ніщо не бентежило його душі, тільки холодна, жорстока, позбавлена любові хіть. Дитинство його померло, а чи

згубилося, а з ним і душа з її простими радощами, і тепер він плив по житті, мов порожня шкаралупа місяця.

Ти зблід з лиця, бо натомився ти

На небеса спинатись, землю зріти,

Блукаючи самотньо?..

Він повторив про себе ці недописані Шеллі рядки. Зіставлення сумної людської марноти з неозорою круговертю надлюдського дійства отверезило його, і він забув про своє власне, людське і марне, горе.

Мати, брат та один з кузенів залишилися чекати на розі малолюдної Фостер-плейс, а вони з батьком пішли вгору по сходах і вздовж колонади, де походжав вартовий-шотландець. Коли вони увійшли у велику залу й стали біля конторки, Стівен вийняв чеки на ім'я директора Банку Ірландії, на тридцять і на три фунти; ці дві преміальні суми — за блискучий іспит та за твір — касир одразу виплатив у банкнотах і в монетах. Він з удаваним спокоєм порозпихав їх по кишенях і, покірно подавши руку через широкий прилавок приязно настроєному касирові, якого розбалакав містер Дедалус, покірно вислухав побажання дальшої блискучої кар'єри. Голоси їхні його нервували, ноги ніяк не трималися підлоги. Та касир не поспішав обслуговувати інших і все твердив, що часи змінилися і найголовніше сьогодні — це купити хлопцеві якомога кращу освіту. Стівен тягнув батька до виходу, але той усе барився, то розглядаючись по залі, то задираючи голову до стелі, й усе торочив йому, що тут, де вони стоять, містилася Палата громад колишнього ірландського парламенту.

— Боже праведний, Стівене, — святобливо говорив він. — Ото були люди колись, подумати тільки: Гелі Гатчінсон, і Флад, і Генрі Ґраттан, і Чарлз Кендал Буш! Не порівняти до нинішньої знаті, тут і за кордоном! Теж мені, вожді ірландського народу! Їй-богу, їх навіть на одному

цвинтарі ховати не можна. Ні, друже, хоч як воно прикро, та мушу сказати, що з ними, як у тій пісеньці: "Вийшов я травневим ранком, у липневий гарний день..."

Будівлю банку обдував різкий жовтневий вітер. У всіх трьох, що чекали край заболоченого тротуару, посиніли щоки й сльозилися очі. Стівен глянув на матір у благенькому пальті і згадав, що кілька днів тому у вітрині Барнардо бачив накидку за двадцять гіней.

— Ми вже, — сказав містер Дедалус.

— Добре б пообідати, — сказав Стівен. — Тільки де?

— Пообідати? — сказав містер Дедалус. — Що ж, можна й пообідати.

— Десь, де не дуже дорого, — сказала місіс Дедалус.

— У напівфабрикатному?

— Так. У якомусь тихому місці.

— Ходімо, — швидко сказав Стівен. — Про дороговизну не йдеться.

Він ішов попереду короткими нервовими кроками і посміхавсь. Вони старалися не відставати і теж посміхались його завзяттю.

— Не жени так, будь розумником, — сказав батько. — Ми ж не на дистанції, правда?

Настав короткий сезон розваг, коли преміальні гроші розтікалися Стівенові між пальців. З міста доставляли великі пакунки з різними делікатесами, ласощами і сухофруктами. Щодня він укладав меню для родини і щовечора водив двох-трьох осіб на вистави "Інґомара" чи

"Ліонської кралі". У кишенях піджака він носив плитки віденського шоколаду, щоб частувати своїх гостей, а кишені штанів мав напхані срібними та мідними монетами. Він усім купував подарунки, взявся ремонтувати свою кімнату, писав різні ухвали, раз у раз переставляв книжки на полицях, вивчав усілякі цінники, завів удома своєрідний демократичний уряд, де кожен мав свої обов'язки, відкрив позикову касу для домашніх і обставляв позики бажаючим в такий спосіб, щоб мати приємність виписувати квитанції та підраховувати відсотки з позичених сум. Коли більше робити було нічого, катався на кінних трамваях по місту. Врешті сезон утіх закінчився. Бляшанка під рожевою емаллю спорожніла, і панелі в його спальні так і зосталися недокінчені, нерівно потиньковані.

Домашні вернулися до звичного способу життя. У матері більше не було нагоди докоряти йому за тринькання грошей. Та й він повернувсь до старого життя у школі, тож усі його починання пропали. Демократичний лад розладнався, позикова каса закрила свої скрині та книги з відчутним дефіцитом, а правила життя, які він собі ухвалив, вийшли з ужитку.

Що за безглуздий намір у нього був! Він брався поставити хвилеріз порядку та вишуканості перед мутними водами зовнішнього життя, а могутні й неустанні припливи життя внутрішнього загатити правилами поведінки, діяльними інтересами, новими стосунками з родиною. Намарне. І ззовні, і зсередини вода накрила його перепони: припливи знов заклекотали поверх розваленої дамби.

А ще він ясно побачив власну безсилу самотність. Він ні на крок не зблизився з життям тих, з ким хотів зійтися, не звів містка над непокоєм сорому й гіркоти, які відділяли його від матері, брата і сестри. Він не відчував себе з ними єдинокровним, а радше містично спорідненим, як названий син і названий брат.

Він прагнув будь-що вгамувати пристрасні пориви серця, супроти яких все інше було марне і чуже. Ну й що, що він упав у смертний гріх,

що життя його стало плетивом вивертів та фальшу. Поза диким нутряним бажанням втілити потворнощі, що не сходили йому з думки, іншої святості не було. Він цинічно смакував ганебні подробиці своїх потаємних бунтів, в яких залюбки і терпляче оскверняв будь-який образ, що впадав йому в вічі. Удень і вночі блукав він серед викривлених образів зовнішнього світу. Постать, яка бачилась за дня скромною і цнотливою, вночі насувала на нього крізь звивисту темряву сну: обличчя спотворене хтивим лукавством, в очах світиться звіряча радість. Лише з ранком приходив біль невиразного спогаду про темне оргіястичне буйство, з його гострим і принизливим відчуттям святотатства.

Він знову почав свої мандри. Затаєні осінні вечори водили його по вулицях, як водили, бувало, кілька років тому по тихих дорогах Блекрока. Та не було тут охайних садків, ані привітного світла у вікнах, — ніщо вже не впливало ніжно у нього тепер. Лише іноді, коли жага вщухала і спустошлива насолода поступалася місцем менш болючій млості, на задниках його пам'яті пропливав образ Мерседес. Він знову бачив побілений будиночок серед трояндових кущів при дорозі, що вела у гори, і згадував свій смутно-гордовитий жест відмови, який мав зробити там, коли стоятиме з нею у залитому місячним сяйвом саді після років розлуки й пригод. У такі хвилини солодкі монологи Клода Мельнота самі приходили на вуста і знімали неспокій. Тоді його торкало ніжне передчуття побачення на знаному місці, якого він так колись вичікував, і — попри жахливу дійсність, що пролягла між його тодішньою й теперішньою надіями, — передчуття давно вимріяної святої зустрічі, з якою спаде з нього слабкість, і боязнь, і недосвідченість.

Такі хвилини минали, і спустошливе полум'я хоті спалахувало знову. Вірші втікали з вуст, тваринні крики й немов-ні, брутальні слова виривалися з мозку, пробиваючи собі дорогу. Кров бунтувалася. Він мандрував навмання темними грязькими вулицями, вдивляючись у пітьму завулків і брам, жадібно вслухаючись у кожен звук. Він підвивав, мов хижак, що втратив слід здобичі. Він прагнув згрішити з кимось таким як сам, примусити інше створіння згрішити разом і разом упитись гріхом. Він чув, як щось темне й невідпорне суне на нього з пітьми, щось

скрадливе і клекітке, ніби повінь, сповнює його собою. Цей клекіт, схожий на белькотання вві сні багатьох-багатьох людей, затопив йому вуха; незримі струмені проникли в його єство. Мука цього проникнення була така, що пальці йому судомно стислися, зуби зціпились. Він витягнув руки на вулиці, хапаючи цю нетривку млосну з'яву, що не давалась йому і дражнила його, і крик, так довго здушуваний в горлі, вихопився з вуст. Він вирвався, як зойк відчаю з обителі страждальців, і вмер благальним зойком — крик про злочинну загубленість, що був лиш відлунням сороміцького напису, відчитаного ним на слизькій стіні пісуару.

Він забрів у лабіринт вузьких, засмічених вуличок. З брудних завулків долинали верески, крики, лайка та п'яні співи. Він незворушно прямував далі, тільки гадав, чи не забрів він часом у єврейський квартал. Від будинку до будинку з боку на бік переходили вулицю жінки та дівчата у довгих яскравих сукнях, напахчені і неквапні. Його ухопив дрож, очі ослабли. Перед стурбованим зором на тлі димного неба запалало жовте полум'я газових ріжків, наче перед вівтарем. Перед дверима, в освітлених передпокоях — скрізь збиралися гурти людей, одягнутих немов до якогось обряду. Він був в інакшому світі; він прокинувся з довговічного сну.

Він тихо стояв серед вулиці, тільки збурене серце калатало об груди. Молода жінка у довгій рожевій сукні поклала руку йому на рамено й зазирнула в обличчя. Вона сказала весело:

— Добривечір, хотінчику!

Кімната її була тепла й світляста. У розлогому фотелі біля ліжка сиділа велика лялька з розставленими ногами. Він марно силкувався витиснути бодай слово, щоб здаватися невимушеним, і лиш спостерігав, як вона розстібає сукню, як гордовито і впевнено тримає напахчену голову.

Коли він так мовчки стояв посеред кімнати, вона підійшла й обняла його, весело і по-справжньому. Повні руки міцно притулили його до себе, і він, бачачи серйозний спокій її обличчя, відчуваючи тепле, спокійне дихання її грудей, ледь не вибухнув істеричним плачем. Сльози радості й полегші заблищали в його щасливих очах, губи розтулились, хоч не випустили ні слова.

Вона дзеленькливо провела рукою по його волоссі, назвавши маленьким капосником.

— Поцілуй мене, — сказала вона.

Та губи його не схилялись до поцілунку. Він хотів, щоб руки її отак тулили його міцно в обіймах, щоб пестили поволі, поволі, поволі. В обіймах цих рук він раптом став сильним, безбоязним і певним. Тільки губи ніяк не схилялися до поцілунку.

Враз вона нагнула його голову і притисла губи до губ, і в одвертому погляді піднятих на нього очей він прочитав значення її рухів. Це було понад його сили. Він закрив очі і здався, тілом і душею, забувши про все на світі, крім темного натиску м'яко розтулюваних уст. Вони тисли йому на уста, і тисли на мозок, немов промовляли до нього без слів; і між ними він вчув досі незнаний і несміливий тиск, темніший, ніж млість гріха, легкіший, ніж звук чи запах.

Розділ третій

Впали швидкі грудневі сутінки, гепнувшись по-блазенському на землю після тьмяного грудневого дня, і, дивлячись у тьмяний квадрат вікна класу, він відчув, що шлунок його благає їжі. Він сподівався, що на вечерю буде рагу — ріпа, морква і товчена картопля з жирними шматками баранини, які зачерпують разом з густим, перченим, мукою підбитим соусом. Запхни це у себе, радив йому шлунок.

Настане понурий, таємничий вечір. У ранньому присмерку де-не-де спалахнуть жовті ліхтарі, освітивши убогий квартал борделів. Він довго кружлятиме вулицями, колуючи щораз ближче і ближче, тремтячи від страху й радості, поки ноги не звернуть раптом за темний ріг. Повії саме виходитимуть з домівок, готуючись до ночі, ліниво позіхаючи зі сну, поправляючи шпильки у збитому волоссі. Він спокійно минатиме їх, чекаючи, коли стрепенеться його власна воля, або гукне його гріхолюбну душу їхня ніжна напахчена плоть. А поки він блукатиме в очікуванні цього поклику, чуття його, затуркані лише його бажанням, тонко підмітять усе, що ранить чи принижує їх: зір — кільце піни від пива на незастеленому столі, фото двох виструнчених вояків чи крикливу театральну афішу; слух — тягучу говірку, манеру привітань:

— Здоров був, Берті, що доброго надумав?

— Це ти, голубчику?

— Номер десятий. Свіженька Неллі чекає на тебе.

— Вечір добрий, чоловіченьку! Зайдеш розважитись?

Рівняння на сторінці його зошита почало розпускати дедалі ширший хвіст, помережаний очима-зорями, наче у пави; а коли очі-зорі коефіцієнтів зазнали скорочення, хвіст став повільно згортатися знов. Коефіцієнти з'являлися і зникали, немов очі, що розплющуються й заплющуються; очі розплющувалися і заплющувалися, немов зірки, що народжуються і гаснуть. Неозора круговерть зоряного життя виносила його втомлений ум ген до своїх околиць і знов повертала до центру під ледь чутні звуки музики. Що то за музика? Музика погучнішала, і пригадалися слова — недописані Шеллі рядки про блідий з утоми місяць, що блукає самотньо. Зірки стали кришитись, і в простори посіялась хмара зоряного пилу.

Тьмяне світло ледь сіялося на сторінку, де поволі почало розгортатись, випускаючи розлогий хвіст, ще одне рівняння. Це відкривалася до життя його власна душа; вона розгорталася, гріх за гріхом, висипаючись жевривом палких зірок, і знов загорталася, повільно гаснучи, гасячи свої світла й жарини. Вони погасли; і хаос заповнила холодна темінь.

У його душі панувала холодна, ясна байдужість. Скоївши свій перший ґвалтовний гріх, він відчув, як викотилася з нього хвиля життєвої снаги, і налякався, що цей викид скалічить йому тіло чи душу. Натомість хвиля винесла і його з себе, а відступаючи, повернула назад: ні тіло, ні душа не зазнали каліцтва, тільки встановився між ними темний мир. Хаос, в якому погас його запал, став холодним, байдужим самознанням. Він допустився смертного гріха не раз, а багато разів, і знав, що вже за той перший гріх заслуговує вічного прокляття, а з кожним наступним лише помножує свою провину і свою покару. Його труди, і дні, і думи не могли йому бути спокутою, бо джерела освячуючої благодаті вже не живили його душу. Найбільше, що він міг, даючи милостиню старцеві і втікаючи від його благословень, — це кволо сподіватись бодай на дещицю дійсної благодаті. Побожність пішла за борт. Який хосен з молитов, коли він знає, що душа його прагне власної згуби? Якісь чи то гордощі, чи острах не давали йому ввечорі офірувати Богові хай би одну молитву, хоча він знав, що поки він спить, у Божій силі відібрати йому життя і ввергнути душу його в пекло, перш ніж він заволає про милосердя. Його хизування власним гріхом, його позбавлений любові острах Божий свідчили: переступ його занадто тяжкий, аби фальшиве поклоніння Всевидющому та Всевідущому могло спокутувати його бодай частково.

— Ну, Еннісе, дурна твоя голово — до пари моєму ціпкові! Як — ти не знаєш, що таке ірраціональне число?

Плутана відповідь розворушила в ньому жаринки зневаги до шкільних товаришів. Він не знав, що таке сором чи страх перед людьми. Недільного ранку, виходячи з церкви, він холодно зиркав на молільників

надворі, що стояли простоволосі, по четверо в ряд, духовно присутні на месі, якої не могли ні бачити, ні чути. Їхня тупа побожність і нудотний запах дешевого брильянтину, яким були помазані їхні голови, відштовхували його од вівтаря, перед яким молилися вони. Він, як і інші, впадав у гріх лицемірства, сумніваючись у невинності когось, кого сам міг з легкістю обвести круг пальця.

На стіні в його спальні висіла розписна грамота, свідоцтво обрання його префектом братства Пресвятої Богородиці в коледжі. Суботніми ранками, коли братство збиралося в каплиці на молебень, він клякав на подушечку в лавці праворуч од вівтаря — постійне місце, звідки він вів своє крило хлопчачого хору в богослужебних співах. Цей фальш колінопреклоніння він зносив безболісно. Інколи мав ґвалтовне бажання встати з того почесного місця, висповідати їм всю свою ницість і вийти з каплиці, та, окинувши поглядом їхні обличчя, стримувався. Образи пророчих псалмів прискромлювали його гординю. Величання Марії полонило душу: нард, миро і ладан, що символізували безцінність дарів Божих її душі, розкішні одіння — ознака її царського родоводу, пізній цвіт і пізноцвітне дерево — символи того, що культ її ріс між людей поступово, цілий вік. Коли під кінець молебня йому випало читати повчання, він читав його затаєним голосом, вколисуючи його музикою власне сумління.

Quasi cedrus exaltata sum in Libanon et quasi cupressus in monte Sion. Quasi palma exaltata sum in Gades et quasi plantatio rosae in Jericho. Quasi uliva speciosa in campis et quasi platanus exaltata sum juxta aquam in plateis. Sicut cinnamomum et balsamum aromatizans odorem dedi et quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris.[3]

Гріх, який сокрив його від очей Божих, наблизив його до прибіжища грішників. Її очі, здавалось, дивились на нього з лагідною жалістю; її святість, дивовижне світло, яким ледь променіла її тендітна плоть, не принижувала грішника, який звертався до неї. Якщо коли щось і спонукало його відкинути гріх та покаятись, то це тільки бажання бути її лицарем. Якщо коли душа його, скрадаючись назад у свою оселю після

того, як вигасало шаленство тіла, і поверталась лицем до тієї, чий символ — вранішня зоря, яскрава й дзвінка, миротворче знамення раю, — то це тільки тоді, коли на вустах, що шепотіли її імена, ще долунювали мерзькі, соромітні слова і остигав ще смак хтивого поцілунку.

Дивно. Він замисливсь, чому це так, але думки його огорнула сутінь, що згущувалась у класі. Продзвенів дзвінок. Учитель задав додому приклади й пішов. Герон, сусіда Стівена, фальшиво замугикав:

Мій чудовий друг Бомбадос.

Енніс, який вийшов був у двір, повернувся зі словами:

— За ректором прийшов челядник.

Високий хлопець позаду Стівена потер руки і сказав:

— Гра починається. Можем гуляти цілу годину. Він прийде не раніш як перед третьою. А тоді, Дедалусе, потішиш його запитаннями з катехизму.

Відкинувшись назад і малюючи щось знічев'я у зошиті, Стівен слухав всю ту балаканину, яку Герон час від часу доправляв словами:

— Та заткніться ви, зробіть ласку. Чого розгалайкались?

Дивно й те, що він відчуває якусь гірку втіху, коли, доходячи думкою до самого краю непорушних ліній доктрин і проникаючи в їх непроглядні недомовки, доходив ще глибшого відчуття, що він — проклятий. Вислів святого Якова, що той, хто переступає одну заповідь, винен в переступі всіх решти, попервах здавався йому надуманою фразою, аж поки він не почав борсатися у мороці власного стану. З лихого насіння хоті проросли всі інші смертні гріхи: зарозумільство, зневага до інших,

захланність до грошей, за які можна купити недозволені втіхи, заздрощі до тих, хто перевершував його у пороці, підшепти проти побожних, жадібність шлунку, глуха жевріюча злість, з якою він смакував свою жаду, болото духовних і тілесних лінощів, у якому захряс усім своїм єством.

Коли він сидів за партою, спокійно дивлячись на проникливо-суворе обличчя ректора, розум його увивався довкола всіляких каверзних питань, що йому підсовувались. Якщо людина замолоду вкрала один фунт і завдяки цьому згромадила великі статки, то скільки вона мала б віддати — лише той фунт, який вкрала, а чи разом з усіма відсотками, що наросли на ньому, а чи всі свої великі багатства? Якщо мирянин при хрещенні дитини окропить її водою до того, як промовити відповідні слова, чи буде дитина охрещена? Чи має силу хрещення мінеральною водою? Якщо перше блаженство обіцяє царство небесне всім, хто убогий серцем, то чому друге блаженство обіцяє лагідним, що вони вспадкують землю? Чому таїнство Євхаристії було засноване під двома видами, хліба і вина, якщо Ісус Христос присутній тілом та кров'ю, душею та божественністю в самім лише хлібі й у самім вині? Чи крихітна часточка посвяченого хліба несе в собі тіло і кров Ісуса Христа повністю, а чи лишень почасти? Якби вино скисло, а крихти гостії сплісняві після освячення, то чи присутній ще у них Ісус Христос як Бог і чоловік?

— Іде! Іде!

Вартовий на чатах біля вікна побачив, що ректор виходить з головного будинку. Всі катехизми миттю розгорнулись, всі голови мовчки схилилися над ними. Ректор ввійшов і зайняв своє місце на кафедрі. Високий хлопець ззаду Стівена легким копняком нагадав: час ставити складне питання.

Ректор не казав подати собі підручник з катехизму, щоб питати по ньому урок. Він зчепив долоні на столі й повідомив:

— У середу по обіді почнуться реколекції на честь святого Франциска Ксаверія, чий празник маємо в суботу. Триватимуть вони від середи по п'ятницю. У п'ятницю після вервиці і до вечора — час сповіді. Якщо хтось має особистого сповідника, краще, мабуть, його не міняти. В суботу о дев'ятій ранку — меса і причастя для всього коледжу. Субота буде вихідна. Неділя, звичайно, теж. Але оскільки субота й неділя — вихідні, то декому може подуматись, що понеділок теж вихідний. Остерігайтесь цієї помилкової думки. Гадаю, ти, Лолесе-беззаконнику, схильний до такої помилки.

— Я, сер? Чому, сер?

Від кривої посмішки ректора по класу пішла хвилька веселощів. Серце Стівенові почало поволі згортатися і в'янути зі страху, мов перецвіла квітка.

Ректор поважно вів далі:

— Всім вам, гадаю, відома історія життя святого Франциска Ксаверія, патрона вашого коледжу. Він походив зі старовинного й славного іспанського роду і, як пам'ятаєте, був одним із перших послідовників святого Ігнатія. Вони зустрілися в Парижі, де Франциск Ксаверій викладав філософію в університеті. Цей молодий блискучий шляхтич та літератор усім серцем і душею сприйняв ідеї нашого славного засновника, і ви знаєте, що, за власним його бажанням, святий Ігнатій послав його проповідувати серед індусів. Тому, як ви знаєте, його звуть апостолом Індій. Він мандрував Сходом, з краю до краю, з Африки до Індії, з Індії до Японії, хрестячи людей. За один місяць, кажуть, він охрестив аж десять тисяч ідоловірців. Кажуть, йому відняло праву руку — так він її натомив, здіймаючи над головами хрещених. Він ще хотів податися до Китаю, щоб здобути для Господа ще більше душ, але помер від лихоманки на острові Санцзян. Великий святий Франциск Ксаверій! Великий ратник Божий!

Ректор помовчав і, потрушуючи перед себе зчепленими в кулак долонями, вів далі:

— Він мав віру, що рушить гори. Десять тисяч душ, здобутих для Бога за один тільки місяць! Він — справжній переможець, вірний гаслові нашого ордену: Ad majorem Dei gloriam! Пам'ятайте: велику владу має цей святий на небесах — владу заступатися за нас у нашому горі, владу добитися для нас усього, чого ми просимо, якщо воно на добро душам нашим, а передусім — владу добитися для нас благодаті покаяння, якщо ми в гріху. Великий святий Франциск Ксаверій! Великий рибалка душ!

Він перестав стрясати долонями і сперся на них чолом, окинувши з-поза них слухачів проникливим поглядом темних, суворих очей.

У тиші, що настала, з їх темного пломіння смерк розгорівся в брунатну заграву. Серце Стівенове зів'яло, наче квітка в пустелі, що здаля відчуває наближення самуму.

— У всіх ділах твоїх пам'ятай про твою кончину — повіки не згрішиш, — ці слова взято, любі мої братики во Христі, з книги Еклезіаста, сьома глава, сороковий стих. Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Стівен сидів у каплиці в передній лаві. За столиком ліворуч од вівтаря сидів отець Арнол. З плечей йому спадала важка мантія, бліде лице витяглось, а голос зривався від нежиті. Постать колишнього вчителя, чудом воскресла, привела на пам'ять Стівенове життя в Клонґовзі: просторі майданчики для ігор, що кишіли хлопцями, смердюча яма, невеличкий цвинтар обік головної липової алеї, де його мали поховати, відблиски вогню на стіні в лазареті, де він лежав хворий, скорботне обличчя брата Майкла. Спогад набігав за спогадом, і душа його знову ставала душею дитини.

— Ми зібралися нині тут, любі мої братики во Христі, щоб, на хвилиночку відірвавшись від суєти зовнішнього світу, відзначити і

вшанувати одного з найбільших святих, апостола Індій і патрона вашого коледжу Франциска Ксаверія. З року в рік, від таких давніх часів, що ні я, ні ви, мої любі хлоп'ята, їх і не пам'ятаємо, учні цього коледжу перед празником свого патрона сходилися у цю таки каплицю на щорічні реколекції. Час минав і ніс зміни з собою. Навіть в останні роки зайшли зміни, що на пам'яті в більшості з вас. Не один з тих, хто ще кілька років тому сидів отут, в передній лаві, тепер, можливо, в далеких світах, у палючих тропіках, чи з головою поринув у свої обов'язки на парафіях чи в семінаріях, чи плаває по безмежних просторах морів, а чи, можливо, вже покликаний великим Богом до іншого життя, до складення своїх земних повноважень. Роки минають, приносячи зміни на гірше чи на краще, але пам'ять про великого святого у цьому коледжі вшановується незмінно, і щороку учні відбувають реколекції напередодні празника, встановленого святою нашою матір'ю Церквою, щоб увічнити ім'я та славу одного з найвидатніших синів католицької Іспанії.

— То ж що ж воно таке, реколекції, і чому всі визнають їх за кращий зі спасенних шляхів для кожного, хто прагне вести істинно християнське життя перед Богом і перед людьми? Реколекції, любі мої хлоп'ята, це тимчасовий відхід від турбот повсякдення, від клопотів цього буденного світу праці, щоб провести іспит сумління, прикластися думкою до таїн святої релігії і краще зрозуміти, навіщо ми тут, у цьому світі. У ці кілька днів я ділитимусь з вами деякими міркуваннями з приводу чотирьох остаточних речей. Ними є, як ви знаєте з уроків катехизму, смерть, суд, пекло і небеса. За цей час ми спробуєм осягнути їх розумінням, аби розуміння це принесло тривкий пожиток нашим душам. І пам'ятайте, любі мої, що нас послано в цей світ з однією і єдиною метою — сповняти святу волю Божу і спасати наші безсмертні душі. Все інше — марнота. Лише одне нам справді потрібне — спасіння душі. Яка користь людині, як світ цілий здобуде, а власну безсмертну душу втратить? Повірте мені, діти мої, — ніщо в цьому тлінному світі не відшкодує нам такої втрати.

— Отож я попрошу вас, діти мої, прогнати на ці дні з голови усі мирські помисли, чого б вони не стосувалися — навчання, забав чи

честолюбних мрій, — і приділити всю увагу станові ваших душ. Зайве й нагадувати, що, поки тривають реколекції, усі мають поводитися стримано, благочестиво, уникати шумних, неподобних розваг. Старші хлопці, ясно, слідкуватимуть, аби звичаю цього не порушувано, і я зокрема покладаюся на префектів та братчиків Благословенної Владичиці нашої і братства святих ангелів, що вони подадуть гарний приклад своїм товаришам.

— Отож постараймося віддати цим реколекціям у честь святого Франциска усе наше серце й усі думки. Тоді Боже благословенство буде з вами в навчанні вашому цілий рік. Але насамперед хай ці реколекції будуть такими, щоб ви могли через багато років, будучи, може, й далеко звідси, в зовсім інших умовах, з радістю та вдячністю озирнутися на них, і вознести дяку Богові за те, що дарував вам оцю нагоду закласти перший камінь побожного, достойного, ревного християнського життя. Якщо ж — а це можливо — є в цю хвилину серед нас якась бідолашна душа, що мала несказанне нещастя втратити святу Божу благодать і впасти в тяжкий гріх, то я палко вірю й молюся, щоб ці реколекції стали переломним моментом в її житті. Я молю Бога, щоб через заслуги ревного слуги Франциска Ксаверія така душа сподобилася щирого каяття і щоб святе причастя у день святого Франциска стало знаменням тривкого союзу між Богом і цією душею. Нехай для всіх — праведних і неправедних, святих і грішників — ці реколекції стануть незабутніми.

— Допоможіть мені, любі мої братики во Христі. Допоможіть своєю побожною увагою, своєю ревністю, своєю поведінкою. Позбудьтеся усіх мирських думок і думайте лише про речі остаточні — про смерть, суд, пекло і небеса. Хто пам'ятає про них, каже Еклезіаст, повік не згрішить. Хто пам'ятає про речі остаточні, у того вони завжди перед очима в його ділах і помислах. Такий проживе праведне життя й помре праведною смертю, бо вірує і знає, що все, чим він пожертвував у земному житті, воздається йому стократ, а то й тисячократ у житті прийдешньому, у царстві вічному — благословення, любі хлоп'ята, якого я від щирого серця вам зичу, всім і кожному зокрема, во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Коли він разом з іншими мовчки йшов додому, думки його, здавалось, повив густий туман. В заціпенінні ума він чекав, коли цей туман підніметься і покаже, що під ним сховане. Він грубо накинувся на свій обід, а коли на столі залишилися умить забуті жиром замащені тарілки, він підвівся й пішов до вікна, облизуючи масний наліт з піднебіння, зубів і губ. Ну ось, він опустився до стану звіра, який, попоївши, облизує собі морду. Це кінець. Крізь туман його свідомості почало пробиватися слабке жевриво страху. Він притисся лицем до віконної шибки і дивився на вулицю. Там сутеніло. У тьмяному світлі сновигали невиразні постаті. Ось воно, життя. Літери, що складали слово "Дублін", тиснули йому на мозок, грубо штурхаючи одна одну з лінивою, мужикуватою впертістю. Душа його запливала жиром і тверднула у велику груду лою, в отому тупому страху чимраз глибше западаючи в понурий і грізний морок, тоді як тіло — його власне тіло — стояло, збайдуженіле й поганьблене, виглядаючи стемнілими, безрадними, бентежними людськими очима якогось бичачого бога, щоб учепитись у нього поглядом.

З наступним днем прийшли смерть і суд, і душа його стала потроху прочуватися зі свого байдужого розпачу. В міру того, як хрипкий голос проповідника вдихав у його душу смерть, слабке жевриво страху переростало в духовний жах. Він мучився її агонією. Він відчував, як холодок смерті торкає його звідусіль і скрадається до серця, як смертна поволока затягує йому очі, як один за одним, мов лампи, гаснуть у мозку його світила, як шкіра вкривається намулом останнього поту, як німіють вмираючі члени; мова гусне, плутається і пропадає зовсім; серце б'ється все слабше і слабше, ледь що не спиниться; а подих, бідолашний подих, бідолашний, безпомічний людський дух схлипує і стогне, булькає й колотиться у горлі. Нема помочі! Нема ради! Він, він сам, його тіло, якому він піддався, гине. В могилу його! Забийте його в дерев'яну скриню, цей труп! Винесіть з дому на найнятих плечах! Геть його з людських очей, геть у яму, в могилу, хай гниє там, хай годує власне кодло повзучих хробів, хай жеруть його полохливі, вгодовані пацюки.

Друзі ще стоять у сльозах біля смертного ложа, а душа грішника вже на суді. В останню мить свідомості ціле земне життя пробігло перед очима душі, та не встигла вона спам'ятатися, як тіло померло, й охоплена жахом душа стоїть перед судним престолом. Бог, що так довго був милосердним, тепер буде правосудним. Він довго був терплячим, довго благав грішну душу, давав їй час для каяття, беріг од кончини. Але час той минув. Був час грішити й розкошувати, час глумитись над Богом та пересторогами Його святої Церкви, час зневажати Його велич, порушувати Його заповіді, час ошукувати ближніх, чинити гріх за гріхом, гріх за гріхом, криючись зі своєю зіпсутістю від людських очей. Але час той пройшов. Прийшов час Бога: а Його не ошукаєш, не одуриш. Усі гріхи вийдуть на яв з їхніх криївок — усе, що бунтувалось проти Божої волі, усе, що принижувало нашу й без того нещасну, зіпсуту природу — найменша недосконалість і наймерзенніше злодіяння. Який хосен тоді з того, що ти був колись могутнім імператором, великим полководцем, чудо-винахідником, найученішим з учених? Усі рівні перед Божим судилищем. Він винагородить праведних і скарає лихих. Для суду над людською душею досить єдиної миті. Одну-єдину мить після смерті тіла душу зважують на терезах. Суд осібний завершено — й ось вона вже в оселі блаженства, чи у в'язниці чистилища, а чи з зойком запалася в пекло.

Але то ще не кінець. Боже правосуддя мусить бути підтверджене перед людьми: після осібного суду має бути ще суд загальний. Настав останній день. Судний день. Зірки небесні падають на землю, наче смокви зі смоківниці під поривами вітру. Сонце, велике світило вселенної, стало мовби волосяниця. Місяць налився кров'ю. Небесне склепіння згорнулось у сувій. На тлі неба явився у жаскій величі архангел Михаїл, небесний воєвода. Стоячи однією ногою в морі, а другою — на землі, архангельською сурмою він возвіщає мідний кінець часів. Три ангельські сурми потрясли вселенною. Час є, час був, але часу більше не буде. Після останньої сурми душі вселенського люду посунуть до Йосафатової долини — багаті й убогі, шляхетні й прості, мудрі й дурні, добрі й лихі. Душі всіх людських істот, які будь-коли жили на світі, душі тих, кому ще судилось прийти на нього, душі синів і дочок

Адамових — усі зійшлися у цей верховний день. І ось гряде верховний судія! Вже не сумирний Агнець Божий, не лагідний Ісус Назарянин, не стражденний Син Чоловічий, не Добрий Пастир — тепер іде Він по небесних хмарах з потугою та славою великою, з дев'ятьма чинами ангельськими — ангелами й архангелами, началами, силами й чеснотами, престолами і царствами, херувимами і серафимами, — Господь Всемогутній, Бог Предвічний. Він рече, і голос Його чути навіть у найдальших краях вселенної, навіть у бездонній хлані. Верховний Судія — вирок його оскарженню не підлягає і підлягати не може. Праведних Він кличе до себе, каже їм увійти в своє царство, у вічне блаженство, приготоване для них. Неправедних відкидає, волаючи в величі гніву: Ідіть од мене, прокляті, ув огонь вічний, приготовлений дияволові та ангелам його. О, яка це мука для нещасних грішників! Друга відривають од друга, дітей — від батьків, чоловіків — від їхніх жінок. Нещасний грішник простягає руки до тих, хто був дорогий йому в земному житті, до тих, з чиєї нехитрої побожності він, можливо, не раз насміхався, до тих, хто радив йому добре і скеровував на праведний путь — до доброго брата, люблячої сестри, матері з батьком, які так сильно любили його. Але запізно: праведні відвертаються від пропащих, проклятих душ, які тепер постають перед очима загалу в усій своїй огидності і злобі. О лицеміри, о склепи поваплені, що за мило всміхненим лицем ховаєте грішне баговиння душі вашої — що з вами буде у той страхітливий день?

А день той гряде, неминуче, неодзовно гряде — смертний і судний день. Людині призначено вмерти, а після смерті — суд. Усім відомо, що смерть прийде. Невідомо тільки, коли і як — при довгій недузі чи в якомусь несподіваному випадку; Син Божий гряде у годину, коли Його найменше сподіваєшся. Тому будь готовий кожної хвилини, знаючи, що кожної хвилини можеш померти. Усі ми помремо. Смерть і суд, породжені гріхом наших прабатьків, — це темна брама, що замикає за нами земне існування, що відкривається в незнане і небачене, і браму ту кожна душа мусить пройти самотужки, завдяки лише власним благим ділам, без допомоги друга чи брата, чи батька, чи пана, пройти в самоті і тремтінні. Хай ця думка пребуде з нами, і тоді ми не зможемо грішити.

Смерть, якої так боїться грішник, — благословенна мить для того, хто не збився з правильної стезі, хто сповняв обов'язки, призначені йому на життя, пам'ятав про вранішні й вечірні молитви, часто причащався святих тайн і чинив добрі та милосердні діла. Праведник, побожний і віруючий католик не боїться смерті. Згадайте, як Аддісон, великий англійський письменник, на смертному ложі послав по нечестивого молодого графа Ворвіка, аби той бачив, як стрічає свій кінець християнин. Так, лише побожний і віруючий християнин, лише він може, поклавши руку на серце, сказати:

Де, смерте, твоя перемога?

Де твоє, смерте, жало?

Кожне слово тут стосувалося його. Проти його гріха, нечистого й таємного, повернувсь увесь гнів Божий. Лезо проповідникових слів ввійшло у хворе сумління, і він почув, як гниє в гріху його душа. Так, проповідник має слушність. Настала Божа година. Як звір у барлозі, душа його вилежувалась у власному бруді, але ангельські сурми вигнали його з тьми гріха на світло. Страшний присуд, оголошений ангелом, вмить збурив спокій його гордині. Буревій останнього дня знявся в його душі; гріхи його — блудниці його уяви з самоцвітами очей, — кинулися врозтіч перед ураганом, пищачи від жаху, як миші, і накрившись гривою волосся.

Коли по дорозі додому він переходив майдан, до його гарячого вуха долинув дзвінкий дівочий сміх. Легкий, веселий звук ударив по серцю сильніше од гуку сурми, і, не сміючи звести очі, він ішов, відвернувши погляд у гущину кущів. Сором хвилею знявся в розбитому серці й затопив усе його єство. Перед ним постав образ Емми, а під її поглядом з серця наринула нова хвиля сорому. Якби вона знала, що виробляла з нею його уява, як його звірина хіть роздирала й топтала її непорочність! І це — юнацьке кохання? Це лицарство? Це поезія? Огидні подробиці його оргій засмерділи йому прямо під ніс: вкрита кіптявою пачка листівок, схована у димарі каміна — годинами лежав він перед цим то

безстидним, то соромливим блудством, грішачи подумки й на ділі; паскудні сни, населені мавпоподібними створіннями й блудницями із самоцвітним поблиском очей; довгі непристойні листи, в які він радо виливав свою нечестиву душу і цілими днями носив зі собою, аби врешті під покровом темряви кинути десь у траву на межі, запхати під перекошені двері чи у діру в живоплоті, — може, якась дівчина, проходячи, знайде їх і потай прочитає. Шаленець! Шаленець! Невже він і справді усе це робив? Нечисті спогади згустилися в мозку, і на чоло вибився холодний піт.

Коли муки сорому минули, він спробував піднести душу з її жалюгідного безсилля. Бог і Пречиста Діва занадто далеко від нього: Бог надто великий і суворий, а Пречиста Діва — надто чиста і свята. Але він уявив собі, що стоїть біля Емми у безмежному полі і покірно, в сльозах, цілує її рукав на згині ліктя.

У безмежному полі, у ніжному ясному надвечір'ї, коли хмара пливла на захід в зеленкавому морі небес, стояли вони удвох — діти, які зблудили. Блуд їхній глибоко образив Божу величність, хоч це був блуд лиш двійка дітей, та не образив ту, чия краса — не як земна врода, небезпечна для зрячого, а як вранішня зоря, її знамення, яскрава і дзвінка. В очах її, що дивляться на них, нема образи, ані докору. Вона з'єднує їм руки, долоня в долоню, і говорить до їхніх сердець:

— Візьміться за руки, Стівене й Еммо. Який чудовий вечір на небесах! Ви зблудили, та ви однаково мої діти. Два серця, що люблять одне одного. Візьміться за руки, дорогі діти, і будете щасливі разом, і серце любитиме серце.

Каплицю заливало приглушене шарлатне світло, яке сочилося крізь спущені жалюзі; вутлий промінь світла влітав, наче спис, у щілину між найнижчою планкою та віконною рамою і торкав різьблену латунь свічників на вівтарі, що виблискувала, мов зношені в боях лати янголів.

На каплицю, на сад, на коледж сіяв дощ. Цей безшумний дощ падатиме вічно. Вода підніматиметься дюйм за дюймом, накриваючи траву й чагарі, накриваючи дерева й будинки, накриваючи обеліски й гірські верхи. Саме життя безшумно захлинеться — птахи, люди, слони, і свині, і діти, — трупи безшумно гойдатимуться на хвилі між решток загиблого світу. Сорок днів і сорок ночей литиме дощ, аж поки води накриють лице землі.

Це може бути. Чому ні?

— Розширив шеол пожадливість свою і безмірно розкрив свою пащу, — ці слова, любі братики мої во Христі, взято з книги Ісайї, глава п'ята, стих чотирнадцятий. Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

З внутрішньої кишені сутани проповідник вийняв годинника без ланцюжка, якусь мить серед тиші вивчав циферблат, а тоді тихо поклав перед собою на стіл.

І неголосно заговорив.

— Адам і Єва, любі мої хлоп'ята, були, як ви знаєте, нашими прабатьками і, як пам'ятаєте, були сотворені Богом, аби зайняти місце на небесах, що звільнилося після падіння Люцифера з його бунтівними ангелами. Люцифер, кажуть, був сином зірниці, ангелом осяйним і могутнім, але він упав, і з ним упала третина небесного воїнства; він упав і разом зі своїми збунтованими ангелами був вергнутий у пекло. За який гріх, нам невідомо. Богослови вважають, що за гріх гордині — за грішну думку, що зринула в одну мить: non serviam — не буду служити. Ця мить стала його згубою. Він зневажив Божу велич миттєвою грішною думкою, і Бог скинув його з небес у шеол навіки.

— Тоді Бог сотворив Адама та Єву й оселив їх в Едемі, на Дамаській рівнині, у чудовім саду, що сяяв барвами та світлом і буяв розкішною рослинністю. Родюча земля приносила їм щедрі дари; звірята й птахи

охоче їм прислуговували; вони не знали мук, що вспадкувала наша плоть — недуг, убогості та смерті: всемогутній і щедрий Бог зробив для них усе, що міг зробити. Але Господь поставив їм одну умову: послух Його слову. Їм не вільно було їсти із забороненого дерева.

— На жаль, любі мої хлоп'ята, вони теж упали. Диявол, який колись був осяйним ангелом, сином зірниці, а тепер став нечистим духом, прийшов у вигляді змія, хитрішого над усю польову звірину. Він заздрив їм. Йому, при його упалій величі, нестерпною була думка, що людина, створіння із глини, вспадкує те, що він, згрішивши, втратив назавжди. Він підійшов до жінки, крихкішої посудини, і влив отруту свого красномовства їй у вухо, пообіцявши — о, яка блюзнірська обіцянка! — що коли вони з Адамом скуштують забороненого плоду, то стануть як боги, ба навіть як Сам Бог. Єва піддалась на обман архіспокусника. Вона з'їла яблуко, ще й дала Адамові, який не мав моральної відваги опертися їй. Отруйний язик Сатани зробив своє діло. Вони упали.

— Тут у саду почувся голос Господень, прикликаючи людину, Боже створіння, до одвіту: і перед провинною парою з полум'яним мечем у руці постав Михаїл, небесний воєвода, і вигнав їх геть з Едему у світ, світ болестей і трудів, жорстокості й розчарувань, важкої праці й злигоднів, щоб здобували вони хліб свій у поті чола свого. Але й тоді який милосердний був Господь! Він змилувався над нашими нещасними, знедоленими прабатьками і пообіцяв, що в повноту часів зішле з небес Того, Хто відкупить їх, Хто знову їх зробить Божими дітьми і спадкоємцями царства небесного. І тим Відкупителем упалої людини мав стати єдинородний Син Божий, друга Іпостась Пресвятої Трійці, Вічне Слово.

— І Він прийшов. Він народився з чистої дівиці, діви-матері Марії. Він народився в убогій яскині в Юдеї і тридцять років жив як скромний тесля, аж поки пробила Його година. І тоді, сповнений любові до людей, Він пішов у світ, щоб нести їм нову благу вість.

— Чи слухали вони його? Авжеж, слухали, але не чули. Його схопили, зв'язали, як звичайного злочинця, з Нього насміхалися, як з нерозумного, помилували замість Нього всім відомого розбійника, збичували п'ятьма тисячами бичів й увінчали терновим вінцем. Єврейська чернь і римська солдатня гнали Його вулицями, Його роздягли з одежі й повісили на шибениці; бік Йому простромили списом, і з пораненого тіла Нашого Господа безупинно текла вода і кров.

— І навіть тоді, в ту годину найбільших мук Наш Милосердний Спаситель пожалів людство. Саме там, на горі Голгофі, Він заснував святу католицьку Церкву, що її, як обіцяно, пекельним воротам не подолати. Він заснував її на віковічній скелі й дарував їй Свою благодать, таїнства й святе причастя, і пообіцяв: якщо люди слухатимуть слова Його Церкви, то сподобляться вічного життя. Та якщо після всього, що Він зробив для них, вони впиратимуться у своїй злобі, їм судилася вічність мук — пекло.

Голос проповідника завмер. Він зупинився, склав на мить долоні, розвів їх. Тоді провадив далі:

— Тепер спробуймо уявити собі на мить, наскільки це в нашій змозі, як виглядає та оселя проклятих, яку справедливість зневаженого Бога покликала до буття задля вічної кари грішників. Пекло — це тісна, темна і сморідна в'язниця, оселя демонів і пропащих душ, повна вогню і диму. Бог умисне зробив цю в'язницю тісною, на кару тим, хто не хотів себе зв'язувати Його законами. У земних в'язницях нещасний арештант має хоч якусь свободу — нехай лиш у чотирьох стінах камери чи в понурому тюремному дворі. Не так у пеклі. Пропащих душ там так багато, що в'язням нестерпно тісно у їхній в'язниці, мури якої, як кажуть, завтовшки в чотири тисячі миль, — вони настільки скуті й безпомічні, що, як пише благословенний святий Ансельм у своїй книзі про Подібності, навіть неспроможні вийняти з ока хробака, який його роз'їдає.

— Вони лежать у суцільній тьмі. Бо не забувайте, вогонь пекельний не дає світла. Як з волі Божої вогонь печі вавилонської втратив жар, не

втративши світла, так з волі Божої пекельний вогонь, зберігаючи силу жару, вічно горить у тьмі. Це — безконечний коловорот пітьми, темного полум'я і темного диму палаючої сірки, в якому тіла скупчені так, що нема чим дихнути. З усіх кар, які впали на землю фараонів, кару темряви назвали найжахітнішою. Як же тоді назвати темряву пекла, що триває не три дні, а цілу вічність?

— Жахіття цієї тісної і темної в'язниці ще гірше через страшний сморід. Усі нечистоти світу, всі покидьки і шумовиння світу спливуть туди, як у величезну смердючу стічну канаву, коли страхітлива пожежа останнього дня очистить світ. Маси палаючої сірки теж наповнюють пекло нестерпним смородом, а тіла пропащих душ самі виділяють такий бридкий сопух, що, як каже святий Бонавентура, навіть одне з них може заразити цілий світ. Навіть у нашому світі повітря, ця чиста стихія, стає нечистим і непридатним для дихання, коли застоїться. Подумайте тільки, якою має бути занечищеність повітря у пеклі. Уявіть собі бридкий, зотлілий труп, який лежав, гниючи і розкладаючись у гробі, аж поки не перетворився в драглисту масу рідкої гнилі. Уявіть, що труп цей віддано на поталу полум'я, що його пожирає вогонь палаючої сірки, залишаючи густі, задушливі випари нудотного, гидкого тліну. А тепер уявіть собі зловоння, але в мільйони мільйонів разів сильніше від мільйонів і мільйонів смердючих трупів, стиснених у сморідній тьмі — велетенська, тліюча купа людської цвілі. Уявіть собі все це, і матимете певне уявлення про жах пекельного смороду.

— Але цей сморід, хай який жахливий, — ще не найбільша фізична мука, яку терплять пропащі душі. Найбільшою тортурою, до якої вдавались тирани, катуючи своїх ближніх, є тортура вогнем. Лишень на мить вкладіть палець у пломінь свічки і відчуєте, що таке біль від вогню. Але Бог сотворив наш земний вогонь на добро людині, щоб живив він у ній іскру життя і допомагав у корисних ремеслах, тоді як пекельний вогонь має зовсім іншу природу і створений Богом, щоб ним мучити-карати нерозкаяного грішника. Наш земний вогонь теж спалює, швидше чи повільніше, залежно від того, наскільки займистим є охоплений ним предмет, тож геній людський понавигадував запобіжних хімікалій,

здатних припинити чи придушити горіння. Але сірчаний камінь, який горить у пеклі, — це субстанція, спеціально створена аби горіти вічно з невимовною силою. Ба більше, наш земний вогонь, спалюючи, нищить, тож чим він сильніший, тим коротше триває; а пекельний вогонь має ту властивість, що він не спалює того, що палить, тож хоч і лютує з неймовірною силою, не вщухає ніколи.

— До того ж, наш земний вогонь, яким би лютим не був і як далеко не розкинувся б, завжди має межу; але озеро пекельного вогню безмежне, безбережне і бездонне. Кажуть, сам диявол на запитання одного вояка мусив визнати, що навіть якщо цілу гору вкинути в огненний океан пекла, вона миттю згорить, мов шмат воску. І страшний цей вогонь катуватиме пропащі тіла не лише зовні — кожна-бо загублена душа сама для себе буде пеклом, безмежний огонь лютуватиме у самому її нутрі. О, жахлива доля нещасних істот! Кров клекоче і кипить у жилах, мозок вариться в черепі, серце в грудях горить і тріскає, нутрощі — червоногаряча маса палаючої м'якоті, тендітні очі оповиті полум'ям, мов розтоплені кулі...

— Але те, що я сказав про силу, властивості й безмежність цього вогню, — ніщо порівняно з його потугою, потугою засобу, обраного Божим промислом для покарання як тіла, так і душі. Цей вогонь породжений гнівом Божим і діє не сам по собі, а як знаряддя божественної помсти. Як хрещальні води очищають з тілом і душу, так вогонь покари мучить з плоттю і дух. Усі тілесні чуття зазнають мук, і з ними катується душа: очі страждають від непроникної і повної темряви, ніс — від прикрого смороду, вуха — від криків, голосінь і проклять, смак — від огидної твані, заразної тліні, задушливої бридоти, якій і йменння нема, дотик — від розжарених шпичаків і вістрів, від жорстоких язиків полум'я. І через ці страждання чуттів вічно карається у самій своїй суті безсмертна душа, серед незліченних жерущих огнів, які запалила в безодні зневажена велич Всемогутнього Бога і які під гнівним подихом Божественності розгорілись у вічне палання.

— Врешті завважте, що муки цієї пекельної в'язниці стають ще нестерпніші через сусідство самих проклятих. Погане товариство й на землі настільки згубне, що навіть рослини — ніби інстинктивно — уникають сусідства того, що для них є шкідливе чи смертоносне. У пеклі немає ніяких законів — ніхто не згадує про родину, про батьківщину, про взаємини, про людські узи. Пропащі душі виють і верещать одна на одну, їх муки і лють ще більше зростають від сусідства істот, що мучаться й лютують, як вони. Всяку людяність забуто. Волання страждущих грішників сягають щонайдальших країв неозорої безодні. Вуста пропащих безперестанку блюзнять Господа, виливають ненависть до своїх товаришів по стражданню й проклинають душі, що були їх співучасниками в гріху. У давнину існував звичай карати батьковбивцю у той спосіб, що його кидали у морські глибини в мішку разом з півнем, мавпою та змією. Творці цього закону, який нам здається жорстоким, сусідством цих відразливих і небезпечних тварин хотіли скарати злочинця. Але що таке лють безсловесних тварин порівняно з люттю проклять, які вивергаються з запалених губ та пересохлих горлянок грішників у пеклі, коли вони впізнають у своїх сусідах тих, хто допоміг їм згрішити і вчив їх гріха, чиї слова посіяли в них перші зерна зловмисності і злодіяння, чиї неподобні підшепти штовхнули їх на гріх, чиї очі зводили їх зі шляху чесноти. Вони накидаються на отих співучасників з прокльонами, докоряючи їм. Але нема для них ані помочі, ані надії: каятися вже запізно.

— Насамкінець подумаймо про ту жахливу муку, якою є для пропащих душ — і спокусників, і спокушених — товариство дияволів. Дияволи мордуватимуть проклятих подвійно: своєю присутністю і своїми докорами. Нам годі уявити собі, наскільки вони страшні. Свята Катерина Сієнська якось побачила диявола і написала, що воліла б до кінця життя ходити по розжареному вугіллі, аніж ще раз бодай на одну мить побачити ту жахливу потвору. Дияволи ці, які колись були прекрасними янголами, стали настільки ж огидними й потворними, наскільки колись були прекрасними. Вони насміхаються й глузують з пропащих душ, яких затягли у погибель. Саме вони, ці нечисті сили, стають у пеклі голосами сумління. Навіщо ти грішив? Навіщо прислухався до лукавих намовлянь?

Чому забув про побожність і добрі діла? Чому не втікав від гріха? Чому не відкинувся від цього лихого товариша? Чому не відрікся від цієї звички — розпусної, нечистої звички? Чому не прислухався до порад свого сповідника? Чому, коли ти згрішив уперше, вдруге, втретє, вчетверте чи й усоте, не покаявся ти у своєму злі і не звернувся до Господа, який лишень чекав на твоє каяття, аби відпустити тобі твої гріхи? Тепер час каяття минув. Час є, час був, але часу більше не буде! Був час грішити потай, насолоджуватись лінощами й гординею, жадати недозволеного, прислухатись до покликів своєї нижчої природи, жити як польова звірина, ба гірше ніж польова звірина— вони ж бо всього лиш звірі й не мають розуму, щоб ним керуватися: час був, але часу більше не буде. Бог промовляв до тебе стількома голосами, але ти не хотів чути. Ти не хотів роздушити гординю і гнів у своєму серці, не хотів зректися неправедно набутого добра, не хотів підкоритися приписам святої Церкви, ані виконувати свої релігійні обов'язки, не хотів покинути отих лихих товаришів, не хотів уникати небезпечних спокус. Ось яку мову ведуть ті недобрі мучителі, ось їхні слова докорів і картань, ненависті й відрази. Авжеж, відрази! Бо навіть коли вони, самі дияволи, згрішили, то це був єдиний гріх, сумірний з їхньою ангельською природою— бунт розуму. І навіть вони, нечисті, не можуть не відвернутися з гнівом і огидою, бачачи, якими невимовними гріхами розбещена людина глумиться над храмом Святого Духа й опоганює його, опоганює й оскверняє себе.

— О, любі мої юні браття во Христі, хай не приведе нас Господь будь-коли почути ту мову! Хай ніколи не випаде нам така доля! Я палко молюся Богові, аби в останній день страшної розплати жодна душа з присутніх тут не опинилася серед тих нещасних, яким Великий Судія накаже навіки щезнути з очей Його, аби жоден з нас ніколи не почув, як в його вухах дзвенить жахливий вирок відречення: Ідіть од мене, прокляті, ув огонь вічний, приготовлений дияволові та ангелам його!

Коли він ішов до виходу з каплиці, ноги його трусились, а шкіра на черепі тремтіла, мов її торкнулися пальці привида. Він піднявся сходами і пішов коридором, вздовж стін якого висіли пальта та дощовики, немов

скарані на смерть лиходії, обвислі, безголові й безформні. І з кожним кроком його дедалі більше проймав страх, що він уже помер, що душа його вирвалася з тілесної оболонки, і він сторчголов летить крізь простір.

Підлога хиталась у нього під ногами, він важко сів за парту, відкрив навмання якусь книжку і прикипів до неї очима. Кожне слово стосувалося його! Так воно і є. Бог всемогутній. Бог може покликати його негайно, навіть зараз, коли він сидить за партою, і він навіть не встигне усвідомити, що його кличуть. Бог уже покликав його. Так? Невже? Справді? Його плоть зіщулилась, мовби відчувши поруч пажерливі язики полум'я, та й усохла, охоплена вихором гарячого повітря. Він помер. Так. Його судять. Огняна хвиля пробігла тілом — перша. За нею — друга. Його мозок запалав. Ще одна хвиля. Мозок кипів і булькотав в оселі черепа, який розтріскувався. Язики полум'я пелюстками вириваються з черепа — пронизливі і пискотливі голоси:

— Пекло! Пекло! Пекло! Пекло! Пекло!

Голоси залунали коло нього:

— Про пекло.

— Сподіваюся, він добре вам його втовк.

— Ще й як. Настрашив усіх до смерті.

— Цього вам, хлопці, і треба, і то чим більше, аби не лінувалися.

Він кволо відкинувся на спинку парти. Він не помер. Бог усе ще пощадив його. Він все ще у звичному шкільному світі. Біля вікна стоїть містер Тейт з Вінсентом Героном, вони балакають, жартуючи, дивлячись на похмурий дощ, покивуючи головами.

— Аби лиш випогодилося. Ми з друзями домовились поїхати на велосипедах до Малагайду. Але на дорогах, певно, болота по коліна.

— Може, ще випогодиться, сер.

Знайомі голоси, звичайні слова, тиша класної кімнати, коли голоси вщухли і запала мовчанка, заповнена тихим похрускуванням, як між корів на паші, — це інші хлопці спокійно жували свої сніданки, — вколисали його болящу душу.

Ще є час. О Маріє, прибіжище грішників, заступись! О Непорочна Діво, вирятуй з безодні смерті!

Урок англійської почався зі слухання історії. Королі й королеви, фаворити, інтригани, єпископи, мов німі привиди, проминали за заслоною своїх імен. Усі вони померли і всіх їх суджено. Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапастить? Нарешті він зрозумів: навколо нього розкинулось людське життя, долина миру, де люди-мурашки дружно трудяться, а під тихими курганами сплять їхні мертві. Сусід торкнувся його ліктем, і серце йому здригнулося: відповідаючи на запитання вчителя, він почув у власному голосі супокій смирення і каяття.

Його душа чимраз глибше осідала у бездонний сумир каяття, не спроможна далі терпіти муки страху, і, осідаючи, несміливо возносила молитву. О так, на цей раз його ще пощадять; він покається у своєму серці і буде прощений; а тоді там, во вишніх, на небесах, побачать, чим він спокутує за минулі гріхи — цілим життям, кожною годиною життя. Лише заждіть.

— Усім, Боже! Усім-усім!

Хтось заглянув у двері й сказав, що сповіді в каплиці вже почалися. Четверо хлопців вийшли з класу, і він почув, що й інші ідуть коридором.

По серцю війнуло трепетним холодком, немов подув вітерець, і все ж, наслухаючи у мовчазному стражданні, він ніби припав вухом до м'яза власного серця, відчуваючи, як воно затремтіло і зіщулилось, як тріпотять його шлуночки.

Виходу нема. Він мусить висповідатись, викласти словами усе, що чинив і думав, гріх за гріхом. Як це зробити? Як?

— Отче, я...

Висповідатись! Ця думка холодною, блискучою рапірою встромилась у його ніжне тіло. Тільки не тут, не в їхній каплиці. Він щиро визнає все — кожен грішний помисел і вчинок, — але не тут, не серед одношкільників. Він вишепче весь свій сором далеко звідси, в якомусь темному закутку; і він смиренно благав Бога не гніватися, що він не сміє іти до сповіді в їхню каплицю. І в повному упокоренні духа німо благав прощення в хлопчачих сердець довкола. Час минав.

Він знову сидів у каплиці в передній лаві. Пригасле денне світло повільно сочилося знадвору крізь збляклі червоні жалюзі, здавалось — це заходить сонце останнього дня, і всі душі збираються на суд.

— Відтятий я з-перед твоїх очей: це, любі мої юні браття во Христі, слова з Книги Псалмів, псалом тридцятий, двадцять третій стих. Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Проповідник заговорив тихо і приязно. Доброта була в нього на лиці, а пучки пальців лагідно єдналися, творячи тендітну клітку.

— Нині вранці у наших розважаннях про пекло ми спробували зробити те, що наш святий засновник у своїй книзі духовних вправ називає зіставленням місця. Тобто ми спробували чуттями ума збагнути в уяві нашій матеріальність того жахливого місця та фізичних мук, яких

зазнають усі, хто в пеклі. Нині ввечорі ми на кілька хвилин зупинимося на природі духовних мук у пеклі.

— Не забувайте, що гріх — це подвійний переступ. Це негідне потурання зіпсутості нашої природи, нижчим інстинктам, всьому, що в нас грубе й тваринне; а ще це — відвернення від того, що каже нам наша вища природа, від усього, що чисте й святе, від Самого Святого Бога. Тому смертний гріх карається в пеклі подвійно: фізично і духовно.

— А зі всіх духовних кар найстрашнішою є кара втрати — справді-бо, вона така велика, що сама по собі перевищує всі інші муки. Святий Тома, найбільший учитель Церкви, прозваний ангельським доктором, каже: найгірше прокляття буває тоді, коли в розумінні людина цілком позбавлена божественного світла, а в прагненні вперто відвертається від благості Божої. Не забувайте: Бог — це безконечно блага бутність, а тому втрата такої бутності мусить бути безконечно болюча. У цьому житті нам важко виразно уявити собі, якою ця втрата мусить бути, але пропащі душі в пеклі ще дужче страждають, бо повністю усвідомлюють, що вони втратили, і розуміють, що втратили це через власні гріхи, і втратили навіки. У саму мить смерті плотські зв'язки вмить розриваються, і душа відразу летить до Бога. Душа змагає до Бога, як до осереддя свого існування. Пам'ятайте, любі хлоп'ята, наші душі прагнуть бути з Богом. Ми походимо від Бога, ми живемо Богом, ми належимо до Бога — ми належимо Йому питомо. Бог любить божественною любов'ю кожну людську душу і кожна людська душа живе у цій любові. А як же інакше? Кожен наш подих, кожна думка нашого мозку, кожна мить життя породжені невичерпною Божою благістю. І якщо боляче матері розлучатися з дитиною, чоловікові — бути вигнанцем без дому й вогнища, другові — бути в розлуці з другом, то подумайте лишень, як боляче, як щемно має бути бідолашній душі, коли її позбавлять присутності безконечно благого і люблячого Творця, Який покликав цю душу до існування з ніщоти, підтримував її при житті і любив незмірною любов'ю. Отож, вічне відлучення від свого найвищого блага — Бога, щем цієї розлуки, повне усвідомлення безповоротності цієї

втрати — ось найбільша мука, яку тільки може стерпіти створена душа: poena damni, кара втрати.

— Другою карою, якої зазнають душі відлучених у пеклі, є муки сумління. Як у мертвих тілах гниття породжує хробаків, так і в пропащих душах гнилизна гріха породжує безперервні самодокори — жало сумління, черв з потрійним жалом, як зве його папа Інокентій Третій. Першим дошкульним жалом цього жорстокого черва буде пам'ять про минулі втіхи. Який жахливий цей спогад! В озері всежерущого огню гордий цар згадуватиме пишноту свого двору, вчений лиходій — свою бібліотеку та дослідницьке приладдя, любитель мистецьких розваг — свої мармури, картини й інші мистецькі скарби, любитель застілля — свої розкішні учти, вишукані страви, добірні вина; скупій згадуватиме свої скрині з золотом, грабіжник — нечесно добуте багатство, люті, мстиві й безжалісні вбивці — свої криваві розправи та насильство, в якому вони любувалися, розпусники та чужоложці — невимовно брудні втіхи, такі для них солодкі. Вони пам'ятатимуть все це й гидуватимуть самі собою і гріхами своїми. Якими бо жалюгідними здаватимуться ці втіхи душам, приреченим страждати у пекельному вогні повік! Як захлинатимуться вони злістю від думки, що проміняли небесне блаженство на земну марноту — на кілька зливків металу, на пусті почесті, на тілесні насолоди, на лоскотання нервів. Вони справді розкаюватимуться; і це — друге жало черва сумління: запізніла й безплідна скруха через скоєні гріхи. Божественна справедливість вимагає, щоб думки цих нещасних грішників постійно зосереджувались на гріхах, у яких вони провинні, ба більше, як вказує святий Августин, Бог навіть передасть їм власне знання про гріх, тож гріх перед ними постане у всій своїй відразливій злобі, як постає він перед очима Самого Бога. Вони побачать свої гріхи у всій їхній мерзоті й каятимуться, але буде запізно, і тоді вони гірко пошкодують, що не раз понехтували доброю нагодою. Ось останнє, найдошкульніше й найжорстокіше жало черва сумління! Сумління скаже: ти мав час і нагоду покаятись, але не захотів. Батьки виховали тебе в побожності. Ти міг звернутися до таїнств, благодаті та милості Церкви. Служитель Божий промовляв до тебе, кликав за тобою, коли ти заблукав, готовий відпустити твої гріхи,

хай які численні і жахливі — аби ти лишень висповідався і покаявся. Ні. Ти не хотів. Ти глузував зі служителів святої релігії, повертався спиною до сповідальні, щораз глибше вгрузав у трясовину гріха. Бог взивав до тебе, остерігав, закликав вернутися до Нього. О який стид, яке нещастя! Господь вселенної закликав тебе, створіння з глини, любити Його, Хто сотворив тебе, і дотримуватись Його закону! Ні. Ти не хотів. А тепер, щоб ти й ціле пекло затопив сльозами, якщо ти ще вмієш плакати, усе те море каяття не дасть тобі того, що дала б одна-єдина сльозина правдивого покаяння, пролита в смертному житті. Тепер ти випрошуєш бодай хвильку земного життя, щоб у ній покаятись. Намарне. Той час минув, минув навіки.

— Отаке-то трояке жало сумління, гадина, що гризе саму серцевину серця пропащим у пеклі, а вони, пекельно люті, проклинають себе за свою глупоту, проклинають лихих товаришів, що привели їх до цієї згуби, і дияволів, що спокушали їх за життя, а тепер глумляться над ними і мучать їх у вічності, клянуть навіть самого Всевишнього, Чию доброту і терпіння вони зневажали і нехтували, але від Чийого правого суду та сили їм не втекти.

— Наступна духовна кара, що її зазнають прокляті душі — це кара безмірності. У своєму земному житті людина здатна до багатьох лиходійств, однак вона нездатна вчинити їх усі відразу, адже одне зло виправляє й знешкоджує інше, як одна отрута часто-густо знешкоджує іншу. У пеклі ж усе навпаки: одна мука не тільки не злагоджує другу, але й додає їй сили; ба більше — оскільки духовні здатності досконаліші, ніж зовнішні чуття, то й страждають вони сильніше. Як і зовнішні чуття, кожна духовна здатність страждає від окремої тортури: уява — від моторошних образів; чуття — від прагнень і сказу, попеременно; розум і мислення — від внутрішньої темряви, жахнішої навіть, ніж зовнішній морок, що панує у тій страхітливій тюрмі. Зловмисність, якою одержимі ці демонські душі, хоч і безсила, є злом безкраїм, безчасним, є опідлінням, весь жах якого можна більш-менш помислити, лиш пам'ятаючи про звироднілість гріха і ненависть Бога до нього.

— Протилежна до цієї кари безмірності, а водночас рівнобіжна з нею, є кара гостроти. Пекло — це осердя зла, а речі, як вам відомо, в своєму осерді густіші, ніж на краях. Там нема супротивних чи побіжних сил, які вгамували б чи бодай трохи зм'якшили пекельні муки. Навіть те, що само по собі добре, у пеклі стає злом. Товариство, що деінде є для стражденного джерелом розради, там буде постійною мукою; знання, що є найвищим і тому таким бажаним благом для розуму, там стане ненавидним гірше невігластва; світло, якого потребують усі створіння, від царя сотвореної природи аж до найменшої лісової рослинки, викликатиме гостру огиду. У цьому житті наші страждання не бувають надто тривалі чи надто великі — наша природа або звикає до них, або ламається під їх тягарем, кладучи їм край. Але пекельні муки звичкою подолати не можна. Бо, маючи страшну силу, вони водночас постійно оновлюються: один біль ще дужче розгоряється від другого і робить його полум'я ще жорстокішим. І грішна природа не уникне цих гострих, щораз нових мук, зламавшись під їх тягарем — душа-бо зберігається і підтримується у злі, аби муки її тільки зростали. Безмежність муки, неймовірна гострота страждання, неустанне оновлення тортур — ось чого вимагає для грішників обурена ними божественна велич, ось що волить небесна святість, зневажена й знехтувана задля хтивих і ницих утіх зіпсутої плоті, ось на чому наполягає кров невинного Агнця Божого, пролита за спасіння грішників і потоптана наймерзеннішим з мерзенних.

— Та останньою і коронною тортурою з усіх в тому моторошному місці є його вічність. Вічність! О, жаске, лиховісне слово! Вічність! Хіба може людський розум осягнути її? І не забудьмо, це — вічність страждання. Навіть якби пекельні страждання були не такі страшні, як є, вони стануть нескінченними, бо їм судилося тривати вічно. Триваючи вічно, вони, як ви знаєте, водночас нестерпно гострі і безмірні. Навіть укус комахи — якби його довелося терпіти вічно — це вже жахлива мука. Чим тоді є вічне терпіння від усього розмаїття пекельних тортур? Вічна мука! На віки вічні! Не на рік, не на вік, а навіки! Тільки-но уявіть весь жах цього. Ви не раз бачили пісок на березі моря. Які дрібнесенькі оті піщинки! І скільки їх вміститься у жменьці піску, що його, бавлячись, зачерпує дитина! Тепер уявіть собі гору цього піску, у мільйон миль

заввишки, від землі до найвищих небес, у мільйон миль завширшки, і стільки ж завтовшки, бо сягає вона до найдальших закутків простору; уявіть собі, що цю величезну масу незліченних піщинок помножено у стільки разів, скільки є листя в лісі, чи крапель води в могутньому океані, пір'їн на птахах, лусок на рибинах, шерстинок на тваринах, атомів у повітряному просторі; і уявіть, що в кінці кожного мільйона років до тої гори прилітає невеличка пташина і забирає звідти у дзьобі крихітну піщинку. Скільки ж то має минути мільйонів мільйонів століть, поки ця пташка вибере бодай один квадратний фут з тієї гори, скільки незліченних віків мине, поки вона вибере її цілу! Але навіть коли цей довжелезний період скінчиться, і то важко буде сказати, що минула бодай одна мить вічності. Після всіх цих мільярдів, трильйонів років вічність лише ледве почнеться. І якщо раз вибрана гора виросте знову, а пташка знов прилітатиме і вибиратиме її по піщинці, і якщо гора отак з'явиться і зникне стільки разів, скільки є зірок на небі, атомів у повітрі, крапель води в морі, листя на деревах, пір'їн на птахах, лусок на рибинах, шерстинок на тваринах — навіть після тих незліченних появ і зникнень незмірно великої гори не можна буде сказати, що скінчилася бодай одна-єдина мить вічності. Навіть по закінченні оцього предовжелезного часу, що від самої думки про нього паморочиться в голові, вічність лиш заледве почнеться.

— Один святий чоловік (здається, то був хтось із наших отців) одного разу сподобився видіння пекла. Здавалось йому, що він стоїть посеред великої зали, у темряві й тиші — чути лише цокання великих дзиґарів. Дзиґарі цокали і цокали, без упину; і святому здавалося, ніби вони безупинно повторюють слова: вічно, ніколи, вічно, ніколи. Вічно бути у пеклі, ніколи не бути в небесах; вічно бути відлученим від присутності Божої, ніколи не сподобитися блаженного видіння; вічно бути здобиччю полум'я, жертвою хробаччя, мішенню для розжарених штрикал, ніколи не звільнитися від цих страждань; вічно терпіти докори сумління, натиск пам'яті, темряву і розпач душі, ніколи від них не втекти; вічно клясти і лаяти бісів, що ликують злобно над нещастям одурених ними, ніколи не споглядати осяйних одінь блаженних; вічно волати з огненної безодні до Бога, благаючи про мить, єдину мить

перепочинку від цієї жахливої муки, ніколи не дістати, бодай на мить, Божого прощення; вічно страждати, ніколи не спізнати блаженства; вічно бути пропащим, ніколи не знати спасення: вічно, ніколи, вічно, ніколи. Ох, яка це страшна покара! Вічність нескінченного конання, нескінченних тілесних і духовних страждань — і ані промінчика надії, ані хвилини перепочинку; вічність агонії, невимірної й невимірно гострої; вічність тортур, які, вічно пожираючи, вічно підживлюють свою жертву; вічність напасті, яка без упину терзає дух, катуючи плоть, — вічність, кожна мить якої сама є вічністю розпуки. Такою є страхітлива покара, призначена всемогутнім і справедливим Богом для тих, хто вмирає у смертнім гріху.

— Так, справедливим! Люди-бо мислять лише по-людськи, дивуючись, що Бог відміряє вічну і безмежну покару в пекельнім огні за один лише тяжкий гріх. Вони мислять так, бо сліпі в облуді своєї плоті та темряві людського розсуду, бо неспроможні збагнути всю ницість смертного гріха. Вони мислять так, бо нездатні усвідомити, що природа навіть легкого гріха така огидна й відворотна, що якби всесильний Творець захотів покінчити зі всім злом і нещастям світу— з війнами, хворобами, грабунками, злочинами, смертями, убивствами — за умови, що бодай один легкий гріх лишиться непокараним — брехня, сердитий погляд, хвилина упертих лінощів, — Він, великий, всемогутній Бог, не зміг би цього зробити, бо гріх — чи то в помислі, чи в ділі — є переступом Його закону, і Бог не був би Богом, якби не карав переступника.

— Один лиш гріх — мить бунтівної гордині розуму — зруйнував славу Люцифера і третини янгольських когорт. Один лиш гріх, мить глупоти і слабкості, прогнав Адама та Єву з Едему і приніс у світ смерть і страждання. Щоб скасувати наслідки цього гріха, Єдинородний Син Божий прийшов на землю, жив, страждав і помер щонайболючішою смертю по трьох годинах муки на хресті.

— Гай-гай, любі мої юні браття во Христі, невже ми й далі будем зневажати нашого доброго Спасителя і гнівити Його? Невже знов

попихатимем Його пошматоване, скалічене тіло? Невже плюватимем Йому в лице, повне скорботи й любові? Невже ми теж, як жорстокі євреї і брутальні солдати, насміхатимемось з лагідного і чуйного Спасителя, Який заради нас сам топтав цю страшну винотоку скорботи? Кожне слово гріха — це рана в Його тендітному боці. Кожний грішний учинок, мов терня, коле йому чоло. Кожний нечистий помисел, якому ми свідомо улягаємо, гострим списом пронизує Його святе і любляче серце. О, ні. Жодній людині не можна робити того, що так глибоко ображає Божу велич, що прирікає людину на вічність агонії, що знов розпинає Сина Божого і віддає Його на глум.

— Я молюся Богові, щоб мої слабосилі напучення допомогли нині утвердити в святості тих, хто у стані благодаті, зміцнити нетвердих у вірі, повернути до стану благодаті бідолашні заблукані душі, якщо такі є серед вас. Я молюся Богові, і ви моліться зі мною, аби ми могли покаятись у наших гріхах. Тепер я попрошу всіх вас стати на коліна у цій скромній каплиці і в присутності Бога проказати за мною покаянну молитву. Він там, у ковчезі, палає любов'ю до людства, готовий утішити стражденних. Не бійтеся. Хай як багато у вас гріхів, хай які вони огидні — якщо ви покаєтесь, їх буде прощено. Хай мирський стид не стримує вас. Адже Бог — Господь милосердний, Який ніколи не прагне вічної смерті грішника, тільки його навернення і життя.

— Він кличе вас до Себе. Ви Його діти. Він сотворив вас з ніщоти. Він возлюбив вас, як може любити тільки Бог. Він готовий прийняти вас у свої обійми, навіть якщо ви згрішили супроти Нього. Іди до Нього, нещасний грішнику, нещасний, самовдоволений і заблудлий грішнику. Прийшов твій час. Година твоя настала.

Священик підвівся і, повернувшись до вівтаря, уклякнув у сутінках на сходині перед ковчегом. Він почекав, поки ціла каплиця стане навколішки й затихне найменший звук. Тоді підвів голову і почав палко проказувати молитву покаяння, фраза за фразою. Хлопці проказували за ним, фраза за фразою. Стівенові язик прилип до піднебіння, і він, схиливши голову, молився серцем.

— О Боже милосердний! —

— О Боже милосердний! —

— Всім серцем шкодую —

— Всім серцем шкодую —

— що прогнівив Тебе —

— що прогнівив Тебе —

— і ненавиджу свої гріхи —

— і ненавиджу свої гріхи —

— понад усяке інше зло —

— понад усяке інше зло —

— вони-бо засмутили Тебе, Боже мій —

— вони-бо засмутили Тебе, Боже мій —

— Якому не можу не віддати —

— Якому не можу не віддати —

— всієї своєї любові —

— всієї своєї любові —

— і твердо постановляю —

— і твердо постановляю —

— силою Твоєї святої благодаті —

— силою Твоєї святої благодаті —

— ніколи більш не гнівити Тебе —

— ніколи більш не гнівити Тебе —

— і навернутися на путь істинний —

— і навернутися на путь істинний —

Після вечері він піднявся до себе в кімнату, щоб побути наодинці зі своєю душею, і щокроку його душа, здавалось, зітхала; крок за кроком п'ялася вона разом з ним по сходах й зітхала, пробираючись крізь царину тягучих потемків.

Під дверима він зупинився, відтак, крутнувши порцелянову клямку, швидко прочинив двері. Він завмер у страху, душа його мліла разом з ним у німій молитві, щоб, коли він переступатиме поріг, смерть не торкнулася його чола, щоби злим духам, які заселяють темряву, не дано влади над ним. Він нерухомо стояв на порозі, немов біля входу до якоїсь темної печери. Там були лиця й очі: вони чекали і дивилися.

— Ми, звичайно, чудово знали, що, хоч це неодмінно мало вийти наяв, він зазнає значних труднощів, стараючись спробувати докласти зусиль, щоб спонукати себе до спроби постаратися визначитися з духовним наставником, тому ми, звичайно, чудово знали...

Шелесткі лиця чекали і дивилися; шелестячі голоси заповнювали темну мушлю печери. Сильний страх опосів його тіло і душу, проте він твердо ступив досередини зі сміло піднесеною головою. Просто двері, просто кімната, знайома кімната, знайоме вікно. Він спокійно сказав собі, що в тому шелестінні слів, які, здавалось йому, зринули з темряви, не було ніякогісінького сенсу. Він сказав собі, що то просто його кімната з відчиненими дверима.

Він зачинив двері і, хутко підійшовши до ліжка, уклякнув біля нього й накрив обличчя долонями. Долоні були зимні й вологі, всі кінцівки щеміли від холоду. Тілесна знемога, холод і втома посіли його, плутаючи думки. Чому він стоїть тут навколішках, наче дитина, що молиться до сну? Щоб побути наодинці з душею, зробити іспит сумління, щоб стати віч-на-віч зі своїми гріхами, пригадати, коли, як, за яких обставин він їх допустився, й оплакати їх. Плакати він не міг. І пригадати їх він не міг. Відчував лише душевний і тілесний біль, щем цілого свого єства — пам'яті, волі, розуміння і плоті, закляклої й стомленої.

Усе це діло злих духів — це вони розпорошують його думки й туманять сумління, добиваючись до брам його боягузливої і гріхом зіпсутої плоті; боязко молячи Бога простити йому його слабкість, він виліз на ліжко і, щільно огорнувшись ковдрою, знову накрив обличчя долонями. Він згрішив. Він згрішив так глибоко супроти небес і перед Богом, що негідний називатися Божою дитиною.

Невже він, Стівен Дедалус, справді робив ці речі? У відповідь сумління його зітхнуло. Так, робив, тайкома, мерзько, раз за разом і, закаменівши у грішній нерозкаяності, посмів носити машкару праведності перед самими святими тайнами, ховаючи під нею душу — живий клубок розбещеності. Як це Бог ще не спопелив його на місці? Гріхи його насунули на нього, мов юрба прокажених, вони дихали йому прямо в лице, схилялись над ним зусібіч. Він силкувався відігнати їх молитвою, зіщулившись і міцно заплющивши очі. Але чуття душі не заплющувались — попри міцно стулені повіки, він бачив місця, де грішив, попри щільно прикриті вуха, усе чув. З усіх своїх сил він бажав

не бачити і не чути. І бажав цього так сильно, аж єство його стряслося під натиском цього бажання, і тоді чуття душі закрилися. Вони закрилися на одну мить і відкрилися знову. І він побачив.

Поле, поросле будяками, чортополохом і кущиками кропиви. Поміж острівців густого колючого бур'яну повно бляшанок, грудок землі і купок засохлих екскрементів. Від усіх цих нечистот здіймається слабке болотяне світіння, пробираючись крізь щетинисті сіро-зелені бур'яни. З бляшанок та ствердлих фекалій мляво клубочиться вгору сморід, такий же слабкий і відворотний, як і це світіння.

Полем блукають якісь істоти — одна, три, шість; вони безцільно сновигають туди й сюди. То цапоподібні створіння з людськими обличчями землистої барви, рогаті і скудобороді. Вони тиняються полем, тягнучи за собою довгі хвости, й лиха злоба виблискує в їхніх очах. Жаский оскал жорстокого злорадства підсвічує їхні старечі кістляві лиця. Один окриває ребра подертим фланелевим жилетом, інший монотонно скімлить, бородою застрягнувши в кущах бур'янів. Вкрадливі слова злітають з пересохлих губів, вони все кружляють неспішно по полю, сновигають між бур'янів, волочачи довгі хвости, а бляшанки торохтять їм услід. Кружляють повільно, але все ближче й ближче — ось-ось зімкнуть коло. З їхніх губів злітають вкрадливі слова, довгі, замашні хвости закаляні підсохлим лайном, огидні лиця скинені догори...

На поміч!

У нестямі він здер з себе ковдру, вивільнюючи шию і обличчя. Це було його пекло. Бог дав йому побачити пекло, вготоване для його гріхів — смердюче, скотиняче, плюгаве пекло розпусних цапоподібних чортів. Його пекло! Його!

Він вискочив з ліжка, сморідний дух вливався йому в горло, забиваючи й судомлячи нутрощі. Повітря! Небесного повітря! Він ступив

до вікна, заточуючись і стогнучи, ледь не вмліваючи од нудоти. Біля умивальника його нутро схопив спазм; нестямно стиснувши руками зимне чоло, він почав у муках блювати.

Коли приступ скінчився, він поплентався до вікна і, піднявши раму, сів біля нього, спершися ліктем на підвіконник. Дощ перестав; то тут, то там на світлі струменіли цівки опару — місто немов намотувало на себе м'який кокон жовтуватої мли. Небеса були нерухомі й ледь світилися, а повітря було солодко вдихнути — як у зрошеній зливами лісовій гущавині; і в цьому сумирі, серед мерехтких вогнів і тихих пахощів він дав своєму серцю обітницю.

Він моливсь:

— Колись Він хотів зійти на землю в небесній славі, але ми согрішили; і Він не міг нам явитись інакше, ніж прикривши свою велич і пригасивши сяйво — Він бо Бог. Тож Він Сам прийшов не в силі, а в кволості, і послав тебе — своє створіння-намісника, наділивши такою красою й величчю, яка тільки й личить нашому станові. І тепер сам лик твій і постать, матінко наша, вістять нам про Предвічного; та не земною вродою, небезпечною для зрячих, а наче вранішня зоря, твоє знамення, яскрава і дзвінка, що дише чистотою, миротворче знамення раю. О провіснице дня! О світоче блукальця! Провадь нас, як провадила раніше. Крізь темну ніч, через холодну пустку веди нас до Ісуса Господа нашого, веди нас додому.

Очі йому затуманилися від сліз і, смиренно знявши їх до небес, він заплакав за втраченою невинністю.

Коли звечоріло, він вийшов з будинку, і перший ковток вологого, темного повітря та грюкіт дверей, що зачинилися за ним, знов пробудили у ньому щем сумління, заколисаного молитвою й сльозами. Висповідатися! Висповідатися! Мало вколисати сумління сльозою й молитвою. Він повинен стати навколішки перед служителем Святого

Духа й виповісти, правдиво й зі скрухою, всі свої приховані гріхи. Поки знову почує, як ковзнуть порогом двері, відчиняючись, щоб впустити його у дім, поки знову побачить стіл у кухні, накритий до вечері, він уклякне і визнає гріхи. Це ж так просто.

Щем сумління припинивсь, і він швидко попростував темними вулицями. Як багато плит на хіднику цієї вулиці, як багато вулиць у цьому місті, як багато міст у світі. А вічність не має кінця. Він у смертному гріху. Хай навіть раз згрішити — все одно він смертний. Це може статися в одну мить. Але яким же чином, так швидко? Побачивши — або подумавши про те, що бачиш. Очі спершу бачать річ без бажання її бачити. Тоді в одну мить це й стається. Але ота частина тіла — невже вона щось розуміє? Змій, найпідступніший з польової звірини. Вона напевно розуміє, якщо, в одну мить зажадавши, вона продовжує оте жадання, мить за миттю, продовжує гріховно. Вона відчуває, і розуміє, і жадає. Жах! Хто зробив її такою, оту звірину частину тіла, що здатна розуміти як звірина і жадати як звірина? Що ж вона таке — він сам чи щось нелюдське у ньому, підштовхуване душею, нижчою ніж його власна? Його душу пойняла огида на думку, що ніжною снагою його єства годується якесь мляве зміїне єство, жиріючи в багні хоті. Ох, чому воно так? Чому?

Він весь зіщулився під тінню цієї думки, знікчемнівши у страху перед Господом, Який сотворив усе, Який сотворив усіх. Безумство. Кому ще таке могло прийти в голову? Зіщулившись у темряві, він принижено і німо молив свого янгола-хоронителя, щоб відігнав мечем нечисту силу, що зашіптує йому мізки.

Шепіт припинивсь, і він усвідомив, що це його власна душа добровільно згрішила в думці, у слові й на ділі через його власне тіло. Висповідатись! Він мусить висповідати кожен гріх. Якими словами він скаже священикові те, що зробив? Але мусить, мусить. Хіба зможе він сказати все, не померши від сорому? Як він міг робити це без сорому? Безумець, огидний безумець! Висповідатись! О, як хочеться бути знову вільним і безгрішним! Може священик підкаже. О Господи милосердний!

Він усе йшов і йшов зле освітленими вулицями, боячися зупинитись навіть на мить, щоб не виглядало, ніби він відтягує те, що чекає попереду, боячись дійти до мети, якої все-таки прагне. Яка прекрасна, мабуть, душа у стані благодаті, коли Бог дивиться на неї з любов'ю!

Вздовж дороги на краю хідника сиділи неохайні дівчата з кошиками. Брудне волосся спадало їм на очі. Сидять навпочіпки серед болота — яка тут краса! Але Бог бачить їхні душі; і якщо їхні душі — у стані благодаті, то вони сяють очам, і Бог дивиться на них з любов'ю.

Душу обвіяв спустошливий подих приниження, коли він подумав, як низько він впав, коли відчув, що їхні душі любіші Богові, ніж його душа. Вітер обвіяв його й полетів далі до міріадів інших душ, над якими Божа милість сяє то сильніше, то слабше, зірки то яскравіють, то тьмяніють, то є, то нема. І мерехтливі душі відходять — то вони є, то нема — зливаючись з невпинним подихом. Одна лиш душа пропала, крихітна душа — його душа. Зблиснула раз і погасла, забута, пропаща. Кінець: чорне, холодне, порожнє ніщо.

Усвідомлення простору повільно верталося до нього довгою дорогою непросвітленого, невідчутого, непрожитого часу. Навколо нього сама собою вималювалася убога картина: посполита говірка, палаючі газові ріжки в крамницях, запах риби, алкоголю і вологої тирси, снування чоловіків і жінок. Літня жінка саме збиралася переходити вулицю, тримаючи в руці каністру з гасом. Він нахилився і спитав, чи є тут поблизу церква.

— Церква, сер? Є, сер. Є церква на Черч-стріт.

— Черч?

Вона переклала каністру з руки в руку, показуючи йому Дорогу. Виставлена з-під торочок шалі поморщена правиця смерділа гасом, він ще нижче нахилився до неї, голос її і смутив, і вмиротворював.

— Дякую вам.

— Нема за що, сер.

Свічки на головному вівтарі були вже погашені, але вздовж затіненої нави ще плили пахощі ладану. Бородаті прислужники з побожними обличчями виносили через бічні двері балдахін, паламар підпомагав їм неквапними жестами й словами. Кілька парафіян усе ще барилися в церкві, молячись перед одним з бокових вівтарів або клячачи в лавах біля сповідалень. Він несміло опустився на коліна біля останньої лави, вдячний за сумир, тишу і пахучий затінок церкви. Дошка, на якій він уклякнув, була вузька і зачовгана, а біля нього стояли навколішках сумирні послідовники Ісуса. Ісус теж народився в убогості і працював у теслярні — обрізав і стругав дошки, і вперше возвістив царство Боже убогим рибалкам, і всіх навчав бути лагідними і сумирними серцем.

Він схилив голову на руки, благаючи своє серце бути лагідним і сумирним, щоб він міг стати, як ті, хто біля нього, і молитву його щоб було вислухано, як їхню. Він молився коло них, але йому було важко. Його душа занечищена гріхом, і він не сміє благати прощення так просто й довірливо, як вони, кого Ісус незбагненними Божими шляхами покликав до Себе першими — тесль, рибалок, убогих і простих людей, посполитих ремісників, що стругали деревину, тесали дошки, терпляче лагодили сіті.

Вздовж нави пройшла висока постать, і покаяльники заворушилися: в останню мить, хутко підвівши погляд, він побачив довгу сиву бороду і брунатну сутану капуцина. Священик увійшов до сповідальні і зник. Підвелися двоє і підійшли до сповідальні з двох боків. Дерев'яна заслона відхилилася, і тишу порушило слабке жебоніння голосу.

Кров зажебоніла в його жилах, і жебоніла, немов грішне місто, що прокинулось, аби почути свій смертний вирок. Падали крихітні іскорки,

м'яко падали клапті попелу, осідали на будинки людей. Люди ворушилися, прокидаючись зі сну, розбурхані спекотним повітрям.

Стукнула заслона. З-поза сповідальні з'явився покаяльник. Відхилилася заслона з другого боку. Там, де раніше стояв навколішках перший покаяний, тихо й спокійно уклякнула жінка. Знову почулось легке жебоніння.

Він все ще може піти геть. Він може підвестися й тихенько вийти, крок за кроком, а тоді бігти, бігти чимдуж темними вулицями. Ще не пізно втекти від ганьби. Краще б це був якийсь інший жахливий злочин, тільки не цей! Краще б це було вбивство! Крихітні палючі іскринки падають і обпікають його зусібіч — ганебні думки, ганебні слова, ганебні діла. Ганьба цілковито накрила його, наче невпинна злива іскрометного попелу. Як вичавити з себе слова? Його душа задихнеться, безпомічна, і перестане бути.

Заслона стукнула знову. З того боку сповідальні виринув покаяний. Відхилилася заслона з цього боку. Хтось інший пішов на місце щойно покаяного. Лагідний шепіт імлистими хмарками випливав зі сповідальні. Сповідалася жінка: лагідні шепітливі хмарки, м'яка шепітлива мла, шепітлива й зникома.

Він смиренно бив себе в груди, тайкома, під прикриттям дерев'яної стінки. Він поєднається з людьми і з Богом. Він любитиме ближнього. Він любитиме Бога, Який сотворив і возлюбив його. Він стоятиме навколішках, молитиметься разом з іншими і буде щасливий. Бог гляне зверху на нього і на них, і любитиме їх усіх.

Неважко бути добрим. Ярмо Господнє любе й легке. Краще було ніколи не грішити, завжди залишатися дитиною, адже Бог любить малих дітей і пускає їх до Себе. Бути грішним — як це тяжко й безрадісно! Але Бог милосердний до бідних грішників, які щиро розкаялись. О, це правда! Це правдива доброта.

Заслона стукнула нежданo. Жінка вийшла. Тепер його черга. Він підвівся, охоплений жахом, і наосліп пішов до сповідальні.

Сталося, нарешті. Він уклякнув у тихій півтемряві й підвів очі на біле розп'яття, що висіло над головою. Бог бачить, що він кається. Він визнає всі гріхи. Сповідатиметься довго, дуже довго. Всі, хто є в каплиці, знатимуть по тому, наскільки він грішний. Нехай знають. Це ж правда. Але Бог обіцяв простити йому, якщо він покається. Він кається. Він склав руки і простягнув їх до білої постаті. Він молився стемнілим зором, молився усім своїм тремтячим тілом, хитаючи головою, мов у самозабутті, молився скорботними устами.

— Каюсь! Каюсь! Каюсь!

Заслона знову клацнула, і серце підстрибнуло йому в грудях. За решіткою завидніло обличчя старого священика, відвернене від нього, оперте на руку. Він перехрестивсь і попросив священика благословити його, бо він згрішив. Тоді, похиливши голову, він настрахано повторив Confiteor.[4] На словах "моя найбільша провина" він зупинився — йому перейняло подих.

— Як давно ти востаннє сповідався, сину мій?

— Давно, отче.

— Місяць тому, сину мій?

— Давніше, отче.

— Три місяці, сину мій?

— Давніше, отче.

— Півроку?

— Вісім місяців тому, отче. Сповідь почалася. Священик спитав:

— І що ти пригадуєш з того часу?

Він почав визнавати свої гріхи: пропущені меси, непроказані молитви, брехня.

— Ще щось, сину мій?

Гріхи гніву, заздрощів, обжерства, марнославства, непослуху.

— Ще щось, сину мій?

— Лінощі.

— Ще щось, сину мій?

Ради не було. Він прошепотів:

— Я ... вчинив гріх нечистоти, отче. Священик не повернув голови.

— З собою, сину мій?

— І... з іншими.

— З жінками, сину мій?

— Так, отче.

— Чи то були заміжні жінки, сину мій?

Цього він не знав. Гріхи цівкою пливли йому з уст, один за одним, цідилися ганебними краплями з душі, наче гній і сукровиця з чиряка — мерзенний струмінь пороку. Витекли останні гріхи, мляві, брудні. Більше не було що сказати. Він знесилено опустив голову.

Священик мовчав. Тоді спитав:

— Скільки тобі років, сину мій?

— Шістнадцять, отче.

Священик кілька разів провів рукою по обличчі. Тоді, спершись чолом об руку, прихилився до решітки і, усе ще з відверненим поглядом, поволі заговорив. Голос мав стомлений, старечий.

— Ти дуже юний, сину мій, — сказав він, — і я благаю тебе, відкинься цього гріха. Він жахливий. Він убиває тіло і губить душу. Він є причиною багатьох злочинів і нещасть. Відкинься його, сину мій, Бога ради. Він ганебний і негідний мужа. Ти не знаєш, куди ця нікчемна звичка тебе заведе, де вона повернеться проти тебе. Як довго ти чиниш це, бідолашний сину мій, так довго будеш ти осоружний Богові. Молися матері нашій Марії, проси в неї помочі. Вона допоможе, сину мій. Молися до Благословенної Владичиці нашої, коли цей гріх прийде тобі на думку. Я певен, що ти молитимешся, як же інакше? Ти каєшся у всьому, що нагрішив. Як же інакше? А тепер обіцяй Богові, що завдяки святій Його благодаті ніколи більш не зневажиш Його таким паскудним гріхом. Даєш Богові цю обітницю, правда?

— Так, отче.

Старечий, стомлений голос солодким дощем падав на його тремтяче, спечене серце. Як солодко і як сумно!

— Зроби це, бідолашний сину мій. Диявол збив тебе з путі. Зажени його назад у пекло, коли він намовлятиме тебе збезчестити своє тіло у цей спосіб — це ж бо нечистий дух, що ненавидить Нашого Господа. Обіцяй Богові, що відкинешся цього гріха, цього нікчемного, нікчемного гріха.

Засліплений сльозами та світлом Божого милосердя, він схилив голову, слухаючи врочисті слова розгрішення і побачив, як священикова рука підноситься над ним на знак прощення.

— Хай Бог тебе благословить, сину мій. Молися за мене. Він укляк у кутку темної нави, щоб виконати єпитимію, і

почав молитись: молитви линули до небес з його очищеного серця, немов пахощі з серцевини білої троянди.

На грязьких вулицях нуртували веселощі. Він прямував додому і відчував, як невидима благодать повиває його, як легшають руки і ноги. Попри все, він зумів. Він визнав свої гріхи, і Бог простив йому. Душа його знову чиста й свята, свята і щаслива.

Як гарно було б померти, коли б на те воля Божа! Як гарно жити, коли на те воля Божа, жити в благодаті і в мирі, життям чесноти і зичливості до інших.

Він сидів у кухні біля каміна, не сміючи й слова вимовити від щастя. Досі він не знав, яким прекрасним і мирним може бути життя. Зелений квадрат паперу, пришпилений навколо лампи, кидав униз лагідну тінь. На миснику стояв таріль з ковбасками і молочний пудинг, а на полиці — яйця. Все це буде на сніданок вранці після причастя в шкільній каплиці. Молочний пудинг, яєчня, ковбаски і чай. Яке просте і прекрасне життя! І це життя у нього попереду.

Наче крізь сон, він заснув. Наче крізь сон, він прокинувся і побачив, що вже ранок. Наче крізь сон, ішов тихим ранком до коледжу.

Хлопці вже стояли навколішках на своїх місцях. Він уклякнув і собі, в щасливому замішанні. Вівтар вкривали пахучі оберемки білих квітів; у вранішньому світлі бліде полум'я свічок поміж білих квітів було ясне і тихе, як його власна душа.

Він клячав перед вівтарем разом з товаришами, тримаючи разом з ними вівтарне покривало на живій опорі з рук. Долоні його тремтіли, і душа його тремтіла, чуючи, як священик обносить чашу зі святими дарами.

— Corpus Domini nostri.[5]

Невже це правда? Він стоїть тут навколішках, безгрішний і трепетний, він відчує на язику гостію, і Бог увійде в його очищене тіло.

— In vitam eternam. Amen.[6]

Нове життя! Життя благодаті, чесноти і щастя! Це правда. Це не сон, з якого він прокинеться. Минуле минуло.

— Corpus Domini nostri. Чаша підійшла до нього.

Розділ четвертий

Неділя була присвячена тайні Пресвятої Трійці, понеділок — Святому Духові, вівторок — янголам-хоронителям, середа — святому Йосифові, четвер — таїнству Євхаристії, п'ятниця — Страстям Господнім, субота — Пречистій Діві Марії.

Щоранку він оновлював свою святість перед святим образом чи святими тайнами. День його починався з героїчного офірування кожної своєї миті, кожного помислу і вчинку на здійснення волі верховного первосвященика і з ранішньої меси. Вогке ранкове повітря загострювало його намір посвяти, і, клячачи серед нечисленних молільників під бічним вівтарем та слідкуючи у своєму молитовнику, помережаному чистими сторінками, за жебонінням священика, він часто кидав погляд туди, де в пітьмі між двома свічками — старим і новим заповітом — стояла постать в облаченні, і уявляв себе на богослужбі у катакомбах.

Щоденне його життя минало в побожних практиках. Взиваючи до Господа і молячись, він щедро запасав для душ у чистилищі сотні днів, сорокаднів'їв і років; утім, духовний тріумф, що його він відчував, без труду нагромаджуючи стільки віків канонічної покути, не винагороджував сповна його ревності в молінні — він-бо не знав, яку частину цьогосвітнього покарання для стражденних душ заощаджувало його моління; і, боячися, щоб його покута не виявилась всього лиш краплиною вологи посеред вогню чистилища — адже очищальний вогонь різниться від пекельного лише тим, що він не вічний, — він щоденно проганяв свою душу крізь чимраз ширше коло надналежних добрих діл.

Кожна пора його дня, розділеного на обов'язки, які, він тепер вважав, належать йому за місцем у житті, оберталася навколо свого власного центру духовної енергії. Його власне життя немовби посунулося ближче до вічності; кожна думка, слово й чин, кожна мить свідомості могла забриніти променистим відлунням у небесах. Іноді відчуття такого моментального відлуння було до того живе, що, здавалось, пальці його душі благоговійно натискають на клавіші великого касового апарату, і він бачить, як на небесах проявляється сума покупки — тільки не цифрою, а тонким димком ладану або тендітною квіткою.

Та й вервичні молитви, які він невтомно проказував — вервицю він носив просто в кишені штанів, щоб могти молитися на ходу, —

втілювались у віночки квітів, таких невловно неземних, що, здавалось, вони не мають ні барви, ні запаху, так само як не мають імені. Кожну із трьох щоденних вервиць він офірував на те, щоб душа його кріпнула в кожній із трьох богословських чеснот — вірі в Отця, Який сотворив його, надії на Сина, Який відкупив його, та любові до Святого Духа, Який освятив його, і цю тричі потрійну молитву він офірував усім Трьом через Богородицю, славлячи її радісно-скорботні і величні таїни.

А ще у кожен із семи днів тижня він молився, аби один із семи дарів Святого Духа зійшов на його душу і день по дню виганяв із неї сім смертних гріхів, які осквернили її в минулому. За кожний дар він молився відповідного дня і вірив, що дар той зійде на нього, хоч іноді дивувався — невже природа мудрості, розуміння і знання настільки різна, що за кожне з них треба молитись окремо від інших? Утім, він вірив, що колись, на майбутньому щаблі духовного поступу, коли його грішна душа підведеться зі своєї слабкості, просвітлена Третьою Іпостассю Пресвятої Трійці, він зрозуміє і це. Він вірив у це, і то трепетно, насамперед завдяки божественному смеркові і безгомінню, в котрому обитає незримий Параклiт, символами Якого є голуб та могутній вітер, і грішити супроти Якого — непрощенний гріх, — вічне, таємниче, незбагненне Єство, Якому як Богові раз на рік відправляють месу священики у шарлатних вогняних язиках риз.

Образи з читаних ним побожних книжок, які туманно зображали природу та спорідненість між Трьома Іпостасями Пресвятої Трійці — Отцем, Який споконвіку споглядає, наче в дзеркалі, Свою Божественну Довершеність і цим вічно зачинає Вічного Сина та Святого Духа, Який споконвіку ісходить від Отця і Сина, — через їхню царствену незбагненність легше сприймалися його розумом, ніж той простий факт, що Бог возлюбив його душу споконвіку, за багато віків до того, коли він народився на світ, за багато віків до того, коли сам світ почав існувати.

Він чув, бувало, як зі сцени та з амвону врочисто лунали різні наймення для пристрастей — любові та ненависті, знаходив врочисті означення їх у книжках і чудувався, чом його душа нездатна прийняти їх

бодай на час, чи присилувати вуста вимовити ці слова з переконанням. Його часто охоплювали блискавичні пориви гніву, але вони так і не розростались в тривку пристрасть, він легко виходив з них, немовби саме його тіло скидало з себе якусь непотрібну шкіру чи шкаралущу. Іноді він відчував, як щось невловне, темне й шепітливе проникає в його єство, запалюючи його на мить недоброю жадою: але те щось теж вислизало невловно, залишаючи душу ясною й байдужою. Здавалось, то була єдина любов і єдина ненависть, здатні вжитися в його душу.

Але не вірити більше в реальність любові він уже не міг — Сам-бо Господь споконвіків возлюбив його душу божественною любов'ю. Поступово, в міру того, як душа його збагачувалась духовним знанням, цілий світ став уявлятись йому єдиним, неосяжним, симетричним виразом Божої сили та любові. Кожна мить життя, кожне відчуття — хай навіть це буде самотній листок, побачений на галузці, — було божественним даром, за який його душа повинна славити і благодарити Благодарителя. Світ, попри всю його конкретність і складність, існував для його душі лише як теорема божественної сили, любові й всеєдиності. Дароване його душі чуття божественного сенсу в усій природі було таким цілісним і безсумнівним, що він не зовсім розумів, навіщо йому жити далі. Але це було частиною Божого плану, і хіба міг він, який так сильно і так огидно згрішив супроти Божого плану, сумніватись у доцільності речей? Упокорена і понижена усвідомленням єдиної, вічної, всюдисутньої, досконалої дійсності, душа його знову впряглася в ярмо побожних практик, мес і молитов, причащань і умертвлянь плоті; і лише тепер, вперше відколи він почав розважати над великою таїною любові, у ньому щось тепло ворухнулось — новонароджене життя чи чеснота самої душі. Поза екстатичного самозабуття в духовному мистецтві — знесені й розведені руки, розтулені губи, закочені у млостях очі — стала для нього образом душі в молінні, приниженої і немічної перед своїм Творцем.

Але він уже знав про небезпеки духовної екзальтації і не дозволяв собі занедбати найменшу чи найнезначнішу побожну практику. Невтомним умертвлянням плоті він не стільки намагався досягти

повного небезпек стану святості, скільки спокутувати своє гріховне минуле. На кожне з чуттів він наклав сувору дисципліну. Щоб умертвити чуття зору, він навчився ходити вулицями, опустивши очі, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч, і ніколи не озирався. Очі його втікали від жіночих очей. Іноді він раптовим зусиллям волі відривав їх від читання на половині речення і закривав книжку. Щоб умертвити слух, він не пробував опанувати свій голос, який саме тоді ламався, не співав, не свистів і не уникав звуків, які боляче вдаряли по нервах, як от точіння ножа об камінь, вигрібання попелу шуфлею з каміна, витріпування килима. Умертвити нюх було важче: він не виявив у собі інстинктивної огиди до поганих запахів — ні до навколишніх смородів, як от гною чи дьогтю, ні до запахів власного тіла, які він не раз, бувало, з цікавістю вивчав і порівнював між собою. Врешті він виявив, що єдиним запахом, проти якого повставало його чуття нюху, був сморід тухлої риби, схожий на сморід застояної сечі, і принагідно змушував себе нюхати цей неприємний дух. Щоб умертвити смак, він був дуже стриманий за столом і навмисне відвертав увагу від смаку страв. Але найстаранніш і найвинахідливіш він працював над умертвлянням дотику. В ліжку він ніколи свідомо не повертався з боку на бік, сидів у геть незручних позах, терпляче зносив всіляку сверблячку і біль, не дозволяв собі грітися коло вогню, цілу месу, за винятком Євангелія, простоював на колінах; умивши шию та обличчя, не витирав їх як слід, щоб відчувати жалкий дотик повітря, а коли не перебирав вервицю, то притискав руки до боків, як бігун — ніколи не тримав їх у кишенях і не закладав за спину.

Спокус смертних гріхів він не мав. Однак немало дивувався, виявивши, що внаслідок мудрованих побожних практик і самообмежень він легко став жертвою дитинних, нікчемних вад. Молитви і пости не рятували його від роздратування, коли він чув, як чхає його мати, чи коли йому заважали під час молитви — тільки величезним зусиллям волі йому вдавалось приборкувати сильне бажання виплеснути своє невдоволення. Такі вибухи дріб'язкової люті він не раз спостерігав у своїх навчителів — він згадував, як сіпались їхні роти, стискалися губи, спалахували щоки, — і від цього порівняння западав у відчай, попри всі свої самопринижения. Влитися своїм життям у спільну хвилю інших

життів було куди важче, ніж навчитися постити чи молитися, і постійна неспроможність досягти цього та невдоволення з себе породили врешті в його душі відчуття духовного обезводнення, а відтак дедалі частіші сумніви та докори сумління. У його душі панувало спустошення і, здавалось, навіть джерела святих тайн повисихали. Сповідь стала віддушиною для втечі від прикрих, але неоплаканих вад. Фізичне причастя не приносило йому таких млосних хвилин цнотливого самовіддання, як бувало у духовному єднанні з Богом, в яке він іноді входив, причастившись Святих Дарів. Готуючись до причастя, він читав стару забуту книжку, написану святим Альфонсом Ліґурійським, з вицвілими літерами та замацаними, пожовклими сторінками. Читаючи ці сторінки, в яких образи Пісні Пісень переплiталися з молитвами причасника, він відчував, як примерхлий було світ палкої любові та непорочних поривів знов оживає для його душі. Нечутний голос наче пестив цю душу, величаючи й славлячи її, просив, щоб встала і вийшла на зашлюбини, щоб виглянула вона, невіста, з Амани-верховини і з гір леопардових; і душа немов відповідала так само, нечутним голосом, віддаючи себе: Inter ubera mea commorabitur.

Тепер, коли він відчував, як знов на душу його насідають голоси плоті, жебонячи до нього під час молитов та розважань, думка про самовіддання небезпечно вабила ум. Усвідомлення, що єдиною поступкою, миттєвим помислом він може зруйнувати все, чого досяг, наповнювало його невимовним відчуттям власної сили. Здавалось, ніби приплив повільно підступає до його босих ніг, і він чекає, коли перша слабка, несмілива хвилька безгучно торкнеться його гарячої шкіри. І майже умить з цим доторком, безмаль готовий піддатися спокусі, він опинявся далеко від припливу, на сухому березі, врятований ґвалтовним зусиллям волі або ґвалтовним взиванням до Бога. А коли бачив, як далека срібна смуга припливу знов починає повільно підступати до ніг, його охоплював дрож від усвідомлення власної сили і задоволення від того, що він не піддався і нічого не зруйнував.

Утікши отак не раз від напливу спокуси, він став непокоїтись, чи часом благодать, що її він так відстоював, не вислизає потроху від

нього. Ясна впевненість у своїй стійкості скаламутніла, і на зміну їй прийшов невиразний страх, що насправді душа його несвідомо впала. Йому нелегко було повернути собі стан відчуття благодаті — він твердив собі, що в кожній спокусі він молився до Бога і що благодать, якої вимолював, була дарована йому, позаяк Бог не міг її не дати. А частота і сила спокус остаточно переконала його в правдивості того, що він чув про випробування святих. Часті й сильні спокуси свідчили, що твердиня його душі не впала, і диявол шаленіє, намагаючись повалити її.

Часто на сповіді, коли він визнавав свої сумніви й огріхи — хвилинну неувагу в молитві, порух дріб'язкового гніву в душі, дрібний вияв норовливості в мові чи в чині, — перед тим, як дати йому відпущення, сповідник просив його пригадати якийсь свій давній гріх. Він пригадував з покорою і соромом, і ще раз каявсь у ньому. Його упокорювала й присоромлювала думка про те, що, яким би святобливим він не став, якої б доброчесності та досконалості не досяг, йому ніколи сповна не звільнитись від нього. Почуття вини ніколи не дасть йому спокою: він висповідається, покається і дістане відпущення, він сповідатиметься і каятиметься і діставатиме відпущення знов і знов, але намарне. Чи, може, та перша, поквапна сповідь, до якої погнав його страх перед пеклом, була недійсна? Може, перейнявшись лише неминучістю покари, він насправді не шкодував щиро про свій гріх? Але ні — найпевнішим знаменням того, що та сповідь була дійсна і що він щиро шкодував про свій гріх, була сама поправа його життя.

— Я ж поправив своє життя, хіба ні? — питав він себе.

Директор стояв у просвіті вікна спиною до світла, впершись ліктем у коричневі жалюзі. Говорячи і всміхаючись, він бавився шнуром другої половини жалюзі — то неквапно погойдував ним, то загортав петлею. Стівен, що стояв перед ним, якусь хвилю приглядався, як убуває довгий літній день над дахами і як неквапливо, вправно рухаються священикові пальці. Обличчя священика було затінене, та слабке денне світло позад нього вирисовувало поорані скроні і вигини черепа. Стівен прислухавсь і до модуляцій священикового голосу, а той усе говорив, серйозно і

приязно, про всяку-всячину — про канікули, які щойно закінчились, про закордонні коледжі їхнього ордену, про зміну викладачів. Серйозний і приязний голос легко вів балачку, а в паузах Стівен відчував обов'язок підтримати її шанобливим запитанням. Він знав, що ця балачка — лише прелюдія, і чекав, що буде далі. Відколи його викликано до директора, він щосили намагався відгадати, що б це могло означати; під час довгого, неспокійного чекання в приймальні на прихід директора його погляд блукав по стінах від одної поважної картини до іншої, а думка — від одного здогаду до іншого, аж поки смисл виклику не прояснився майже цілковито. І ось, коли він запрагнув, щоб якась непередбачена причина затримала директора назовсім, почувся поворот клямки у дверях і шелест сутани.

Директор завів мову про домініканський та францисканський ордени і про дружбу між святим Томою та святим Бонавентурою. Ряса капуцинів, на його думку, є дещо...

Стівенове лице відбило поблажливий усміх священика; не вельми охочий висловлюватись на цю тему, він ворухнув губами на знак сумніву.

— Мені здається, — вів далі директор, — що й самі капуцини задумуються, чи не скасувати їм таке облачення, за прикладом інших францисканців.

— Але монастирі, певно, його не скасують? — сказав Стівен.

— Ні, звичайно, — сказав директор. — Для монастиря воно годиться, але на вулиці, гадаю, краще б у ньому не ходити, правда?

— Бо це, мабуть, незручно?

— Звісно, що незручно. Уявіть собі, коли я був у Бельгії, то не раз бачив їх на велосипедах за будь-якої погоди — вони засукували цю пелену вище колін! Це так смішно. Les jupes — ось як їх звуть у Бельгії.

Через змінену вимову голосного слово було геть незрозумілим.

— Як їх звуть?

— Les jupes.

— Он як.

Стівен знову всміхнувсь у відповідь на усміх, якого не міг бачити на затіненому обличчі священика — лишень образ його чи привид швидко майнув у нього в мозку, коли м'яко мовлене слово лягло йому в ухо. Він спокійно дивився перед себе у смеркнуче небо, радів вечірній прохолоді й тому жовтуватому відсвітові, який накрив собою пломінчик рум'янцю, що загорівся на його щоці.

Назви частин жіночого одягу, а чи м'яких, тонких тканин, з яких його шили, завжди віяли йому на душу ніжно-гріховними пахощами. В дитинстві він уявляв собі, що кінські віжки — це тендітні шовкові стрічки, і як же він збентежився, коли у Страдбруку відчув під пальцями масну шкіру упряжі. Так само збентежився він, коли вперше відчув під своїми дрижачими пальцями шорстку фактуру жіночої панчохи — бо, ловлячи у прочитаному лиш те, що здавалось йому відлунням чи передчуттям його власного стану, він не насмілювавсь мислити собі жінку, душу її чи тіло, що тріпоче життям, інакше, як серед милозвучних фраз, оповиту м'якими, наче трояндові пелюстки, тканинами.

Але фраза у священикових вустах прозвучала фальшиво — він знав, що священикові не гоже так фривольно говорити на цю тему. Фраза була мовлена фривольно з умислом, і він відчував, як очі з затінку стежать за його обличчям. Він ніколи не йняв віри тому, що чув і читав

про хитрість єзуїтів, бо власний його досвід цього не підтверджував. Його навчителі, хай і не надто йому симпатичні, завжди здавались йому розумними і серйозними священиками, дужими чоловіками і високодуховними наставниками. Він був певен, що вони енергійно обливаються холодною водою і носять чисту, прохолодну білизну. За всі роки, які йому довелося прожити серед них у Клонґовзі та Бельведері, він дістав лише два удари лінійкою по руках, та й то незаслужено, але він знав, що не раз уникнув заслуженого покарання. За весь той час він не чув од жодного зі своїх вчителів легковажного слова: саме вони навчили його християнського вчення і спонукали до порядного життя, а коли він упав у тяжкий гріх, вивели назад до благодаті. При них він почував себе невпевнено, ще бувши новачком у Клонґовзі; і так само невпевнено почувався він при них у своєму невизначеному становищі у Бельведері. Це незмінне відчуття жило у ньому аж до останнього року його шкільного життя. Не було такого, щоб він не підкорився, чи щоб піддався на намову пустотливих товаришів відступити від свого звичного тихого послуху. Навіть маючи сумніви щодо певних тверджень певних навчителів, він ніколи не брався висловлювати їх відкрито. Від певного часу деякі з їхніх суджень здавались йому дещо дитинними, і йому робилося прикро і жаль, немовби він помалу відходив з цього звичного світу і востаннє чув його мову. Одного дня, коли під навісом біля каплиці гурт хлопців оточив священика, він почув, як священик сказав:

— Мабуть, лорд Маколей ні разу в житті не впав у смертний гріх, маю на увазі — свідомо.

Відтак хтось із хлопців спитав священика, чи це правда, що Віктор Гюґо — найбільший французький письменник. Той відповів, що відколи Віктор Гюґо повстав проти Церкви, він не писав і наполовину так добре, як тоді, коли був добрим католиком.

— Хоча чимало видатних французьких критиків вважає, — мовив священик, — що, попри всю його велич, навіть Віктор Гюґо не володів французьким стилем так, як Луї Вейо.

Пломінчик рум'янцю, що загорівся був на Стівеновій щоці від священикового натяку, знову згас, а він так і стояв, незмигно дивлячись у безбарвне небо. Але сумнів не вгамовувався — снував без упину перед очима пам'яті. Перед ним пронісся маскарад спогадів — він упізнавав сцени, людей, але знав, що проґавив у них щось дуже важливе. Бачив самого себе — ходив між майданчиками у Клонґовзі, дивився, як інші грають, і їв ласощі зі свого спортивного картузика, а кілька єзуїтів прогулювались велосипедною доріжкою в товаристві дам. Відлуння окремих виразів з Клонґовза відбилося в одлеглих закутках його пам'яті.

Серед тиші приймальні його вуха ловили ті далекі відголоси, коли він дочув зміну в голосі священика.

— Я викликав тебе сьогодні, Стівене, щоб поговорити на одну дуже важливу тему.

— Слухаю, сер.

— Чи відчував ти коли-небудь у собі покликання? Стівен уже одкрив рот, щоб відповісти "так", коли раптом затнувся. Священик, чекаючи відповіді, додав:

— Маю на увазі, чи відчував ти коли-небудь у собі, у своїй душі, бажання вступити до ордену? Подумай.

— Часом я думав над цим, — відповів Стівен. Священик випустив з пальців шнур од жалюзі. Склавши долоні, підпер ними підборіддя й запав у думу.

— У такому коледжі, як наш, — мовив нарешті, — є тільки один, чи, може, два-три юнаки, покликані Господом до чернечого життя. Такий юнак вирізняється з-поміж інших своєю святобливістю, служить для них взірцем. На нього рівняються; члени братства можуть обрати його старшим, а в нашому коледжі, Стівене, таким юнаком є ти, префект

братства Пресвятої Богородиці. Можливо, ти, Стівене — якраз той хлопець у нашому коледжі, якого Бог планує покликати до Себе.

Нотка гордощів у голосі священика посилила серйозність тону, і серце Стівенові закалатало.

— Поклик цей, — вів далі директор, — найбільша милість всемогутнього Бога, дарована чоловікові. Жоден король, жоден імператор на усій землі не має влади жерця Господнього. Жоден ангел чи архангел на небі, жоден святий, навіть сама Пресвята Діва не має влади жерця Господнього — влади розпоряджатися ключами Царства Небесного, влади зв'язувати обітницею й давати розгрішення, влади екзорцизму, влади виганяти нечисту силу з Божих створінь, влади і повноважень прохати великого Бога зійти з небес на вівтар і прийняти подобу хліба й вина. Яка страшна влада, Стівене!

І знову пломінчик заграв на Стівеновій щоці — у цій гордовитій промові дочув він відлуння власних гордовитих дум. Як часто бачив він себе священиком — він спокійно й смиренно тримає в руках страшну владу, перед якою схиляють голови янголи й святі! Душі його було любо потайки мріяти про це. Він бачив себе — як, молодий та неметушкий служитель, хутко ввіходить у сповідальню, як сходить до вівтаря, як курить кадилом, опускається на коліна — він священнодіє, і чинності ці любі йому тим, що і нагадують дійсність, і далеко від неї. У тому примарному житті, яким він жив у мріях, він наслідував голоси і рухи, підмічені у різних священиків. Ось він, клякаючи, отак відставляє ногу трохи вбік, ось так ледь поводить кадилом, ось так розгортаються поли його фелону, коли, благословивши парафіян, він знов обертається до вівтаря. Та найбільше подобалось йому в тих уявних, невиразних сценах виконувати другорядні ролі. Його не вабив високий сан ієрея, бо йому не хотілося б, щоб усе те священнодійство зосереджувалося в його особі, чи щоб ритуал надто чітко й остаточно визначав його обов'язки. Він мріяв бути прислужником, що стоїть непомітно під час великої меси поодаль од вівтаря, мріяв про облачения іподиякона з покривалом на плечах, який тримає дискос, що його й не видно за складками, мріяв, що

після жертвоприношення стоїть у шитому золотом стихарі на місці диякона, приступкою нижче від священика, і, склавши руки, повернувшись обличчям до парафіян, виводить: Ité missa est. Якщо колись він і бачив себе священиком, то це як на малюнках з його дитячого молитовника — у церкві нікогісінько, лише ангел жертвоприношення біля порожнього вівтаря та служка, ледве що молодший од нього самого. Тільки в чиненні таїнств чи жертвоприношень воля його, здавалося, поривалась назустріч дійсності, і почасти саме відсутність усталеного ритуалу зв'язувала його — чи тоді, коли мовчанням приховував гнів або гордощі, або коли йому доводилося зносити пестощі, замість пестити самому.

У поштивому мовчанні слухав він священика — і не стільки його слова, як голос, що казав йому: "Підійди!", пропонуючи таємне знання й таємну владу. Він знатиме, в чому согрішив Симон Волхв і що то за гріх проти Святого Духа, якому нема прощення. Знатиме багато незбагненного, незримого для інших, що були зачаті й народжені як діти гніву. Він знатиме про гріхи, грішні бажання, грішні помисли й грішні вчинки інших, що їх вижебонять йому у вуха в сповідальні вуста жінок і дівчат у соромі неосвітленого храму; але душа його, що через рукопокладення буде надійно захищена таємничою силою, ступить незаплямованою у білий мир вівтаря. Ані сліду гріха не буде на руках його, що підноситимуть і ламатимуть святий хліб; ані сліду гріха не буде на устах його у молитві, щоб не довелося, не розважаючи про тіло Господнє, суд собі з'їсти й випити. Він осягне таємне знання й таємну владу, а сам буде таким же безгрішним, як кожен безвинний, і буде священиком навіки за чином Мелхіседека.

— Завтра я офірую ранкову месу на те, — мовив директор, — щоб всемогутній Господь одкрив тобі Свою святу волю. А ти, Стівене, відбудь дев'ятини на честь свого святого заступника, первомученика, котрий має велику владу у Бога, аби Бог просвітив твою душу. Бо тобі треба знати напевне, Стівене, чи є в тебе покликання — бо то була б страшна річ, якби ти потім виявив, що його нема. Пам'ятай — раз одержані свячення скасувати не можна. Твій катехизм каже тобі, що таїнство

священства звершується один лише раз, воно-бо покладає на душу невитравний духовний знак. Ти повинен усе добре зважити заздалегідь. Це надзвичайно важливе питання, Стівене, бо од нього може залежати спасіння твоєї вічної душі. Але ми молитимем Бога разом.

Директор відчинив важкі вхідні двері й подав Стівенові руку так, ніби вже мав його за духовного побратима. Стівен ступив на широкий ґанок зі сходами й відчув лагідний дотик вечірнього леготу. До Файндлейтерової церкви йшов, узявшись за руки, юначий квартет — вони махали головами, крокуючи в такт бадьорій мелодії гармоніки їхнього ватажка. Ця несподівана музика, як завжди бувало, в одну мить розлилася в химерних сплетах його думок, розмиваючи їх безболісно й безшумно, як несподівана хвиля змиває збудовані дітьми вежі з піску. Усміхнувшись на цей простенький мотив, він зняв очі на обличчя священика і, уздрівши в ньому невеселий відблиск мрущого дня, повільно забрав руку, що потиском своїм вже майже висловила згоду на побратимство.

Поки він спускався сходами, це враження поклало край його неспокійним думам — враження од невеселої маски на порозі коледжу, що відбивала світло мрущого дня. Тож через його свідомість неспішно пропливла тінь життя у коледжі. Так, це буде неспішне, впорядковане, безпристрасне життя, життя без матеріальних турбот. Він подумав про те, як мине його перша послушницька ніч і в якій тривозі прокинеться він першого дня в монастирській келії. На нього війнуло бентежним запахом довгих клонґовзьких коридорів, і він знову почув тихе жебоніння газових пломенів. Нараз неспокій почав променіти з кожної частки його єства. Відтак, мов у лихоманці, почастішали його ритми, і гомін якихось безглуздих слів став плутати його розважливі думки. Груди йому заходили ходором, мовби вдихали парке, нездорове повітря — він і відчув запах паркого повітря клонґовзької купальні, що витав над каламутною водою землистого кольору.

Якийсь інстинкт, пробуджений цими спогадами, сильніший за виховання й побожність, міцнів у ньому з кожним наближенням до цього

життя, інстинкт невловний і ворожий, що бунтував його проти згоди. Холодність і впорядкованість цього життя були йому осоружні. Він уявив, як устає холодного ранку і йде ланцюжком разом з іншими на вранішню месу, марно намагаючись приглушити молитвами млосну нудоту в шлунку. Уявив себе за обідом серед викладачів у якомусь коледжі. Куди ж ділася закореніла його сором'язливість, через яку йому ні їсться, ані п'ється під чужим дахом? І де тепер гордість духа, яка завжди спонукала його мислити себе окремо від будь-яких укладів?

Велебний Стівен Дедалус, Т.І.

Його ім'я в тому новому житті зринуло раптом у літерах перед очима, а до нього долучився образ якогось обличчя — радше кольору обличчя. Колір блід і знову набирав сили, наче цеглистий жар у нерівному світінні. Чи не той ото нерівний червонястий жар він так часто бачив зимовими ранками на голених підгорлях священиків? Обличчя те, безоке, скисле й побожне, вкривали рожеві плями стримуваного гніву. Чи не був це мислений образ обличчя одного з єзуїтів, котрого одні хлопці узивали Кінською Мордою, а інші

— Лисом Кемпбелом?

Він саме проминав будинок на Ґардінер-стріт, де мешкали єзуїти, і в ньому ледь ворухнулась думка, котре з вікон буде його, якщо він вступить до ордену. Його здивувала кволість цієї думки, далекість власної душі від того, що, як він досі вважав, було її святинею, слабкість влади над ним довгих років дисципліни й упокори саме в ту хвилину, коли один рішучий і безповоротний вчинок загрожує назавжди— у часі і позачассі — покласти край його свободі. Марно крутилися в пам'яті слова директора, що був готовий скласти на нього горді права церкви, таїнство і владу священичого сану. Але душі його там не було — нікому було чути ті слова, ані тішитися ними. Він знав, що вже тоді, коли слухав оті напучування, вони вже були пустою, марною балачкою. Ні, йому ніколи не кадити перед ковчегом в облаченні священика. Його доля — уникати суспільних чи релігійних укладів. Мудрість священикових

напучувань не торкнулася нерва його душі. Йому судилося пізнавати свою власну мудрість окремо від інших, або ж самотужки пізнавати мудрість інших, блукаючи поміж тенет світу.

Тенета світу — то шляхи до гріхів. Він упаде в них. Він ще не впав, але впаде — мовчки, в одну мить. Не впасти — важко, надто важко; і він відчув німе падіння своєї душі, котре має статись якоїсь миті; вона падає, падає, але ще не впала— все ще не впала, та ось-ось упаде.

Він перейшов через міст над річкою Толкою і холодно зиркнув на збляклий голубий храм Пресвятої Діви, що височів, немов курка на плоті, посеред скупчення убогих халуп. Тоді, взявши ліворуч, пішов провулком, що вів до його дому. Від городів над річкою несло нудотно-кислим смородом гнилої капусти. Він посміхнувся на думку, що саме цей нелад, безгосподарність та розгардіяш у батьківському домі і ця затхлість рослинного життя і візьмуть верх у його душі. Потім короткий смішок зірвався з його вуст — пригадався самотній наймит на городах за їхнім будинком, котрого прозивали "Паном у Капелюсі". Він несамохіть засміявся вдруге, згадавши, як працює Пан у Капелюсі — спершу уважно розглядає по черзі всі чотири сторони неба, а тоді з жалем вганяє лопату в землю.

Стівен штовхнув вхідні двері без клямки, і через порожні сіни увійшов до кухні. Довкола столу сиділи купкою його брати і сестри. Підвечірок уже майже скінчився, і тільки залишки двічі запарюваного водявого чаю видніли в невеликих скляних кухликах та банках з-під варення, що правили за горнятка. На столі валялися недоїдені шкуринки й скибки здоби, бурі од пролитого на них чаю, блищали калюжки розхлюпаного чаю, а з роздовбаного пирога стирчав ніж зі зламаною колодочкою слонової кістки.

Сіро-синє світіння мрущого дня тихим смутком лилося крізь вікно і відчинені двері, поглинаючи й присипляючи жало сумління, що стрепенулося в Стівеновім серці. Все, у чому було відмовлено братам і

сестрам, було щедро дано йому, найстаршому; але тихе світіння вечора не виявило на їхніх обличчях ані сліду заздрощів.

Він підсів до них за стіл і запитав, де батьки. Хтось відповів:

— Пішошлишо дивишотишосяшо нашо ношовийшо дімшо.

Знов переїзд! Хлопець з Бельведера, на ім'я Фаллон, часто питався з дурним сміхом, чого вони так часто переїздять. Зморшка погорди затінила йому чоло — він знов почув дурний сміх Фаллона.

Він запитав:

— А чого ми знов переїздимо — можна спитати?

— Хашозяшоїншо насшо вишосешоляєшо.

По той бік каміна наймолодший брат затягнув "Часто тихої ночі". Один по одному діти підхопили мотив, поки не заспівали цілим хором. Отак вони співатимуть годинами, мелодія за мелодією, мотив за мотивом, аж поки останній блідий промінь не вмре на обрії, поки не вийдуть перші нічні хмари й не западе ніч.

Якусь мить він чекав, прислухаючись, а тоді підхопив і собі. З болем духа прислухався він до обертонів втоми, що ховалася в їхніх крихких, свіжих, безвинних голосах. Вони ще й на життєвий шлях не ступили, а вже, здається, стомилися іти.

Він чув, як хор голосів у кухні відлунює і множиться безконечним відголоссям хорів безконечних поколінь дітей, і в усіх цих відголосах чути й відголос оцього бриніння втоми та болю. Всі вони, здавалося, стомлені були життям, ще й не вступивши в нього. І він згадав, що Ньюмен розчув ці ж обертони в елегійних віршах Вергілія, котрі, мов

голос самої Природи, виливають той біль і втому, але й надію на краще життя, що їх відчувають її діти вусі часи.

Далі чекати він не може.

Від дверей корчми Байрона до брами Клонтарфської каплиці, від брами Клонтарфської каплиці до дверей корчми, тоді знов назад до каплиці, і знов назад до корчми ходив він повільно, спершу акуратно ступаючи на плити бруківки, а потім погоджуючи ходу з ритмом читаних подумки віршів. Минула вже добра година, як батько зайшов у корчму з викладачем Даном Кросбі побалакати про вступ сина до університету. Добру годину вже ходить він туди-сюди, але далі чекати він не може.

Зірвавшись з місця, він майже бігцем — щоб батько свистом не завернув його назад — подався до Бичачого острова, за кілька хвилин опинивсь уже за рогом біля поліційної казарми і відчув себе в безпеці.

Так, мати була проти, як можна було вгадати з її незрушного мовчання. Утім, її недовіра підстьобувала його сильніше за батькову пиху, і він холодно думав над тим, що помічав — у міру згасання віри в його душі, ця віра росла й міцнішала в її очах. Невиразна нехіть назрівала в ньому, темною хмарою настроювала розум проти материного невдоволення. А коли настрій той минувся, як хмара, не скаламутивши ні розуму, ні синівської шаноби, він неясно й без жалю відчув, що вперше їхні життя безмовно розходяться.

Університет! Отже, йому вдалось обійти вартових, поставлених на сторожі його дитинства, щоб втримати його серед них, щоб він підлягав їм і служив їхнім цілям. Спершу вдоволення, потім гордість піднесли його й понесли, мов довгі неквапні хвилі. Невидима ціль, задля служіння якій він народивсь, вивела його невидимою стежкою на волю і тепер вабить знов, перед ним ось-ось відкриється нова пригода. Йому вчувалася поривчаста музика — тон угору, мала кварта вниз, тон угору, велика терція вниз, — мов триязике полум'я, рвалась вона, пломінь за

пломенем, з опівнічного лісу. То була прелюдія ельфів, безконечна і безформна, що звучала дедалі швидше й нестямніш, пломені виривалися з ритму, і йому здалося — він чує, як з-під трав і корчів вибігає лісова звірина, і тупіт її лунає, наче лопотіння дощу по листю. Сум'ятний тупіт цих ніг линув через його свідомість, тупіт заячих і кролячих, оленячих, сарнячих і антилоп'ячих ніг, аж поки не стих, залишилася в пам'яті одна лиш звучна Ньюменова фраза: Ноги його — немов у сарни, підпора — руки віковічні.

Піднесеність цього туманного образу нагадала йому відкинуту ним велич служіння Богові. Всі роки отроцтва він марив про це. Не раз думав, що це — його призначення. Але коли настала та мить і пора було іти за голосом покликання, він одвернувся, підкорившись свавільному інстинктові.

Тепер уже пізно: миросвячення ніколи не торкнеться його чола. Він відмовився. Чому?

Під Доллімаунтом він звернув до моря і, ступаючи на легкий дерев'яний міст, відчув, як під його важкими черевиками задвигтіли дошки. Громадка християнських братів верталася з Бичачого острова і саме входила по двоє на міст. Невдовзі цілий міст уже хитався й тріщав. Стівена минали парами грубі обличчя, на яких жовтими, червоними і безбарвними плямами мінилися відблиски моря, і коли він спробував глянути на ці обличчя спокійно й відсторонено, легка пляма сорому і співчуття виступила на обличчі. Злий сам на себе, він спробував сховати обличчя від їхніх поглядів, дивлячись убік на мілку воду, що вирувала під мостом. Але й там побачив їхні відбиття: зсунуті на потилицю високі капелюхи, скромні смужки комірців і мішкуваті ряси.

Брат Гайкі.

Брат Квейд.

Брат МакАрдл.

Брат Кео.

Їхня побожність, мабуть, схожа на їх імена, їхні обличчя, їхні убрання. Намарне казав він собі, що їхні покірливі, сповнені скрухи серця складають, можливо, значно більшу данину побожності, ніж складав досі він, удесятеро любіший дар, ніж його вигадливе благочестя. Намарне силкувався він пройнятися до них великодушністю, повірити, що, як колись приб'ється він до їхніх воріт, обдертий з гордині, побитий і в жебрацькому дранті, вони проймуться до нього великодушністю і полюблять, як самих себе. Намарне, зрештою, собі на гіркоту, всупереч власній тверезій переконаності, доводити собі, що заповідь любові не велить нам любити ближнього так само сильно й глибоко, як себе, а велить любити його такою ж самою любов'ю, як себе.

Він видобув зі своєї скарбниці одне речення і м'яко промовив до себе:

— День плямистих, морем народжених хмар.

Речення те, і день, і краєвид злилися в один акорд. Слова... У чім тут річ — у їхніх барвах? Він дав їм засвітитися і згаснути, тон за тоном: золото сходу, іржава червінь і зелень яблуневих садів, блакить морських хвиль, оторочене сірістю руно хмар. Ні, не в барвах — у рівновазі й злагодженості самої фрази. Отже, ритмічний висхід і спад слів миліші йому, ніж пов'язані з ними легенда і барва? Чи, може, через свій слабкий зір і несміливість думки він має менше втіхи від відображання світла чуттєвого світу крізь призму барвистої і багатої мови, ніж від споглядання внутрішнього світу окремих емоцій, досконало відбитого у дзеркалі ясної, гнучкої, розміреної прози?

З хисткого містка він знову ступив на тверду землю. У цю мить, здалось йому, війнуло прохолодою, і, скосивши очі на воду, він побачив,

як раптовий порив вітру вкрив її темними брижами. Серце йому ледь тенькнуло, горло ледь стислось — це тіло його жахнулось холодного, нелюдського запаху моря: все ж він не звернув ліворуч до дюн, а пішов прямо, вздовж скелястого пасма, що вело до самого гирла ріки.

Замрячене сонце м'яко освітлювало сіру гладінь там, де річка переходила в затоку. Далі по течії повільної Ліф-фі струнке щогли мережили небо, а ще далі губилось уві млі розпластане плетиво міста. Наче на якомусь збляклому гобелені, старому, мов людська втома, виднів крізь безчасся образ сьомого граду християнства, такого ж давнього, стомленого й терплячого у своєму ярмі, як у дні скандинавських віч.

Зневірено звів він очі на повільні хмари, плямисті й народжені морем. Вони пливли пустелею неба — орда кочовиків у поході, високо над Ірландією, на захід. Європа, звідки вони з'явились, лежала там, за Ірландським морем — Європа незнайомих мов й оточених долинами, лісами, цитаделями та окопами, муштрованих народів. Він чув у собі незграйну музику, ніби гомін спогадів та імен, таких знайомих, проте не міг вловити жодного бодай на мить; аж ось музика наче тихне, відкочується, відходить... І з кожним відкотом туманної музики з неї вихоплюється одна протяжна клична нота — так зірка протинає морок тиші. Ще раз! Ще раз! Ще раз! Це кликав його позасвітній голос.

— Гей, Стефаносе!

— А ось і Дедал!

— О-о! Перестань, Двайєрисько, бо дістанеш в пику... А-а!

— Молодця, Тавзер! Топи його!

— Сюди, Дедалусе! Бус Стефануменос! — Бус Стефанефорос!

— Топи його, Тавзере! Хай налигається!

— Рятуйте! Рятуйте!.. А-а!

Він упізнав цю мову ще до того, як розгледів обличчя. Од самого виду цієї зжужмленої мокрої голизни мороз пробирав до кісток. Тіла хлопців — мертвотно-білі чи підсвічені блідим золотом чи підпечені сонцем, виблискували вологою. І камінь, з якого вони пірнали, абияк підпертий і розхитуваний їхніми стрибками, і грубе тесане каміння спадистого хвилерізу, на який вони здирались у своїй галасливій забаві, — все мало холодний, мокрий відблиск. Вони шмагали одне одного важкими від холодної морської води рушниками, волосся їх злиплося, насякле холодною ропою.

Вони кликали і він зупинивсь, дотепно відповідаючи на жарти. Які вони всі безликі — Шулі без його глибоко розстебнутого комірця, Енніс без ясно-червоного пояса з пряжкою у формі змії, а Коннолі без своєї спортивної куртки з накладними кишенями. На них прикро дивитись, і вже зовсім прикро — бачити на їхніх тілах ознаки змужніння, що робили жалюгідну голизну огидною. Може, в гурті та в галасі шукають вони порятунку від прихованого в душах страху? І відгородившись тишею, він згадував, яким ляком пойняла його таємниця власного тіла.

— Стефанос Дедалос! Бус Стефануменос! Бус Стефанефорос!

Він уже звик до їхніх жартів, і зараз вони лишень лестили його почуттю спокійної, гордовитої вищості і незалежності. Нині, як ніколи раніш, його дивне ім'я лунало для нього пророцтвом. Сіре тепле повітря здавалось йому таким позачасним, власний настрій таким плинним і безликим, що всі віки злилися для нього в один. Щойно дух давнього данського королівства прозирнув був із шат повитого млою міста. А зараз, зачувши ім'я легендарного майстра, він немовби почув невиразний шум хвиль і побачив щось крилате — воно летіло над морем, повільно здіймаючись у повітрі. Що це таке? Просто чудернацька

гравюра на першій сторінці середньовічної книги з пророцтвами і символами — отой схожий на яструба чоловік, що летить понад морем до сонця, — чи передвістя мети, для служіння якій він народився і до якої йшов крізь тумани дитинства й отроцтва, символ митця, який у своїй майстерні наново виковує з безвладної земної матерії нове, розкрилене, невловне і незнищенне єство?

Серце йому затріпотіло, дихання почастішало, і буйним духом обвіяло кінцівки — немовби сам він линув до сонця. Серце йому тріпотіло в захваті страху, а душа летіла. Душа його ширяла в повітрі у позасвіттях, а тіло, він знав, очистилося одним подихом, позбулося непевності, запроменіло і влилося в стихію духа. В захваті цього лету очі йому променіли, дихання рвалося, і рвалися, й тремтіли, і променіли кінцівки, обвіяні вітром.

— Раз! Два! Стережись!

— О-о, рятуйте! Тонуся!

— Раз! Два! Три! Гоп!

— Давай! Давай!

— Раз! У-ух!

— Стефанефорос!

Йому до болю хотілося крикнути голосно, криком яструба чи орла з високості, пронизливим криком повідати вітрам про своє визволення. Це життя кликало його душу — не тим тупим, грубим голосом, яким кличе світ обов'язків та розпачу, не тим нелюдським голосом, що закликав його до безбарвного вівтарного служіння. Мить надривного лету визволила його, а крик тріумфу нарешті пробився крізь губи і розчахнув мозок.

— Стефанефорос!

Чим же іще було воно все, як не саваном, скинутим з тлінного тіла — страх, у якому він ходив удень і вночі, непевність, яка сковувала його обручем, сором і стид, які принижували його — хіба не були вони саваном, покровами його гробу?

Душа його воскресла з гробу отроцтва, відкинувши погребальне вбрання. Так! Так! Так! Він гордо творитиме свобідною силою своєї душі, як великий майстер, чиє ім'я він носить, творитиме щось живе, нове і розкрилене, і прекрасне, невловне і незнищенне.

Не в силі вже тамувати полум'я в крові, він нервово зіскочив з каменя. Відчув, як пломеніють щоки, як рветься пісня з грудей. Він не чув землі під ногами, ладними йти на край світу. "Вперед! Вперед!" — здавалось, кричало серце. Над морем загусне вечір, ніч упаде на долини, замерехтить світанок й одкриє перед мандрівником незнайомі поля, і пагорби, і обличчя. Де?

Стівен поглянув на північ, де Гоутський пагорб. Море швидко відступало, оголивши водорості на мілкому боці хвилеріза — вздовж усього узбережжя починався відплив. Уже одна продовгувата коса свіжо випнулась над водяними брижами. Подекуди полискували над мілкою хвилею свіжі піщані острівці, й довкола них, по всій мілині та по струмочках на березі, бродили, шукаючи щось у пісках, повиті у світло барвисті постаті.

За мить він уже був босий — панчохи у кишенях, зв'язані шнурками парусинові черевики перекинуті через плече — і, вибравши в плавнику між камінням загострену, розріджену сіллю палицю, зійшов з хвилеріза.

Обмілиною спливав довгий струмок. Бредучи в ньому проти течії, він зачудовано вдивлявся у нескінченний рух водоростей. Смарагдові й чорні, руді й оливкові, вони погойдувались і повертались за течією. Від

безконечного руху вода в струмку була темна і віддзеркалювала високі хмари. Хмари безгучно пливли високо вгорі, а внизу пливли безгучно сплутані водорості; сіре тепле повітря стояло незрушно, і нове бурхливе життя співало у його жилах.

Де поділося його отроцтво? Де та душа, що сахалась свого призначення і самотньо розважала над ганьбою власних ран, щоб у власній оселі убозтва й неправди прибрати її у злинялий саван та у вінки, що в'януть од першого ж доторку? А де він сам?

Він сам. Не помічений ніким, щасливий і при самій серцевині бурхливого життя. Він сам-один, молодий, завзятий і буйний серцем, один серед повітряних стихій і солонкавих вод, серед викинутих морем черепашок і водоростей, серед присірілого сонячного світла, між барвистих, повитих у світло постатей дітей і дівчат, між дівочих і дитячих голосів у повітрі.

Перед ним посеред плеса стояла нерухомо й самотньо дівчина, вдивляючись у море. Немов якась чарівна сила обернула її у подобу дивовижної й гарної морської птахи. Голі ноги її, довгі й стрункі, були витончені, мов журавлині, й непорочно-білі, тільки в одному місці смарагдове пасмо водорості немов родимою плямою прилипло до тіла. Стегна її, повніші й ніжнотонні, як слонова кістка, були оголені майже до клубів, і білі торочки панталонів нагадували ніжний пташиний пух. Темно-синя спідничка, сміливо закасана круг стану, звисала ззаду голубиним хвостом. Груди в неї були м'які й ніжні, як у птахи, ніжні й м'які, наче груди темноперої голубки. Тільки довге біляве волосся її було дівочим, і дівочим був її лик, позначений чудом смертної краси.

Вона була сама, і стояла нерухомо, вдивляючись у далеч моря, але коли відчула його присутність і благоговіння його очей, то свої очі звернула на нього і спокійно, стримано зустріла його погляд, без сорому чи кокетства. Довго-довго витримувала вона його погляд, а потім спокійно відвела очі й перевела долі, на струмок, м'яко поводячи у воді ногою. Перший ледь чутний сплеск тихоплинної води порушив тишу —

тихий, ледь чутний і шепітливий плюскіт, ледь чутний, як сонне відлуння дзвонів: плесь-плесь, плесь-плесь; і слабкий пломінчик затремтів на її щоці.

— Боже небесний! — кликнула Стівенова душа у вибуху земної радості.

Він притьмом одвернувся од неї й кинувся геть через обмілину. Щоки його пломеніли, тіло горіло, руки і ноги тремтіли. Все далі і далі і далі ступав він пісками, співаючи морю буйної пісні, радісним кличем вітаючи пришестя життя, що покликало його.

Образ дівчини запав йому в душу назавше, і жодне слово не порушило святої тиші його екстазу. Її очі покликали його, і душа його стрепенулась на поклик. Жити, помилятись, падати, перемагати, наново творити життя з самого життя! Буйний ангел явився йому, ангел смертної молодості й краси, посланець із прекрасної обителі життя, щоб у мить екстазу розчахнути перед ним ворота на всіх шляхах блукань і слави. Далі, далі, далі і далі!

Він раптово спинився і почув у тиші власне серце. Як далеко він зайшов? Котра година?

Поблизу — ані живої душі, не чути в повітрі жодного звуку. Та день уже згасає, скоро почнеться приплив. Він повернув назад і побіг до берега. Збігши угору пологим схилом без страху порізати ноги, знайшов піщану заглибину між поросли травою горбків і вмостився у ній, щоб спокоєм і тишею вечора вгамувати шал у крові.

Відчував над собою величезний байдужний купол небосхилу і незворушну ходу небесних тіл, а під собою — землю, що його породила, що приклала його до грудей.

Сонливо заплющив очі. Повіки йому тремтіли, мовби відчували кругобіг землі та її вартових, тремтіли, мовби відчували дивне світло якогось нового світу. Душа знесвідоміло поринала в якийсь новий світ, фантазійний, імлистий і непевний, як світ під поверхнею вод, повний рухливих, розпливчастих обрисів та істот. Світ? Чи мерхіт? Чи цвіт? Що мерехтить і тремтить, тремтить і розпукується, як світанок дня, як пуп'янок квітки; він росте нескінченно сам із себе, вибухаючи густо-червоним, розгортаючись і гаснучи до найніжнішої барви ружі, лист за листом, хвиля світла за хвилею світла, заливаючи всі небеса м'якими, щораз глибшими зблисками.

Вечір уже запав, коли він прокинувсь; пісок і сухі трави його ложа вже не яріли. Він повільно підвівся і, пригадавши екстаз свого сну, радо зітхнув.

Вибрався на гребінь піщаного пагорба й роззирнувся довкруж. Вечір уже запав. Обідець молодого місяця розтинав бліду пустелю неба — обідець срібного обруча, вгрузлого в сірий пісок, і вода, неголосно шепочучи хвилями, швидко поглинала берег, острівцями одрізаючи од суходолу кілька останніх постатей.

## Розділ п'ятий

Він допив до решти третю склянку водявого чаю і заходивсь жувати підібрані зі столу шкуринки підсмаженого хліба, втупивши погляд у темну ковбаньку на дні чайника. Залишки жовтої рідини були вичерпані, в гущі залишилася ямка, і ковбанька на її дні нагадала йому землистого кольору воду в купальні Клонґовза. Коробка із закладними, що лежала біля його ліктя, уже була перерита, і він ліниво, одну по одній, брав масними пальцями синьо-білі, поспіхом нашкрябані й присипані піском, пожмакані квитанції з іменем поручника — "Дейлі" або "Маківой".

1 пара чобіт

1 поношене пальто

3 різні речі, білі

1 чоловічі панталони.

Він одклав квитанції і, задумливо дивлячись на накривку подзьобаної шашелем коробки, невпевнено спитав:

— На скільки зараз спішить годинник?

Мати підкрутила старий будильник, що лежав боком посеред камінної полиці, поки стрілки не показали за чверть дванадцяту, і знову поклала його на бік.

— На годину й двадцять п'ять хвилин, — мовила вона. — Зараз двадцять на одинадцяту. Їй-богу, міг би й поквапитись, а то спізнишся на лекції.

— Наготуйте мені миття, — сказав Стівен. Кейті, наготуй Стівенові миття.

— Буді, наготуй Стівенові миття.

— Не можу, мені ніколи. Наготуй ти, Меґґі.

Коли, зрештою, в кухонну раковину вставлено емальований шаплик, а на край його лягла стара рукавиця до миття, він дав матері терти йому шию, порпатися у вухах та закапелках ніздрів.

— Оце дожився, — сказала вона. — Студент, а такий брудний, що мати мусить його мити.

— Тобі ж це в приємність, — спокійно одказав Стівен.

Згори долинув пронизливий свист, і мати тицьнула йому в руки вогкий халат:

— Витирайся і йди уже, заради Бога.

Після другого різкого посвисту, довшого, бо сердитого, одна з дівчат побігла до сходів.

— Що, тату?

— Ця ледача сучка, твій брат, ще не пішов?

— Пішов, тату!

— Точно?

— Так, тату!

— Гм!

Дівчина повернулась, показуючи йому, щоб поспішив і тихенько вийшов через чорний хід. Стівен засміявся:

— Дивне уявлення про граматику, якщо "сучка" в нього — чоловічого роду.

— Ох, Стівене, який сором, — сказала мати. — Ти ще проклянеш той день, коли вступив у той заклад. Ти став на себе не схожий.

— Всього всім найкращого, — посміхнувся Стівен, посилаючи усім на прощання повітряний поцілунок.

Вуличка позад веранди вся насякла водою, і, коли Стівен ішов нею, обережно ступаючи між купами мокрого сміття, з божевільні для черниць за муром почувся пронизливий голос божевільної черниці: — кусе! О, кусе! кусе!

Сердито крутнувши головою, він витряс той крик із вух і, обминаючи гнилі покидьки, наддав ходи, але серце його вже точив біль відрази й гіркоти. Батьків свист, буркіт матері, лемент невидимої причинної злились у хор образливих голосів, що зазіхали на його юнацьку гідність. Він вигнав із серця останній їх відгомін лайкою, але поки ішов вулицею, відчуваючи, як огортає його сіре вранішнє світло, що лилося крізь мокрі дерева, і коли вдихнув дивний густий запах вогкого листя й кори, душа його звільнилась од мук.

Набряклі дощем дерева викликали в ньому, як і завжди, спомини про дівчат і жінок у п'єсах Ґергарта Гауптмана; і згадки про тихий їх смуток та пахощі, що скапували з мокрих гілок, злились у настрій погідної радості. Ранкова прогулянка по місту почалась, і він знав наперед, що, проминаючи багнисті поля Ферв'ю, думатиме про по-чернечому строгу, гаптовану сріблом прозу Ньюмена; що коли йтиме Норт-Стрендською дорогою, позираючи байдужно на вітрини продовольчих магазинів, пригадає меланхолійність Ґвіда Кавальканті й усміхнеться; що біля каменярні Берда в Талбот-плейсі його, наче різкий вихор, пройме дух Ібсена, дух свавільної юнацької краси, і що, проходячи повз бруднющу рибальську крамницю по той бік Ліффі, він повторить подумки пісню з Бена Джонсона:

I was not wearier where I lay.

Душа його, коли стомлювалась шукати сутність краси у примарних словах Арістотеля чи Томи Аквінського, залюбки зверталася до добірних пісень єлизаветинців. Душа його, в облаченні монаха-єретика, не раз крийкома ставала під вікнами тої доби, щоб почути поважно-пустотливу гру лютністів чи щирий сміх камізельників, аж поки вульгарний смішок

чи заяложений часом вираз камерного, фальшивого гонору не вражали його монашу гідність й не виганяли з криївки.

Наука, яку він, вважалося, гриз цілими днями так, що вона геть зовсім одірвала його від друзів юності, обмежувалась вибіркою витончених сентенцій з поетики й психології Арістотеля та "Синопсисом Томи" — Synopsis Philosophiae Scholasticae ad mentem divi Thomae.[7] Думки його — суцільні сутінки сумнівів і невіри в себе — часом осявалися блискавками інтуїції, і були то блискавки такі яскраві, що земля зникала йому з-під ніг, мов поглинута вогнем; після цього язик йому затерпав, а очі, стрічаючи погляди інших, німували у відповідь; бо він відчував, огорнений, наче мантією, духом краси, що спізнав благородство, принаймні у мріях. Але коли ця гордість мовчання вже його не підносила, він радо повертався у гущу звичайних життів, ідучи своєю дорогою крізь брудне, галасливе і ледаче місто без страху і з легким серцем.

Біля огорожі над каналом він стрів сухотника з обличчям ляльки, у капелюсі без крис, у щільно застебнутому пальті шоколадного кольору, що спускався з мосту, дрібочучи, і тримав перед собою складену парасолю, мовби чарівну паличку. "Мабуть, уже одинадцята", — подумав він і зазирнув у молочну — дізнатися, котра година. Годинник у молочній показував за п'ять п'яту, та, обертаючись, він почув, як десь поруч невидимий йому годинник швидко і справно вибиває одинадцяту. Він засміявся: бій годинника нагадав йому МакКанна, і він ніби побачив його — приземкуватого, у мисливській куртці й бриджах, з русявою цапиною борідкою, що стоїть на розі Гопкінса на вітрі і каже:

— Дедалусе, ти — антисоціальний елемент, задивлений сам у себе. А я — ні. Я — демократ, я працюватиму й діятиму заради соціальної свободи та рівності між усіма класами й статями в майбутніх Сполучених Штатах Європи.

Одинадцята! Отже, він запізнився і на це заняття. Який сьогодні день тижня? Він спинився біля кіоска й поглянув на заголовок газети.

Четвер. З десятої до одинадцятої англійська. З одинадцятої до дванадцятої — французька, з дванадцятої до першої — фізика. Стівен уявив собі заняття з англійської, і навіть на такій відстані відчув неспокій і безпорадність. Він мов побачив покірливо схилені над зошитами голови товаришів, коли ті записували все, що їм казано записувати — визначення за назвою і визначення за суттю, приклади; дати народження і смерті, найважливіші твори, схвальні відгуки поруч з несхвальними. Тільки в нього голова була не схилена, бо думки його ширяли далеко, і, незалежно від того, куди він дивився — на їх невеличкий студентський гурт, чи крізь вікно на занедбану зелень саду, — завжди переслідував його важкий запах підвальної цвілі і тління. Але ні — ще одна голова на передніх лавах, просто перед нього, гордовито зносилася над іншими похиленими головами, мов голова священика, коли той сміливо звертається до Бога від імені смиренних віруючих навколо. Чому це так — коли він думає про Кренлі, то ніколи не може уявити його інакше, а тільки голову й обличчя? Навіть у ту мить він бачив перед собою на тлі сірої завіси ранку ніби мару, обличчя відтятої голови, а чи посмертної маски, увінчане в надбрів'ї, мов залізною короною, цупким, чорним, їжакуватим волоссям — обличчя наче священика, бліде, з широким носом, з тінями під очима й вилицями, обличчя священика з довгими, безкровними, ледь усміхненими вустами. Вмить пригадалося, як він щодня і щовечора звіряв Кренлі всі бентеги, неспокої й поривання своєї душі, на що приятель відповідав цілковитою мовчанкою, і Стівен сказав би, що то — обличчя грішного священика, котрий сповідає, вже не маючи права дати розгрішення, якби знову у пам'яті не зринув погляд його темних і мовби жіночих очей.

А в глибині цього образу постала на мить дивна, темна печера думок, але він одсахнувсь, відчуваючи, що заходити ще не час. Та дурман приятелевої байдужості, здавалось, отруював повітря круг нього невловимим смертоносним духом, і він раптом помітив, що погляд його стрибає то праворуч, то ліворуч, від одного випадкового слова до іншого, і мляво здивувався, що слова ці так тихо і мовчки втратили свої безпосередні значення; врешті щонайпересічніша вивіска зневолювала його ум, мов магічне заклинання, а душа марніла, зітхаючи від старості

на цій вуличці, заваленій купами мертвої мови. Його власна свідомість мови почала відпливати з мозку й перехлюпуватися в слова, що сплітались і розплітались у свавільному ритмі:

Хлипа плющ на стіні,

В'ється й хлипа на стіні,

Жовтий плющ на стіні,

Пнеться вгору по стіні.

Чи хто коли чув таку нісенітницю? Всемогутній Боже! Хто коли чув, щоб плющ хлипав на стіні? Жовтий плющ — це зрозуміло, жовта слонова кістка — теж. Ну, а якби так: слоновокостий плющ?

Тепер слово це блиснуло у мозку яскравіше й виразніше, ніж слонова кість, відпиляна з прожилкуватих бивнів слона. Слонова кість, ivory, ivoire, avorio, ebur. Один з перших прикладів, вивчених ним з латини, звучав: India mittit ebur. Він згадав проникливе обличчя ректора, північанина, що учив його тлумачити "Метаморфози" Овідія вишуканою англійською мовою, з химерними вкрапленнями таких речей, як "кнурик", "череп'я" і "хребетне сало". Певне уявлення про латинське віршування він почерпнув з потріпаної книжки одного португальського ченця.

Contrahit orator, variant in carmine vates.

Злами, перемоги й розколи історії Риму подавались йому у заяложених словах in tanto discrimine, а в суспільне життя міста міст він намагався прозирнути крізь фразу implere ollam denariorum, які ректор пишномовно перекладав "наповнити горнець динаріями". Сторінки його пошарпаного часом Горація ніколи не були холодні на дотик, навіть коли горталося їх закляклими пальцями; то були живі, людські сторінки,

і п'ятдесят років тому їх гортали живі, людські пальці Джона Дункана Інвераріті та його брата Вільяма Малькольма Інвераріті. Авжеж, на тьмяному форзаці стояли їхні шляхетні імена, і навіть такому убогому латиністові, як він, стьмянілі рядки пахли, ніби пролежали всі ці роки в мирті, лаванді й вербені; все ж йому муляла думка, що він так назавжди й залишиться несміливим гостем на бенкеті світової культури і що на монашу науку, в категоріях якої він виковує свою філософію естетики, у його часи дивляться не менш зверхньо, ніж на витончений і химерний жаргон геральдики й соколиних ловів.

Сіре громаддя коледжу Трійці ліворуч, важко вставлене в неуцтво міста, мов тьмяний камінь у грубий перстень, тиснуло на його свідомість, і, намагаючись вивільнити ноги з пут реформованого сумління, він вийшов на чудернацький пам'ятник народному ірландському поетові.

Він дивився на нього без гніву; бо хоча тілесна й духовна недолугість, як невидима черва, повзла по статуї від шаркітливих ніг угору по складках плаща і довкола холопської голови, вона, здавалося, покірно усвідомлювала свою жалюгідність. То був фірболг у позиченому плащі мілезійця; і йому згадався його друг Дейвін, студент зі села. Жартома він називав його саме так, але той не ображався:

— Що ж, Стіві, ти сам кажеш, що я тугодум. Називай мене, як хочеш.

Його приємно зворушило оте-от домашнє "Стіві", коли почув його вперше з вуст друга, бо сам розмовляв з людьми так само сухо, як і вони з ним. Часто, сидячи у Дейвіновій квартирі на Ґрантгем-стріт і поглядаючи на добротні черевики друга, вишикувані парами під стіною, він виголошував для його нехитрого вуха чужі вірші й ритми, за якими крилися його власні туга і пригніченість. Простий фірболзький розум його слухача притягував до себе його розум і тут же відштовхував: притягував вродженою спокійно-ввічливою увагою, незвичним зворотом старої англійської мови, силою захвату перед грубо-тілесною спритністю (Дейвін був шанувальником ґела Майкла К'юсака), відштовхував

миттєво й несподівано бідністю думки та почуттів чи тупим виразом ляку в очах, того душевного ляку зголоднілого ірландського села, яке й досі щовечора боїться сигналу гасити світло.

Окрім геройських подвигів свого дядька-силача Мета Дейвіна, молодий селянин обожнював ще смутну легенду Ірландії. Язикаті студенти, котрі за всяку ціну намагались наповнити якимсь сенсом одноманітне життя в коледжі, залюбки видавали його за молодого фенія. Нянька навчила його говорити по-ірландському й виховувала його вбогу уяву в непевному світлі ірландського міфу. І він ставився до цього міфу, по якому ще жоден ум не пройшовся різцем краси, і до незграбних переказів, що розпадалися, ідучи колами у глибину, так само, як і до римо-католицької релігії, — з тупою вірнопідданістю. Цілою своєю душею, покірною єдиному гаслові, він противився всьому, що приходило до нього з Англії чи через англійську культуру; а зі світу за межами Англії він знав лише про французький Іноземний легіон, у якому збирався служити.

Через оте честолюбство, що поєднувалося з загальним нахилом Дейвінової вдачі, Стівен часто називав його ручним гусаком, і в цьому назвиську звучало навіть певне роздратування, викликане мовчкуватістю і вайлуватістю друга, що часто ставали стіною між допитливим розумом Стівена та глибинними течіями ірландського життя.

Одного вечора цей молодий селянин, розворушений пристрасним красномовством Стівена, в яке той утікав від холодного безмов'я свого збунтованого розуму, викликав у Стівеновій уяві дивний образ. Вони поволі йшли темними вузькими вуличками убогого єврейського кварталу в напрямі Дейвінової квартири.

— Така мені раз пригода трапилася, Стіві, тамтої осені, ближче до зими. Я нікому ні півслова не сказав, тобі першому. Не тямлю вже, чи був то жовтень чи листопад. Певно, Що жовтень, бо то було ще до того, як я приїхав сюди вступати до університету.

Стівен, улещений довірою, подивився усміхнено в обличчя друга, з приємністю дослухаючись до його простої говірки.

— Весь той день я був далеко від дому, у Баттеванті, — не знаю, чи ти знаєш, де це, — на хокейному матчі. Грали крокські "Наші Хлопці" проти лімерицьких "Безстрашних Турлів", і присягаюсь, Стіві, то була гра! Мій двоюрідний брат Фонсі Дейвін грав на воротах за Лімерик. Так з нього всю одіж здерли, а він раз по раз виривався із форвардами вперед і кричав, як дурний. Ніколи не забуду того дня. Один із крокських як махне ключкою, і, Бог мені свідок, мало не втрапив братові в скроню. Їй-бо, якби він його зачепив кінцем — був би братові гаплик.

— Добре, що все обійшлось, — засміявся Стівен, — але хіба це і є твоя дивна пригода?

— Ну так, може, тобі й нецікаво, але най там, — після матчу такий був гармидер, що я спізнився на поїзд і не знайшов ані одного запрягу, щоб підвіз мене додому, бо, як на зло, того ж таки дня в Каслтавнроші був якийсь з'їзд, і всі візники околиці стояли там. Тож вибір був один — заночувати у Баттеванті або перти пішки. Ну, я ноги на плечі та й іду, іду, вже й ніч западає, коли я ще в Беллігурських пагорбах — це добрих десять миль від Кілмаллока, — а там далі довга безлюдна дорога. І на дорозі тій ані натяку нема на якесь людське житло, тихо, як у вусі. Уже так стемніло, хоч в око стрель. Раз чи два я приставав під кущем розпалити люльку і, якби не рясна роса, то там-таки, під кущем, впав би й заснув. Зрештою за поворотом бачу-таки хатину, і в вікні світиться. Підходжу, стукаю в двері. Запитують, хто там, я й кажу, що був на матчі у Баттеванті, йду додому і прошу води напитися. За якийсь час відчиняє двері молода жінка й виносить мені великий кухоль молока. Жінка вже напівроздягнута, ніби саме вкладалась, коли я постукав, волосся розпущене; з її фігури, а чи по очах, видно, що вона, мабуть, вагітна. Вона довго балакала зо мною на порозі, і то було дивно, бо груди і плечі мала голі. Запитала мене, чи не стомився я і чи не хочу заночувати. Каже, вона в домі сама-самісінька, бо чоловік ще вранці поїхав до Квінставна відпроваджувати сестру. І знаєш, Стіві, вона очей з мене не

зводить, і підступила так близько, що чути, як дихає. Я вже віддаю їй кухоль, а вона хап мене за руку, тягне через поріг і каже: "Заходь, залитися на ніч. Не бійся. Там нікого нема, тільки ми..." Я, Стіві, не зайшов. Лиш подякував і пішов собі далі, хоч кров стугоніла мені в жилах. На першому ж повороті я озирнувсь — а вона все ще стоїть у дверях.

Останні слова Дейвінової оповіді забриніли в Стівеновій пам'яті, і жінка з цієї оповіді постала перед ним, множачись у постатях інших селянок, не раз бачених з брички на порогах будинків у Клейні — уособлення її і його народу, лиликова душа, що в пітьмі, в таємниці й самотності прокидається до усвідомлення себе, що через очі, і голос, і рухи простої жінки кличе чужинця до свого ложа.

Хтось поклав йому руку на лікоть, і юний голос вигукнув:

— Це я, паночку, ваша слуга! Зробіть почин, паночку. Купіть цей чудовий букетик. Прошу вас, паночку!

Сині квітки, простягнуті йому, і її по-дитячому сині очі здалися в ту мить образом самої простоти. Він почекав, поки образ розвіється, і тепер бачив лише обшарпану сукенку, мокре жорстке волосся й хлопчакувате обличчя.

— Будьте ласкаві, паночку. Пожалійте слугу вашу!

— У мене немає грошей, — мовив Стівен.

— Купіть, чудові квіточки! Всього один пенні.

— Ти чула, що я сказав? — спитав Стівен, нахиляючись до неї. — Я сказав, що не маю грошей. Повторити ще раз?

— Що ж, дасть Біг, колись ви їх матимете, — помовчавши, відповіла дівчина.

— Можливо, — сказав Стівен, — але навряд.

Він швидко пішов геть, побоюючись, щоб її панібратство не обернулося глумом, і не бажаючи ні чути, ні бачити, як вона пропонуватиме свій товар комусь іншому — туристові з Англії чи студентові з коледжу Трійці. Графтон-стріт, що нею він саме простував, тільки поглибила образ зневаженого убозтва. На початку вулиці була встановлена меморіальна плита Вулфові Тону. Стівен згадав, що був тут з батьком при її відкритті. З гіркотою згадав він цю сцену дешевого вшанування. В екіпажі сиділо четверо делегатів-французів, й один із них, усміхнений молодий гладун, тримав на держалні плакат зі словами: Vive l'Irlande!

А дерева на Стівеновій Луці пахли дощем, і набухла від дощу земля парувала запашним тліном, що легким запахом ладану крізь шар перегною пробивався з багатьох сердець. Душа цього веселого, продажного міста, про яку йому розповідали старші, з плином часу змарніла настільки, що не зберегла нічого, крім легкого запаху тліну, що здіймавсь од землі, і він знав — за хвилину, увійшовши в похмурий коледж, він відчує дух іншого розтління, аніж від Піжона Іґа-на і Палія Вейлі.

Підніматись у кабінет французької було вже пізно, тож він перетнув вестибюль і звернув ліворуч у коридор, що вів до фізичної авдиторії. Коридор був темний і глухий, але здавалось, ніби тут хтось є. Звідки таке відчуття? Може, тому, що він знав — за часів Піжона Вейлі тут були потаємні сходи? А може, цей єзуїтський коледж — чужоземна власність, і він у ньому — серед чужинців? Ірландія Тона і Парнелла немов відступила кудись.

Він відчинив двері до амфітеатру фізичної авдиторії і став у прохолодному сизому світлі, що ледь пробивалося крізь запорошені шибки. Перед ґратами каміна хтось сидів навпочіпки, розпалюючи вогонь, і по сухорлявості та сивизні він упізнав декана. Стівен нечутно причинив двері й підійшов до каміна.

— Доброго ранку, сер! Допомогти вам? Священик скинув на нього очі:

— Зачекайте, пане Дедалус, дещо побачите. Розпалювання вогню — це теж мистецтво. Є науки вільні, а є практичні. Це одна з практичних наук.

— Спробую навчитись, — мовив Стівен.

— Лиш би вугілля не забагато, — спритно пораючись, сказав декан, — ось один із секретів.

З бічної кишені сутани він вийняв чотири недогарки і вправно примостив їх між вугіллям і скрутнями паперу. Стівен мовчки спостерігав. Отак стоячи навколішках на камінних плитах при розпалюванні вогню, заклопотано розкладаючи паперові віхті й недогарки, декан, як ніколи, скидався на смиренного служителя, левита Господнього, який готує жертовник у порожньому храмі. Як і полотняна роба левита, вицвіла й зношена сутана огортала зігнуту постать того, кого церковне облачення чи розшитий бісером ефод тільки дратували і сковували б. Тіло його зістарілось у доземному служінні Богові — в догляданні жертовного вогню, таємному переданні вісток, в піклуванні про мирян, в нанесенні стрімких ударів за наказом зверху, — а однак нітрохи не набралось благодатної святості чи красоти прелатства. Ні, навіть душа його зістарілась у цьому служінні, не підносячись до світла й краси, не розточуючи довкола духмяний аромат святобливості — залишилась умертвлена воля, так само байдужа до трепетливості

власного послуху, як старіюче тіло, худе й жилаве, посивіле від срібного пушку — до радощів любові чи борні.

Декан розпрямив спину і стежив, як вогонь охоплює паліччя. Щоб урвати мовчання, Стівен сказав:

— Я, напевно, не зумів би розпалити вогонь.

— Адже ви митець, чи не так, пане Дедалус? — глянув на нього декан, кліпаючи вицвілими очима. — Завдання митця — творити прекрасне. Що таке прекрасне — то вже інше питання.

Замислившись, він поволі потирав сухі руки.

— Ви можете дати відповідь на це питання?

— Тома Аквінський, — відповів Стівен, — каже: Pulchra sunt quae visa placent.

— Ось цей вогонь, — мовив декан, — тішить око. Значить, він прекрасний?

— У плані зорового сприйняття — а за даних обставин, гадаю, воно тотожне естетичному пізнанню — цей вогонь прекрасний, але Тома Аквінський сказав також: Bonum est in quod tendit appetitus. В плані задоволення тваринної тяги до тепла, вогонь — добро. Натомість у пеклі він — зло.

— Цілком слушно, — сказав декан. — Просто в око.

Він прудко підвівся, пішов до дверей, прочинив їх і мовив:

— Кажуть, у таких випадках помагає протяг.

Коли він, ледь накульгуючи, але досить моторно вернувся до каміна, Стівен побачив, як з вицвілих, позбавлених любові очей визирає мовчазна душа єзуїта. Як і святий Ігнатій, декан був кульгавий, але в очах не мав ані іскорки Ігнатієвого запалу. Навіть легендарна підступність ордену, підступність тонша й секретніша, аніж їх легендарні книги секретної й витонченої мудрості, не запалила його душу апостольським завзяттям. Здавалося, він послуговується вивертами, вченістю й хитрістю світу так, як йому казано — на більшу хвалу Божу, але не відчуває ні втіхи в їх застосуванні ані ненависті до присутнього в них зла, а тільки рішучим жестом послуху обертає їх проти них самих; і, попри все оте мовчазне служіння, здавалося, він зовсім не любить свого пана, та й зовсім мало, або й того менше — діло, котрому служить. Similiter atque senis baculus — він був тим, чим хотів його бачити засновник ордену, — посохом у руках старця. Цей посох можна забути в кутку, можна на нього спертися в дорозі, коли западе ніч, чи в люту негоду, його можна покласти в саду на лавці поруч із духмяним дамським букетиком, можна ним і погрозливо замахнутися. Декан повернувся до каміна, потираючи підборіддя.

— Коли можна буде почути ваші думки на тему естетики? — спитав він.

— Мої? — здивувався Стівен. — Та в кращому випадку мені якась думка приходить раз на півмісяця.

— Це дуже глибока тема, пане Дедалус, — мовив декан. — Це як дивитись у морські глибини з Могерових скель. Багато хто заходить так глибоко, що вже й не вертається звідти. Тільки тренований пірнальник може зануритись у ті глибини, дослідити їх і випливти знов на поверхню.

— Якщо ви маєте на увазі мислення, — озвався Стівен, — то і я певен: вільна думка не існує, оскільки кожне мислення має межі, окреслені його ж власними законами.

— Ага!

— Мені на моїй дорозі зараз достатньо світла від двох-трьох думок Арістотеля й Томи Аквінського.

— Розумію. Дуже добре розумію, про що ви говорите.

— Зараз вони мені потрібні тільки для власної користі й ужитку, поки в їхньому світлі я добуваю щось для себе. Коли лампада чадить чи смердить, я спробую вкоротити ґніт. Коли з неї мало світла, я продам її й куплю іншу.

— Епіктет теж мав лампаду, — мовив декан, — по його смерті її продали за фантастичну ціну. Він писав при цій лампаді свої філософські твори. Ви ж знаєте, хто такий Епіктет?

— Старець, — відповів різко Стівен, — котрий казав, що душа дуже подібна до відра води.

— Просто, по-домашньому він розказує нам, — вів далі декан, — що поставив залізну лампаду перед статуєю одного з богів, але злодій украв лампаду. Що ж зробив філософ? Розміркувавши, що красти — то сутність злодія, він другого дня вирішив, що купить глиняну лампаду, замість залізної.

Від деканових недогарків рознісся запах розтопленого лою і злився у Стівеновій свідомості з брязкотом слів: відро і лампада, лампада й відро. У голосі священика теж з'явився якийсь брязкіт. Стівенові думки інстинктивно спинили біг, вражені цим дивним тоном і образами, та ще обличчям священика, що було подібне до незапаленої лампади чи до зле сфокусованого рефлектора. Що крилося за ним чи в ньому? Ступор душі чи тупість громової хмари, налитої пізнанням і здатної пролитись Божим мороком?

— Я не такі лампади мав на увазі, сер, — сказав Стівен.

— Само собою, — відповів декан.

— Однією з найтрудніших речей у дискусії про прекрасне, — вів далі Стівен, — є визначити, як ужито слово — за літературною чи за базарною традицією. Пригадую, у Ньюмена є речення, де він говорить про Пречисту Діву, що її затримано у сонмі святих. Ну, а в щоденній мові це слово вжи-вається в іншому значенні: Сподіваюсь, я вас не затримую?

— Аніскільки, — ввічливо сказав декан.

— Ні-ні, — посміхнувся Стівен, — я мав на увазі...

— А, так-так, розумію, — швидко погодився декан, — чудово розумію, про що ви говорите: затримувати.

Він випнув підборіддя і сухо бухикнув.

— А щодо лампади, — мовив, — заправляти її — теж немалий клопіт. Мусите мати чисту олію і наливати обережно, щоб не розхлюпати, не влити більше, ніж вміститься у лійку.

— Яку лійку? — спитав Стівен.

— Лійку, через яку вливають олію до лампади.

— А-а, — мовив Стівен. — То ця річ зветься лійкою? А не цідилом?

— Яке ще цідило?

— Отаке... Лійка.

— Хіба її звуть в Ірландії цідилом? — спитав декан. — Ніколи чогось подібного не чув.

— Її звуть цідилом у Нижній Драмкондрі, — засміявся Стівен, — а в них англійська хоч куди.

— Цідило, — мовив декан замислено. — Яке цікаве слово. Треба подивитися в словник. Доконче, доконче.

Щось у його ґречності було від нещирості, і Стівен зміряв цього наверненого в католицтво англійця таким самим поглядом, яким, мабуть, старший брат у притчі дивився на молодшого, блудного сина. Смиренний неофіт, що влився у цілий потік гучних навернень, убогий англієць в Ірландії, він ступив на сцену історії єзуїтів, коли ця дивна гра інтриг, страждань, заздрощів, боротьби і приниження вже добігала кінця — останній прибулець, запізнілий дух. Звідки ж він прийшов? Може, він народився і виріс між переконаних іновірців, тих, хто бачив спасіння лише в Ісусі і ненавидів пишноту офіційної церкви? Може, він відчував потребу в непоказній вірі — серед сектантського мотлоху та белькоту войовничих схизматиків, визнавців шести принципів, людей особливих, баптистів сімені і змії, супралапсарських догматиків? Може, знайшов він правдиву церкву неочікувано, змотавши до кінця, мов моток прядива, якусь вигадливу нитку розмислів про натхнення, чи опокладення, чи про сходження Святого Духа? А може сам Христос торкнувсь його й повелів іти за собою, як тому апостолові, що сидів і збирав мито — може й він отак сидів під дверима каплиці з оцинкованим дахом, позіхаючи й підраховуючи церковну дрібноту?

Декан ще раз повторив:

— Цідило! Так-так, цікаво!

— Питання, щойно вами поставлене, здається мені цікавішим. Про те, що є краса, яку митець силкується вивести з груддя глини, — холодно мовив Стівен.

Одне мале словечко немов повернуло гостру рапіру його сторожкості проти цього ввічливо-чуйного супротивника. З гострим болем розпуки він відчув, що той, до кого він говорить — земляк Бена Джонсона. Він подумав:

— Мова, якою ми говоримо, це насамперед його мова, а вже потім моя. Як по-різному звучать слова — "дім", "Христос", "ель", "пан" — в його вустах і в моїх! Я не можу промовити чи написати ці слова, не схвилювавши душу. Його мова, така знайома і така чужа, для мене завжди буде чимось набутим. Не я створив, не я приймав її слова. Мій голос не довіряє їм. Моя душа стогне під тінню його мови.

— А ще як розрізняти прекрасне і високе, — докинув декан, — моральну красу і красу матеріальну. А також встановити, який тип краси властивий кожному з видів мистецтва. Ось вам кілька цікавих питань, в яких варто розібратись.

Стівен, збентежений рішучим, сухим тоном декана, мовчав; замовк і той; в запалій тиші зі сходів долинув тупіт ніг і гамір.

— Проте, віддавшись цим розмислам, — завершив декан, — можна наразитись на небезпеку померти з голоду. Насамперед отримайте диплом. Хай це буде вашим завданням номер один. А потім, крок за кроком, вийдете на свою дорогу. Я розумію це в найширшому значенні — дорогу в житті і в мисленні. Спочатку, може, й доведеться іти під гору. От хоча б містер Мунан. Не зразу він дістався вершини. Але ж дістався.

— У мене, можливо, нема його таланту, — неголосно озвався Стівен.

— А оце-от і невідомо, — весело заперечив декан. — Нам годі знати, що в нас закладено. Зневірятись мені аж ніяк не слід. Per áspera ad astra.

Він хутко відступив од вогню й вийшов на сходи — приймати першокурсників гуманітарного відділу.

Спершись об камін, Стівен чув, як він енергійно й безпристрасно вітається з кожним у групі, і мало що не бачив щирі посмішки на обличчях простакуватіших учнів. Його ж дражливе серце скропила роса співчуття до цього вірного слуги шляхетного Лойоли, до цього зведеного брата священнослужителів, розкутішого від них у мові, зате твердішого душею, до цього душпастиря, якого він ніколи не назвав би своїм духовним отцем; і він замислився, чому чоловіка цього та його товаришів називали сьогосвітниками — називали так не лише духовні, але й світські особи, — бо впродовж усієї своєї історії на суді Божої справедливості вони заступались за душі слабких, і літеплих, і обережних.

Про прихід професора сповістило, кількома хвилями, тупотіння важких чобіт тих, хто сидів на найвищому ярусі похмурого амфітеатру, під сизими від павутини вікнами. Почалася звірка, присутні відгукувались на свої імена хто як, поки черга не дійшла до Пітера Берна.

— Присутній! — глибоким басом озвався хтось з верхнього ярусу, а по інших лавках одразу ж пробігла хвиля покашлювань на знак протесту.

Професор спинився і назвав наступне прізвище:

— Кренлі! Відповіді не було.

— Містер Кренлі!

Усміх майнув Стівеновим обличчям, коли він подумав, що зараз вивчає його друг.

— Пошукайте у Леопардставні! — озвався голос позад нього. Стівен хутко обернувсь, але схоже на рило лице Мойнігана, оторочене сизим світлом, не виражало нічого.

Професор продиктував формулу. Під шелестіння зошитів Стівен обернувся знов:

— Дай мені паперу, ради Бога.

— Що це тобі припекло? — вишкірив зуби Мойніган. Він вирвав аркуш паперу зі свого блокнота і передав униз,шепочучи:

— У разі потреби це може зробити будь-хто з мирян чи жінок.

Формула, яку він слухняно записав на аркуші паперу, розгорнені і знов згорнені математичні викладки професора, примарні символи сили та швидкості — все це чарувало й висушувало Стівенів розум. Від когось він чув, що старий професор — атеїст і масон. Ох, що за сірий, отупілий день! Неначе передпекло безболісної, терплячої свідомості, де блукають душі математиків, проектуючи з площини на площину довгі, гінкі фактури дедалі рідших і дедалі блідіших сутінків, розсилаючи прудкі вихори до крайніх меж усесвіту, щораз ширшого, щораз віддаленішого і щораз невловнішого.

— Отож належить розрізняти еліпс та еліпсоїд. Можливо, декому з вас, панове, відомі твори містера В. Ш. Ґілберта. Одна з його пісеньок говорить про більярдного шахрая, який приречений ганяти

По сукні горбастім

Києм кривулястим

Кулі яйцюваті.

— Ідеться про кулю у формі еліпсоїда, про основні осі якого я тільки-но говорив.

Мойніган нахилився до Стівенового вуха й прошепотів:

— Ціни їм нема, тим еліпсоїдним яйцям! За мною, панянки, я кавалерист!

Грубий гумор товариша шквалом промчав крізь монаший затвор Стівенової свідомості, струснувши до веселого життя обвислі священичі облачення на стінах, аж вони загойдались-застрибали у свавільному шабаші. З розмаєних одінь поставали члени їхньої спільноти: декан факультету; опасистий, квітучий скарбник з кучмою сивого волосся; ректор, низенький священик з волоссям, як пух, що пише побожні вірші; присадкувата селянська постать викладача економіки; довгов'яза персона молодого викладача психології, який на сходовій клітці обговорює проблему сумління з групою студентів, немовби жирафа общипує листя з верхівок дерев поверх стада антилоп; статечний і невеселий префект братства; опецькуватий, круглоголовий викладач італійської з очима пройдисвіта. Всі вони сунули підтюпцем і підстрибом, спотикаючись, перекидаючись, задираючи подоли ряс, наче грали в довгу лозу, переймали одне одного, трусячись у вдаваному реготі, плескали одне одного по сідницях і самі сміялися з власних капостей, узивали один одного прізвиськами або скипали обуреною гідністю при дуже вже грубій вихватці і шепотілись по двоє, затулившись долонями.

Професор підійшов до скляної вітрини на бічній стіні, взяв з полиці набір котушок, поздував з них пилюку, заніс обережно на стіл і, тримаючи на них пальця, вів лекцію далі. Дроти у сучасних котушках, сказав він, робляться зі сполуки, званої платиноїдом і винайденої недавно хіміком Ф. В. Мартіно.

Він виразно вимовив ініціали та прізвище винахідника. Мойніган ззаду шепнув:

— Наш добрий знайомий Фантазер і Вигадник Мартин!

— Спитай його, — шепнув у відповідь Стівен з невеселим гумором, — чи не треба йому випробувати на комусь електричний стілець. Я за охотника.

Бачачи, що професор схилився над котушками, Мойніган підвівся і, безгучно ляскаючи пальцями правої руки, затягнув плаксивим голосом зануди:

— Пане вчителю! Пане вчителю! Цей хлопець ужив погане слово!

— Платиноїд, — врочисто сказав професор, — має перевагу перед нейзильбером у тому, що в нього нижчий коефіцієнт опору при зміні температури. Для ізоляції платиноїдного дроту використовують шовкове покриття, що намотується на ебонітові бобіни якраз у тому місці, де мій палець. Якщо намотати сам дріт, без ізоляції, в котушках індукувався б додатковий струм. Бобіни просочені гарячим парафіном...

З нижньої лави спереду Стівена зринув різкий голос з ольстерським акцентом:

— А хіба нас будуть питати з прикладної науки?

Професор повагом взявся жонглювати термінами — теоретична наука, прикладна наука. Кремезний студент у золотих окулярах з подивом глянув на того, хто задав це питання. Ззаду Мойніган пробурмотів своїм звичайним голосом:

— Ет, не уступить МакАлістер свій фунт плоті, хоч ти трісни!

Стівен холодно глянув униз на подовгастий череп, порослий закошланим волоссям кольору клоччя. Голос, акцент, спосіб мислення студента, який задав питання, роздратували його, і він з власної волі дозволив цьому роздратуванню перерости у недоброзичливість, накинувши собі думку, що краще б батько МакАлістера послав свого сина вчитися до Белфасту, зекономивши таким чином гроші на проїзд.

Подовгастий череп внизу не повернувся навстріч стрілі його думки, зате стріла вернулася до своєї тятиви; бо на мить перед ним постало бліде обличчя кольору сироватки.

— Це не моя думка, — швидко сказав він сам собі. — Її накинув мені той ірландець-балагур ззаду. Терпіння. Хіба можна знати достеменно, хто продав душу твого народу і зрадив його обранця — цей прискіпуватий чи той пересмішник? Терпіння. Згадай Епіктета. Це, мабуть, у його вдачі— поставити таке запитання в таку хвилину і таким тоном.

Монотонний голос професора і далі повільно, раз за разом намотувався на котушки, про які говорив, удвоє, втроє, вчетверо нарощуючи свою снодійну силу, в міру того як котушки нарощували оми свого опору.

Ззаду, вторячи далекому дзвоникові, пролунав голос Мойнігана:

— Кінець заняття, панове!

У великому вестибюлі панували товкітня й галасливі розмови. На столі біля дверей стояли дві фотографії у рамках, а між них — довгий аркуш паперу, на якому виднівся нерівний хвіст підписів. МакКен моторно сновигав серед натовпу, вів перемови то з одним, то з другим студентом і підводив їх, одного за одним, до стола. У малому вестибюлі стояв декан і розмовляв з молодим викладачем, поважно погладжуючи підборіддя і киваючи головою.

Натовп запруджував вихід, і Стівен нерішуче спинився. З-під широких спадистих крис м'якого капелюха на нього дивилися темні очі Кренлі.

— Ти підписався? — спитав Стівен.

Стиснувши тонкі губи, Кренлі замисливсь, а тоді відповів:

— Ego habeo.

— Для чого?

— Quod?

— Навіщо це?

Кренлі повернув бліде лице до Стівена й сказав, лагідно і гірко водночас:

— Per pax universalis.

Стівен кивнув на фотографію царя і мовив:

— У нього обличчя нетверезого Христа.

Зневага та злість у його голосі відірвали Кренлі від спокійного оглядання стін вестибюлю.

— Тобі щось не до вподоби? — спитав він.

— Ні, — відповів Стівен.

— Настрій поганий?

— Ні.

— Credo ut vos sanguinarius mendax estis, — мовив Кренлі, — quia faciès vostra monstrat ut vos in damno malo humore estis.

По дорозі до столу Мойніган сказав Стівенові на вухо:

— МакКен перевершив сам себе. Радий і дух спустити. Новенький, просто з фабрики, світ. Жодних стимуляntів, а сучкам — право голосу.

Стівен посміхнувсь над Мойнігановим способом звірятися, а коли той відійшов, знов обернувся, щоб зустрітися з очима Кренлі.

— Може ти знаєш, — мовив, — чому він так охоче виливає душу мені у вухо? Поясни.

Тупе невдоволення зморщило Кренлі чоло. Він глипнув туди, де над столом схилився Мойніган, записуючи й себе у список, бовкнув:

— Підлиза!

— Quis est in malo humore, — сказав Стівен, — ego aut vos?

Кренлі не відповів на цю шпильку. Він набурмосився, подумав і знову бахнув:

— Плюгавий, паршивий підлиза, ось він хто!

Це була його епітафія для всіх його втрачених друзів, і Стівен питав себе, чи колись і його пам'ять буде пом'януто таким-ото тоном. Важка безформна фраза повільно випадала з його слуху, осідаючи, мов камінь у драговину. Стівен бачив, як вона осідає, як осідало до неї багато інших схожих фраз, і відчував її вагу на власному серці. У мові Кренлі, на

відміну від Дейвінової, не було ані рідкісних виразів єлизаветинської англійської, ані химерних перелицьованок ірландських ідіом. У протяжності її голосних вчувалася луна дублінських набережних, відбита похмурою, занепалою гаванню, а в її експресивності — відгомін дублінського церковного красномовства, що гриміло з казальниць у Віклоу.

Невдоволення спливло з Кренліного обличчя, бо з іншого кінця вестибюлю до них шпарко чимчикував МакКен.

— Ти тут! — весело сказав МакКен.

— Я тут! — сказав Стівен.

— І як завжди, з запізненням. Чому б не поєднати успіхи в навчанні з пошаною до пунктуальності?

— Це питання не обговорюється, — сказав Стівен. — Яке наступне?

Його усміхнені очі вп’ялися у плитку молочного шоколаду в сріблястій обгортці, що визирала з нагрудної кишені пропагандиста. Навколо них зімкнувся невеличкий гурт цікавих послухати битву умів. А між них встромилось обличчя сухореброго студента зі шкірою оливкового кольору й прямим чорним волоссям, що з кожною реплікою переводив погляд з одного на другого, немов норовив піймати кожну летючу фразу в роззявлений вологий рот. Кренлі вийняв з кишені сірого м'ячика і став ретельно його розглядати, обертаючи в руках.

— Яке наступне питання? — сказав МакКен. — Гм!

І кашлянув голосним сміхом, широко посміхнувсь і двічі смикнув солом'яну цапину борідку, що звисала з його квадратної щелепи.

— Наступним питанням є підписання заяви.

— Скільки заплатиш, якщо підпишу? — поцікавився Стівен.

— Я думав, ти ідеаліст, — сказав МакКен.

Схожий на цигана студент оглянув присутніх і невиразним, мекливим голосом сказав:

— Чорт, от дивні уявлення. Я такі уявлення називаю гендлярськими.

Голос його поглинула тиша. Ніхто не вділив уваги його словам. Він звернув своє оливкове, з конячим виразом лице на Стівена, немов запрошуючи: говори!

Але жваво й невимушено заговорив МакКен — про царський рескрипт, про Вільяма Стеда, про всезагальне роззброєння, про арбітраж у разі міжнародних конфліктів, про знаки часу, про новий гуманізм та нове євангеліє життя, яке ставить завданням спільноти щонайдешевшим чином забезпечити щонайбільше щастя якомога більшій кількості людей.

Завершення цієї тиради циганчук підкріпив вигуком:

— Тричі слава всесвітньому братству!

— Давай, Темпле, — сказав огрядний червонощокий студент, що стояв поруч. — Я тобі пінту пива виставлю.

— Я вірю у всесвітнє братство, — сказав Темпл, розкидаючи позирки своїх темних подовгастих очей. — А Маркс — він просто дурисвіт.

Кренлі міцно стис його за рамено, щоб притримав язика, і, ніяково посміхаючись, наказував:

— Ну, тихо! Ну, тихо! Тихо!

Але Темпл, випручуючи рамено, продовжував горлати з піною на вустах:

— Соціалізм заснував ірландець, а першим, хто проповідував свободу думки в Європі, був Коллінз. Ще двісті років тому. Коллінз, філософ з Мідлсексу, викривав попів. Тричі слава Джонові Ентоні Коллінзу!

Тонкий голос десь на околиці озвався:

— Гіп-гіп!

Мойніган замурмотів Стівенові над вухом:

— А що ж бідолашка-сестричка Джона Ентоні?

Штанці загубила Лотті Коллінз;

Хто їй ласкаво позичить свої?

Стівен засміявсь, і Мойніган, вдоволений ефектом, знову замурмотів:

— Як не постав на Джона Ентоні Коллінза, а своїх п'ять грошів дістанемо.

— Я чекаю на твою відповідь, — просто сказав МакКен.

— Вся ця справа нітрохи мене не цікавить, — знуджено мовив Стівен. — Ти добре знаєш. Навіщо ж робити комедію?

— Чудово! — цмокнув губами МакКен. — Значить, ти — реакціонер?

— Думаєш справити на мене враження, — сказав Стівен, — дерев'яною шабелькою махаючи?

— Метафори! — відрізав МакКен. — Ближче до діла. Стівен почервонів й одвернувся. МакКен, не здаючи позицій, сказав неприязним тоном:

— Другорядні пііти, мабуть, не опускаються до таких тривіальних питань, як питання всезагального миру.

Кренлі підвів голову і в миротворчому жесті підніс м'ячика їм обом зі словами:

— Pax super totum sanguinarium globum. Розштовхавши плечем тих, хто поруч, Стівен сердито шарпнув ним у напрямку царського портрету і сказав:

— Ну й тримайтеся своєї ікони. Якщо вже нам так потрібен Ісус, то хай він буде законний.

— Чорт, нічого собі! — звернувся циганкуватий студент до сусідів, — гарно сказано. Мені це страшенно подобається.

Він ковтнув слину в горлі, ніби фразу ковтав, мацнувши рукою вершок свого твідового кашкета, й повернувся до Стівена:

— Даруйте, сер, а що саме ви мали на увазі під висловом, який тільки-но виголосили?

Сусіди його стали буцати його ліктями, то він і їм пояснив:

— Мені цікаво знати, що він хотів сказати цими словами. І знов повернувся до Стівена, переходячи на шепіт:

— Ви вірите в Ісуса? Я вірю в людину. Я, звісно, не знаю, чи вірите ви в людину, але я подивляю вас, сер. Я подивляю ум людини, що не залежить від жодних релігій. І ви такої ж думки про ум Ісуса?

— Давай, Темпле, — сказав огрядний червонощокий студент, що мав звичку торочити одне і те ж, — пиво чекає.

— Він гадає, що я дебіл, — пояснив Стівенові Темпл, — бо я вірю у силу ума.

Кренлі вхопив Стівена з його шанувальником попід руки й сказав:

— Nos ad manum ballum jocabimus.

По дорозі Стівен догледів розчервоніле грубувате обличчя МакКена.

— Мій підпис нічого не значить, — мовив він чемно. — Ти добре робиш, що йдеш своїм шляхом. Дай мені йти моїм.

— Дедалусе, — дзвінко сказав МакКен, — ти, по-моєму, непоганий хлопець, тільки тобі бракує гідності альтруїста й відповідальності індивіда.

Ще хтось сказав:

— Інтелектуальним викрутасам не місце у цьому русі.

Впізнавши шорсткий тон МакАлістерового голосу, Стівен навіть не повернув голови. Кренлі врочисто пробирався крізь студентську юрбу, тримаючи Стівена з Темплом під руки, немов священик, що прямує до вівтаря разом з помічниками.

Темпл миттю перехилився в бік Стівена:

— Ви чули, що сказав МакАлістер? Цей хлопчисько вам заздрить. Ви це бачили? А от Кренлі, ручуся, не бачив. Чорт, я це відразу побачив.

У малому вестибюлі декан саме намагався відкараскатися від студента, з яким вів розмову. Він уже ступив ногою на першу сходинку, з жіночою ретельністю підібравши поношену сутану, але все ще кивав головою й повторював:

— Без сумніву, містере Гакет! Аякже! Без жодного сумніву!

Посеред вестибюля префект братства тихим роздратованим голосом поважно розмовляв з якимось студентом-пансіонером. Говорячи, він морщив вкрите ластовинням чоло і покусував у паузах тоненький кістяний олівець.

— Сподіваюсь, першокурсники прийдуть усі. Другокурсники будуть напевно. І третьокурсники теж. Мусимо забезпечити нових людей.

Коли вони виходили надвір, Темпл знов перехилився до Стівена і шпарко зашепотів:

— А ви знаєте, що він одружений? Він був одружений, поки не навернувся. У нього десь є жінка й діти. Чорт, гадаю, це дуже дивні уявлення! Чиста тобі чудасія! Правда?

Його шепіт перейшов у лукаве хихітливе квоктання. Тільки-но вони опинилися надворі, як Кренлі грубо схопив його за шию і затряс ним, кажучи:

— Ти, несосвітенний плюгавий дурню! Та я на смертному ложі заприсягся би, що в цілому цьому плюгавому, паршивому світі нема, розумієш, у цілому світі нема паршивішої мавпи, ніж ти!

Темпл звивався у нього в руках і, знай, хихотав з лукавою втіхою, а тимчасом Кренлі все тряс і тряс його й тупо повторював:

— Несосвітенний, плюгавий, паршивий придурок!

Вони разом пішли через зарослий бур'янами садок. По одній зі стежок назустріч їм ішов ректор, загорнений у важкий широкий плащ, і читав часослов. В кінці стежки, перед тим як звернути, він спинився й підвів очі. Студенти привіталися — Темпл, як раніше, намацуючи вершок свого кашкета. Далі вони попростували мовчки. Коли вони підійшли до майданчика, Стівен почув глухі удари рук, вологе ляпання м'яча і голос Дейвіна, який схвильовано скрикував при кожному ударі.

Всі троє пристали біля ящика, на якому сидів Дейвін, щоб і собі поспостерігати за грою. Через кілька хвилин Темпл бочком підсунувся до Стівена і сказав:

— Даруйте, я хотів спитати — як ви гадаєте, Жан-Жак Руссо був щирий чоловік?

Стівен пирснув сміхом. Кренлі, що якраз підбирав зламану клепку від барильця з трави під ногами, миттю обернувся і строго сказав:

— Темпле, Бог мені свідок: якщо ти ще одне слово скажеш, будь-кому і на будь-яку тему, затям собі — я вб'ю тебе super spottum.

— Гадаю, він був такий, як ви, — сказав Стівен, — емоційний чоловік.

— Щоб він згорів, вилупок чортів! — відрізав Кренлі. — Не озивайся до нього. Хіба не бачиш — з ним говорити, з цим Темплом — все 'дно, що з плюгавим нічним горшком. Іди додому, Темпле. Заради Бога, йди додому.

— Мені начхати на тебе, Кренлі, — відповів Темпл, відходячи на безпечну відстань від знесеної клепки і кивнув на Стівена: — Він, як на мене, — єдиний чоловік в цій інституції, котрому властивий незалежний триб думок.

— Інституція! Незалежний триб! Та йди ти додому, придурку, ти просто безнадійний.

— Я емоційний чоловік, — сказав Темлп. — Це дуже правильно сказано. Я емоціоналіст, і я горджуся цим.

Він вислизнув з майданчика, лукаво всміхаючись. Кренлі дивився за ним з порожнім, безвиразним обличчям.

— Ти ба! — мовив він. — Чи бачив хто такого попідстінника?

Цю його фразу зустрів чудний сміх: сміявся студент у насуненому на очі гостроверхому кашкеті, що стояв, притулившись до стіни. Сміх був схожий на тихе іржання і виходив з такого дебелого тіла, що здавався іржанням слона. Все тіло його трусилося, і, виливаючи веселощі, він з насолодою потирав руки у паху.

— Лінч прокинувся, — сказав Кренлі.

Замість відповіді Лінч випростався й випнув груди.

— Лінч надимає груди, на знак несхвалення життя, — сказав Стівен.

Лінч лунко вдарив себе в груди і сказав:

— Кому не подобаються мої об'єми?

Кренлі піймав його на слові і вхопив за барки. Коли лиця їм від напруги налились кров'ю, вони розійшлися, важко дихаючи. Стівен нахилився до Дейвіна, який пильно стежив за грою і до розмови не прислухався.

— І що мій ручний гусачок? — спитав він. — Теж підписався?

Дейвін кивнув і сказав:

— А ти, Стіві?

Стівен похитав головою.

— Ти, Стіві, страшний чоловік, — сказав Дейвін, вийнявши з рота куцу люльку. — Завжди сам по собі.

— Тепер, коли ти підписав петицію за всезагальний мир, — мовив Стівен, — ти, я гадаю, спалиш той зшиточок, який я бачив у твоїй кімнаті.

А що Дейвін мовчав, Стівен почав цитувати:

— Ширше крок, фіанна! Праворуч, фіанна! Фіанна, відлічи, честь віддати, раз, два!

— То інша річ, — сказав Дейвін. — Я — ірландський націоналіст, насамперед і передусім. Але чого ж іще від тебе чекати? Ти вроджений цинік, Стіві.

— Коли ви наступного разу піднімете бунт, озброївшись ключками, — сказав Стівен, — і знадобиться надійний інформатор, дайте мені знати. Я знайду вам не одного в нашому коледжі.

— Не розумію я тебе, — сказав Дейвін. — То ти проти англійської літератури, ти — проти ірландських інформаторів. А з таким прізвищем і з такими ідеями... Чи ти взагалі ірландець?

— Пішли до геральдичної палати — покажу тобі моє генеалогічне дерево, — сказав Стівен.

— Тоді будь одним із нас, — сказав Дейвін. — Чому ти не вчиш ірландську? Чому кинув курс Ґельської ліги після першого ж заняття?

— Одну з причин ти знаєш, — відповів Стівен. Дейвін похитав головою і засміявся.

— Перестань, — сказав він. — Через оту панночку й отця Морана? Все це — плоди твоєї уяви, Стіві. Вони просто балакали собі, сміючись.

Стівен помовчав і по-дружньому поклав руку Дейвінові на плече.

— Пам'ятаєш, — сказав він, — коли ми з тобою зустрілися вперше? Того ранку, коли ми познайомились, ти спитав, де тут читають лекції для першокурсників, сильно наголошуючи на останньому складі. Пам'ятаєш? Тоді ще ти всіх єзуїтів кликав "отче", пам'ятаєш? Так от, я теж думаю собі про тебе: Чи й він такий нелукавий, як його мова?.

— Я людина проста, — сказав Дейвін. — І ти це знаєш. Коли ти розказав мені того вечора на Гаркорт-стріт про своє особисте життя, їй-богу, Стіві, мені вечеря не лізла до рота — так мені було погано. І вночі довго заснути не міг. Навіщо ти мені все це розказав?

— Дякую, — сказав Стівен. — Ти хочеш сказати, що я потвора.

— Ні, — сказав Дейвін. — Але ліпше б ти не розказував. Під спокійною поверхнею Стівенової приязності скипіла хвиля.

— Таким мене породив цей народ, ця країна і це життя, — сказав він. — Я буду таким, яким є.

— Стань одним із нас, — повторив Дейвін. — В глибині серця ти — ірландець, але ж гордощі в тебе сильніші.

— Мої предки зреклися власної мови і прийняли іншу,

— сказав Стівен. — Вони дозволили жменьці чужинців підкорити себе. Думаєш, я збираюся власним життям і душею сплачувати борги, яких вони наробили? Заради чого?

— Заради нашої волі, — сказав Дейвін.

— Від часів Тона й до часів Парнелла, — сказав Стівен, — всіх чесних і щирих людей, які присвятили вам своє життя, молодість, почуття, ви як не продавали ворогові, то підводили в скруті або ганьбили й покидали напризволяще. І ти кажеш ставати одним із вас. Та хай вам грець.

— Вони віддали життя за свої ідеали, Стіві, — сказав Дей-він. — Ще прийде наш день, повір мені.

Думаючи свою думу, Стівен якусь мить мовчав.

— Душа народжується, — невпевнено сказав він, — щойно в такі хвилини, про які я тобі говорив. Народження її повільне і темне, і ще таємничіше, ніж народження тіла. Коли чиясь душа народжується у цьому краї, на неї відразу ж накидають сіті, аби вона не злетіла. Ти говориш мені про національність, мову, релігію. Я спробую злетіти попри ці сіті.

Дейвін витрусив попіл з люльки.

— Занадто мудровано, Стіві, як на мене, — мовив він. — Але вітчизна для людини — найперша річ. Спершу Ірландія, Стіві. А потім вже будь собі поетом чи містиком.

— Ти знаєш, що таке Ірландія? — спитав Стівен в холодному шалі. — Стара свиноматка, що пожирає свій виводок.

Дейвін підвівся з ящика і, сумно похитуючи головою, пішов до гравців. За мить смуток його як водою змило, бо він вже гаряче сперечався з Кренлі та обома гравцями, що вже закінчили гру. Вони домовились про партію вчотирьох, але Кренлі наполягав, щоб грати його м'ячем. Він кілька разів ударив ним до землі, а тоді з блискавичною силою жбурнув у глиб майданчика, відгукнувшись на його глухий стукіт:

— Твою душу!

Стівен з Лінчем стояли, поки рахунок не почав рости. Тоді він смикнув Лінча за рукав — пора, мовляв. Лінч слухняно кивнув:

— Ходімо ж пріч, як каже Кренлі. Стівен тільки всміхнувсь на цю шпильку.

Вони вернулися через садок і знов перетнули вестибюль, де старенький швейцар тремтячими руками вивішував оголошення у рамці. Під сходами вони зупинилися; Стівен вийняв з кишені пачку сигарет і запропонував товаришеві.

— Знаю, що у тебе грошей не гурт, — сказав він.

— Чума на твій жовтий язик, — відказав Лінч.

Цей другий доказ Лінчевої обізнаності теж викликав у Стівена посмішку.

— То був великий день для європейської культури, — мовив він, — коли ти вирішив лаятись у жовтому ключі.

Вони закурили і повернули праворуч. Помовчавши якусь мить, Стівен почав:

— Арістотель не дав визначення жалю і жаху. А я дав. По-моєму. ..

Лінч став і твердо мовив:

— Припини! Не буду я слухати! Мене нудить. Вчора ми пили до жовтої гарячки — я, Горан і Гоґґінс.

Та Стівен вів своє:

— Жаль — це почуття, яке зупиняє душу при зустрічі з чимось серйозним і незмінним у людських стражданнях і єднає її зі страждальцем. Жах — це почуття, що зупиняє душу при зустрічі з чимось серйозним і незмінним у людських стражданнях і єднає її з таємною причиною їх.

— Ану повтори, — сказав Лінч. Стівен повільно повторив.

— Кілька днів тому в Лондоні, — продовжував він, — в двоколісний екіпаж сіла дівчина. Вона їхала на зустріч з матір'ю, якої не бачила багато років. На якомусь розі голобля підводи вдрузки розбиває віконце екіпажу в подобі зірки. Довга тонка скалка розбитого скла пронизує серце дівчини і вона помирає на місці. Репортер назвав цю смерть трагічною. Але це не так. За моїми визначеннями, в ній мало спільного з жахом і жалем.

— Насправді трагічність — це наче обличчя, що дивиться у два боки — в напрямку жаху і в напрямку жалю, що є її фазами. Я недарма ужив слово "зупиняти". Я маю на увазі, що трагічна емоція — статична.

Точніше, драматична емоція — статична. Неправдиве мистецтво збуджує кінетичні почуття — хотіння або нехіть. Хотіння штовхає нас до чогось, спонукає нас оволодіти ним; нехіть каже його відкинути, відштовхує від нього. Тому мистецтво, яке збуджує їх— порнографічне чи дидактичне, — це мистецтво неправдиве. Отож естетична емоція (я вживаю загальний термін)— статична. Душа спиняється, підносячись понад хотінням чи нехіттю.

— Ти кажеш, мистецтво не повинне збуджувати хотіння, — мовив Лінч. — Я ж розказував тобі, як колись у музеї написав олівцем своє ім'я на сідниці Праксителевої Венери. Хіба це не було хотінням?

— Я говорю про нормальну природу людей, — сказав Стівен. — Ти також розказував мені, як колись, у своїй чудовій школі кармеліток їв шматочки сухих кізяків.

Лінч знову зайшовся тихим слонячим іржанням і знову став терти руки в паху, не виймаючи їх з кишень.

— О так, їв! Таки їв! — вигукнув він.

Стівен повернувсь до товариша і подивився йому просто у вічі. Оговтавшись від сміху, Лінч зустрів його погляд по-сумирнілими очима. Вузький, подовгастий і плескатий череп під видовженим гостроверхим кашкетом викликав у Стівеновій уяві образ вбраної у ковпак рептилії. І такий, як у рептилії, незмигний погляд і холодний блиск його очей. А однак у ту мить в цих очах, посумирнілих і насторожених, засвітилася крихітна людська цятка, віконце зіщуленої душі, стражденної і згірклої.

— Зрештою, — ввічливо додав Стівен, — всі ми тварини. І я теж.

— І ти теж, — сказав Лінч.

— Але зараз ми є в духовному світі, — вів далі Стівен. — Хотіння і нехіть, збуджені неправдивими естетичними прийомами, не є естетичними емоціями не лише тому, що вони кінетичні за характером, але й тому, що вони суто фізичні. Якщо наша плоть сахається від страху перед чимось, чи реагує на те, чого хоче, то це — чистий рефлекс нервової системи. Наша повіка заплющиться раніше, ніж ми усвідомимо, що в око ось-ось влетить муха.

— Не завжди, — закинув Лінч.

— Подібним чином, — сказав Стівен, — твоя плоть прореагувала на статую оголеної жінки, але, повторюю, то був просто рефлекс. Краса, виражена митцем, не може пробудити в нас емоцію, яка є кінетичною, чи відчуття, яке є суто фізичним. Вона пробуджує — повинна пробудити, — а чи породжує — повинна породити — естетичний стаз — ідеальний жаль або ідеальний жах — завмирання, яке постає, триває і врешті розчиняється в тому, що я зву ритмом краси.

— Що ж воно таке? — спитав Лінч.

— Ритм, — мовив Стівен, — це перше формальне естетичне співвідношення частин в естетичному цілому, або ж відношення естетичного цілого до його частини чи частин, або ж кожної частини до їх цілого.

— Якщо це ритм, — сказав Лінч, — тоді скажи, що ти звеш красою? І не забувай, будь ласка — хоч колись мені й трапилося поласувати пасочкою з кізяків, але люба мені тільки краса.

Стівен підняв кашкета, немовби на знак вітання. І, зашарівшись, поклав руку на Лінчів рукав із товстого твіду.

— Ми праві, — сказав він, — неправі вони. Говорити про ці речі й пробувати збагнути їх природу, а збагнувши, пробувати — неквапом,

смиренно й невідступно, з грубої землі, чи з творив її, витворити наново, відтворити, вивести через ворота нашої ув'язненої душі, якими є форма, і барва, і звук, образ краси, яку ми збагнули, — це мистецтво.

Вони підійшли до містка через канал, але звернули зі шляху, пішли далі попід деревами. Непривітне сіре світло, віддзеркалене у застояній воді, та запах вологих галузок над головами, здавалось, повставали проти ходу Стівенових думок.

— Але ти не відповів на моє запитання, — мовив Лінч. — Що таке мистецтво? Що таке краса, яку воно відтворює?

— Та це ж було найперше визначення, яке ти від мене почув, оспала твоя голово, — сказав Стівен. — Ще тоді, коли я сам почав з'ясовувати це для себе. Пам'ятаєш той вечір? Коли Кренлі розійшовся і поніс щось про вікловське сало.

— Пам'ятаю, — сказав Лінч. — Про їхніх з біса вгодованих свиней.

— Мистецтво, — сказав Стівен, — це вміння людини розпорядитися чуттєвим або інтелектуальним матеріалом з естетичною метою. Про свиней ти запам'ятав, а про це забув. Тяжкі ви люди, ти і Кренлі.

Лінч скроїв гримасу до незугарного сірого неба й сказав:

— Якщо я вже маю вислуховувати твою естетичну філософію, то дай принаймні ще одну цигарку. На дідька мені твоя філософія. На дідька мені жінки. На дідька ти сам і все решта. Мені потрібна робота за п'ять сотень у рік. Ти мені такої не знайдеш.

Стівен простяг йому пачку. Лінч взяв останню сигарету:

— Продовжуй!

— Аквінець, — сказав Стівен, — називає прекрасним усе, що миле в сприйнятті.

Лінч кивнув.

— Це я пам'ятаю, — сказав він, — Pulchra sunt quae visa placent.

— Словом visa, — сказав Стівен, — він позначає всяке естетичне сприйняття — зорове, слухове чи будь-яке інше. Слово це нечітке, але й так зрозуміло, що воно виключає добро і зло — збудники хотіння і нехоті. Воно, безперечно, означає стаз — не кінез. Це про красиве. А що можна сказати про правдиве? Воно теж породжує стаз душі. Ти б не написав олівцем своє ім'я на гіпотенузі прямокутного трикутника.

— Ні, — сказав Лінч, — мені подавай гіпотенузу Праксителевої Венери.

— Тобто, статику, — сказав Стівен. — Платон, здається, сказав, що краса — це сяйво істини. Не думаю, щоб у цім був якийсь інший сенс, аніж той, що правдиве і прекрасне — родичі. Істину споглядає розум, умиротворений бездоганною пов'язаністю розумового; красу споглядає уява, вмиротворена бездоганною пов'язаністю чуттєвого. Першим кроком в напрямку істини буде збагнути засяг і можливості самого розуму, охопити думкою сам акт пізнання. Вся філософська система Арістотеля виросла з його книги з психології, а та, на мою думку, виросла з його твердження, що той сам атрибут не може водночас і в тому самому зв'язку належати і не належати тому самому суб'єктові. Першим кроком у напрямку краси буде збагнути засяг і можливості уяви, охопити думкою сам акт естетичного сприйняття. Ясно?

— А що ж сама краса? — нетерпляче спитав Лінч. — Ану викладай якесь інше визначення. Усе, що миле оку! Невже ви з Аквінцем на щось більше не спроможні?

— Візьмімо жінку, — сказав Стівен.

— Візьмім її! — палко підхопив Лінч.

— Греки, турки, китайці, копти, готтентоти, — сказав Стівен, — всі вони захоплюються різними типами жіночої вроди. Це здається лабіринтом, з якого не вийти. Однак я бачу два виходи. Один — це припущення, що всяка фізична якість жінки, якою захоплюються чоловіки, прямо пов'язана з її різноякою роллю в продовженні виду. Це можливо. Це означало б, що світ похмуріший, ніж навіть ти, Лінче, годен уявити. Як на мене, то мені цей вихід не подобається. Він веде не так до естетики, як до євгеніки. З лабіринту він виводить тебе у веселеньку новітню авдиторію, де МакКен, поклавши одну руку на "Походження видів", а другу — на Новий Завіт, каже тобі, що ти в захваті від пишних клубів Венери, бо відчув — вона приведе тобі дужих нащадків, та й пишні перса її подивляєш тому, що відчув — буде для ваших дітей добре молоко.

— Значить, МакКен — жовтосірчаний брехун, — переконано мовив Лінч.

— Залишається другий вихід, — сказав Стівен, сміючись.

— Тобто? — сказав Лінч.

— Інше припущення, — почав Стівен.

З-за рогу лікарні імені сера Патріка Дана виїхала довга хура, навантажена старим залізяччям, і перекрила кінець Стівенової промови страшним брязкотом і гримкотом металу. Лінч заткнув вуха і знай лаявся, поки хура не проїхала. Тоді він різко крутнувся на п'яті, відвертаючись. Стівен теж відвернувсь і чекав, поки товаришеве роздратування не знайде свій вихід.

— Інше припущення, — почав Стівен ще раз, — пропонує такий вихід: хоч один і той самий об'єкт здається прекрасним не всім, кожен, хто подивляє якийсь прекрасний об'єкт, бачить у ньому певні пов'язаності, що є для нього бездоганними і збігаються з самими стадіями естетичного сприймання. Отже, ці пов'язаності чуттєвого, видимі тобі через одну форму, а мені — через іншу, і є не що інше, як неодмінні якості краси. Тепер нам варто вернутися до нашого старого приятеля, святого Томи, за ще одною дрібкою мудрості.

Лінч засміявся.

— Мене сміх бере, — сказав він, — коли ти згадуєш його раз за разом так, немов він — просто веселий, вгодований ченчик. Ти що, смієшся собі у вус?

— МакАлістер, — відповів Стівен, — назвав би мою естетичну теорію прикладним Аквінцем. По цей бік естетичної філософії я можу в усьому покластися на Аквінця. Коли ж ми підійдемо до таких явищ, як художній задум, виношування його чи художнє відтворення, мені знадобиться нова термінологія і новий особистий досвід.

— Звичайно, — сказав Лінч. — Зрештою, попри весь його інтелект, той Аквінець і був веселим, вгодованим ченцем. Але про новий досвід та нову термінологію розповіси іншим разом. А зараз закругляйся з першою частиною.

— Хто знає? — сказав Стівен з усміхом. — Може, той Аквінець краще зрозумів би мене, ніж ти. Він сам був поет — написав гімн для співу в Страсний Четвер. Починається він словами Pange lingua gloriosi. Кажуть, нема кращого за нього — він вишуканий і лагодить душу. Мені він до вподоби, та жоден гімн не дорівняється жалобній і величній процесійній пісні Vexilla Regis Венанція Фортуната.

Лінч тихо і врочисто заспівав глибоким басом:

Impleta sunt quae concinit

David fideli carmine

Dicendo nationibus

Regnavit a ligno Deus.

— Люкс! — вдоволено мовив він. — Прекрасна музика!

Вони звернули на Ловер-Маунт-стріт і не встигли пройти кількох кроків, як їх перепинив товстий парубок з шовковою хусткою на шиї.

— Ви чули результати іспитів? — спитав він. — Ґріффін провалився. Галпін та О'Флінн проскочили на державну службу. Мунан — п'ятий у черзі на Індію, О'Шонессі — чотирнадцятий. Вчора ввечері ірландці, що працюють у Кларка, добряче почастували їх, усі скуштували індійського перцю.

Його бліде обрезкле обличчя повнилося добродушною зловтіхою, і в міру переказування новин його невеличкі, заплилі жиром очиці втонули у ньому зовсім, а слабкий, з присвистом голос і цілком сів.

Та у відповідь на Стівенове запитання і очі його, і голос знову вигулькнули назовні:

— Аякже, МакКаллаф і я, — мовив він. — Він вибрав теоретичну математику, я — конституційну історію. Там двадцять предметів. Я записався також на ботаніку. Ви ж знаєте, я — член польового клубу.

Він маєстатично відступив назад і поклав пухку руку у вовняній рукавичці собі на груди, звідки тут же вирвався глухий, з присвистом, сміх.

— Привези й нам пару ріпин та цибулин, коли поїдете на природу, — мовив Стівен сухо. — Зготуємо раґу.

Товстун засміявсь поблажливо і сказав:

— Ми в нашому польовому клубі — респектабельні люди. Минулої суботи ми їздили в Ґленмалюр, всі семеро.

— З жінками, Доноване? — спитав Лінч. Донован знов поклав руку на груди:

— Наша мета — набуття знань. Тоді швидко промовив:

— Я чув, ти пишеш якісь есеї з естетики. Стівен невиразно заперечив.

— Ґете і Лессінґ, — сказав Донован, — багато написали на цю тему, класична школа, романтична школа і всяке таке. Мені було дуже цікаво читати "Лаокоона". Звісно, все це дуже в німецькому дусі — ідеалістичне і дуже вже глибоке.

Йому ніхто не відповів. Донован ґречно розпрощався.

— Мушу йти, — тихо і добродушно сказав він. — Маю сильну підозру, недалеку від певності, що сьогодні моя сестра збиралась напекти млинців на обід родини Донованів.

— Бувай, — сказав Стівен йому навздогін. — Не забудь про ріпу для нас двох.

Лінч дивився йому вслід, і губа його повільно викривлювалась у глузливу посмішку, аж обличчя стало схоже на диявольську машкару:

— Подумати тільки, це жовте млинцеїдне лайно дістане гарну посаду, — сказав він нарешті, — а я мушу курити дешеві цигарки!

Вони повернули у напрямку Мерріон-сквер і прошкували якийсь час мовчки.

— На закінчення того, що я говорив про красу, — мовив Стівен, — скажу, що бездоганні пов'язаності чуттєвого повинні відповідати необхідним фазам художнього сприймання. Знайди їх — і ти знайдеш властивості універсальної краси. Тома Аквінський каже: Ad pulchritudinem tria requiruntur, integritas, consonantia, claritas. Я перекладаю це так: Красі потрібні три речі — цілісність, лад, яскравість. Чи відповідають вони фазам сприймання? Ти розумієш все це?

— Звичайно, — сказав Лінч. — Якщо ти вважаєш, що розуміння в мене лайняне, то біжи за Донованом — хай він тебе слухає.

Стівен вказав на кошик, що його служка м'ясника почепив собі на голову догори дном.

— Глянь на цей кошик, — сказав він.

— Бачу, — сказав Лінч.

— Аби побачити цей кошик, — сказав Стівен, — твоя свідомість насамперед виокремлює його з решти видимого всесвіту, який кошиком не є. Перша фаза сприймання — це вирізнення об'єкта, який сприймається. Естетичний образ являється нам у просторі або в часі. Почуте вухом являється в часі, побачене зором — у просторі. Але насамперед — часовий він чи просторовий — естетичний образ явно сприймається як самообмежений і самодостатній на безмірному тлі простору або часу, які ним не є. Ти сприймаєш його як щось одне. Ти бачиш його як одне ціле. Сприймаєш його цілісність. Це і є integritas.

— Як в око вліпив! — сказав Лінч, сміючись. — Давай далі.

— Далі, — сказав Стівен, — ти рухаєшся від точки до точки, як ведуть тебе лінії його форми; сприймаєш його як рівновагу частин в межах цілого; відчуваєш ритм його структури. Інакше кажучи, після синтезу безпосереднього сприйняття іде аналіз сприймання. Відчувши спершу, що це щось одне, тепер ти відчуваєш, що воно якесь. Ти вже сприймаєш його як щось різнояке, багаточленне і подільне, як щось складне, утворене з частин, як їх результат і сума — тобто як щось зладнане. Оце і є consonatia.

— І в друге око вліпив! — дотепно сказав Лінч. — Тепер поясни, що таке claritas і дістанеш сигару.

— Значення цього слова, — сказав Стівен, — не зовсім певне. Аквінець вживає термін, але він, схоже, неточний. Це слово довгий час збивало мене з пантелику. Ти починаєш гадати, чи не мав він на увазі символізм або ідеалізм, для яких найвища якість краси — це світло з якогось іншого світу, ідея, матерія якої — всього лиш її тінь, реальність якої — всього лиш символ. А може, думав я, він хотів сказати, що claritas — то мистецьке виявлення божественної мети в усьому або сила узагальнення, яка надає естетичному образові універсальності, заступає своєю яскравістю його властиву природу. Проте все це літературні балачки. Я ж розумію це так. Сприйнявши кошик спершу як щось одне, проаналізувавши його потім за його формою і сприйнявши його як якусь річ, ти робиш єдино можливий, логічно й естетично дозволенний синтез. Ти бачиш цю річ як саме цю річ, а не іншу. Яскравість, про яку говорить святий Тома, це схоластична quiddatias, сутність речі. Цю найвищу якість митець відчуває, ще коли естетичний образ лише зароджується в його уяві. Стан ума в цю таємничу мить Шеллі прегарно порівняв із згасаючою вуглиною. Мить, коли ум, в захваті перед цілісністю краси, в подиві перед її ладом ясно сприймає оту її найвищу якість — чисте яскріння естетичного образу, — ця мить і є стаз, ясний безмовний стаз естетичної приємності, настрій духа, дуже схожий на той сердечний

стан, що його італійський фізіолог Луїджі Ґальвані назвав, майже так само гарно, як Шеллі, очаруванням серця.

Стівен спинився і, хоч товариш його не озивався, відчув, що після слів його довкола стала очарована думкою тиша.

— Те, що я сказав, — знову заговорив він, — стосується краси у ширшому смислі слова — тому, який воно має в літературній традиції. У мові загалу це слово має інакший смисл. Коли ми говоримо про красу в цьому другому смислі, на наше судження справляє вплив саме ж таки мистецтво, форма цього мистецтва. Образ, зрозуміло, неминуче стане між розумом і чуттям самого митця та розумом і чуттям інших. Якщо пам'ятати це, то цілком очевидно, що мистецтво не могло не поділитися на три форми, у певному поступальному розвитку. Ось ці форми: лірична, в якій митець пов'язує образ з собою; епічна, в якій він ставить образ між собою й іншими; драматична, в якій він пов'язує образ з іншими.

— Це ти говорив мені ще кілька днів тому, — сказав Лінч. — З цього й почалася наша знаменита дискусія.

— У мене вдома є зошит, — сказав Стівен, — з питаннями, значно цікавішими, ніж ті, що ти тоді ставив. Знаходячи відповіді на них, я винайшов теорію естетики, і оце пробую її викласти. Ось кілька питань, які я сам собі поставив: Майстерно виготовлений стілець трагічний чи комічний? Чи можна сказати, що портрет Мони Лізи добрий, якщо мені хочеться його побачити? Погруддя сера Філіпа Кремптона ліричне, епічне, чи драматичне? Чи може бути твором мистецтва екскремент, дитина або воша? А якщо ні, то чому ні?

— Ай справді, чому й ні? — засміявся Лінч.

— Якщо хтось, без тями гатячи сокирою по колоді, — вів далі Стівен, — витеше з неї зображення корови, чи буде це зображення твором мистецтва? А якщо ні, то чому ні?

— От гарне питання, — знову засміявся Лінч. — Оце вже страх як смердить схоластикою.

— Лессінґові, — сказав Стівен, — не треба було братися за опис скульптурної групи. Оскільки мистецтво менш досконале, воно не дає чіткого розрізнення форм, про які я говорив. Навіть у літературі, найвищому й найдуховнішому з мистецтв, ці форми часто змішані. Лірична форма — це фактично найпростіше словесне одіння миттєвої емоції, ритмічний вигук, яким споконвіку підбадьорювала себе людина, налягаючи на весло чи тягнучи камінь на гору. З вигуком людина усвідомлює радше момент емоції, ніж себе як когось, хто її відчуває. Ми бачимо, коли саме з ліричної літератури виростає найпростіша епічна форма — коли митець розсуває межі і мислить себе в центрі епічної події, і ця форма розвивається, аж поки центр емоційного тяжіння не стає рівновіддаленим від митця і від інших. Те, що розповідається, перестає бути суто особистим. Особистість митця переходить в саму розповідь, граючи довкола дії й дійових осіб, наче життєдайне море. Цей розвиток дуже добре видно по старовинній англійській баладі "Герой Турпін", де оповідь починається від першої особи, а закінчується від третьої. Драматична форма досягається тоді, коли ота життєдайність, яка вирувала довкола кожної дійової особи, наповнює кожну такою життєвою силою, що вони дістають правдиве нетілесне естетичне життя. Особистість митця — спершу вигук, ритм або настрій, а тоді плинна, ряхтлива розповідь — врешті витоншується до небуття, інакше кажучи, знеособлюється. Естетичний образ у драматичній формі — це життя, очищене в людській уяві і наново народжене нею. Таїнство естетичного сотворення, подібне до сотворення матеріального, звершилося. Митець, подібно до Бога-Творця, залишається збоку — чи поза, чи понад — творивом рук своїх, незримий, витоншений до небуття, байдуже шліфуючи собі нігті.

— Щоб і їх витоншити до небуття, — сказав Лінч.

З високого, повитого в хмари неба посіявся дощ, і вони звернули на Дукову галяву, щоб поспіти до Національної бібліотеки ще до зливи.

— І що ти хочеш довести, — похмуро спитав Лінч, — балачками про красу та про уяву на цьому нещасному, Богом забутому острові? Воно й не дивно, що творець сховався десь збоку чи позад творива рук своїх, встругавши цю країну.

Дощ припустив. Вийшовши з провулка біля Королівської академії, вони побачили гурт студентів, що сховалися під аркадою бібліотеки. Кренлі сперся на колону і колупав у зубах загостреним сірником, слухаючи, хто що говорить. Ближче до дверей стояло кілька дівчат. Лінч шепнув Стівенові:

— Твоя пасія тут.

Не зважаючи на рясний дощ, Стівен мовчки став на сходинку нижче від гурту студентів, час од часу зиркаючи на неї. Вона теж мовчки стояла серед подруг. Нема священика, ні з ким пофліртувати, в'їдливо подумав він, згадуючи останню їхню зустріч. Лінч мав рацію. Всі запаси теорії і завзяття в ньому вичерпались, і охляла душа запала назад у незворушність.

Він прислухався до балачок студентів. Йшлося про двох друзів, що здали випускний іспит з медицини, про шанси влаштуватися на океанських лайнерах, про бідну й небідну лікарську практику.

— То все дурня. Найкраща практика — в Ірландії на селі.

— Гайнз був два роки в Ліверпулі і так само каже. Жахлива, каже, була діра. Самі лише пологи, півкрони за візит.

— Ти хочеш сказати, що ліпше працювати тут, у провінції, ніж у такому багатому місті? Я знаю одного типа...

— Просто у Гайнза курячі мізки. Чистий зубрій, на зубрінні і виїхав.

— Не слухайте його. У великому торговому місті купу грошей можна заробити.

— Залежить від практики.

— Ego credo ut vita pauperum est simpliciter atrox, simpliciter sanguinarius atrox, in Liverpoolio.

Голоси долинали до його вух мовби здаля, поодинокими хвилями. Вона лаштувалась іти, разом з подругами.

Рясна легка злива відступила, осівши діамантовими гронами на кущах прямокутного подвір'я, де дихала випарами почорніла земля. Стоячи на сходах під колонадою, дівчата постукували підборами чепурних черевичків, тихо й весело перемовлялись, зиркали на хмари, вправно підставляли парасольки під останні краплини дощу і знову їх закривали, статечно підсмикуючи подоли спідниць.

А що, як він судив її занадто суворо? А що, коли життя її просто спливає ружаною вервицею годин, життя просте й незнане, як життя пташини, веселої вранці, невгамовної вдень, потомленої під вечір? І серце у неї — просте й самовільне, як серце пташини?

Досвіта він пробудився. Ох, яка солодка музика! Вся душа його була росяно-волога. По сонному тілі пробігли бліді прохолодні хвилі світла. Він лежав нерухомо, а душа немов колихалась у прохолодних водах, наслухаючи ледь чутну солодку музику. Його свідомість повільно просиналася до тремтливого вранішнього знання, до вранішнього натхнення. Дух наповнював його — дух чистий, як найчистіша вода,

ніжний, як роса, зворушливий, як музика. А як легітно вдихався йому той дух, як безтрепетно, мовбито самі серафими дихали на нього! Душа його повільно прокидалася, боячись прокинутися повністю. Стояла та сама безвітряна досвітня пора, коли обуджується нестяма, й відкриваються до світла химерні рослини, й мовчазно вилітає нічний метелик.

Очарування серця! Сю ніч було очаровано. У видінні, ввi сні чи наяву, він спізнав екстаз серафічного життя. Чи була то лиш мить очарування, а чи довгі години, чи дні, роки, віки?

Здавалось, у мить натхнення збіглися звідусіль водночас відбитки маси туманних обставин — того, що сталося, і того, що статись могло. Мить спалахнула, наче світляна точка, і ось від хмаровиння непевних обставин наступає безладна форма, м'яко повиваючи її ясноту. О! В непорочному лоні уяви слово стало тілом! Архангел Гавриїл вступив у світлицю діви. В духові його, звідки майнув білий пломінь, наливалася яснота, наливалася палким ружаним світлом. Те палке ружане світло — то її самовільне серце, чудне і незнане, не пізнане досі жодним чоловіком і непізнаванне, а самовільне відколи почався світ; і падають архангельські хори з небес, ваблені тією палкою, мов ружа, загравою.

Ти не стомилась од палахкотання,

Провинних янголів спокусо-знадо?

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Вірші зіслизали з думки на губи і, шепочучи їх знов і знов, він відчув, що вони нанизуються на ритм віланелли. Ружане світіння променіло римами: знадо, радо, ладо. Це проміння спалювало світ, спопеляло людські та янгольські серця: проміння ружі, якою було її самовільне серце.

Зайнялось серце від очей проміння,

Воно твоїй скориться волі радо.

Ти не стомилась од палахкотіння?

А далі? Ритм погас, завмер, знов ворухнувсь і забився. Що ж далі? Далі дим, фіміам, що здіймається з вівтаря світу.

Палає серце, й фіміам кохання

До неба лине з океану-граду.

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Фіміам зноситься з цілої землі, з імлистих океанів, фіміам її хвали. Земля вихитується, гойдається, немов кадило — еліпсоїдна куля, яйце ладану. Ритм ураз завмер; крик його серця зламавсь. Губи знов зашепотіли перші рядки; ще раз і ще раз; далі, затинаючись, промимрили ще кілька і змовкли, спантеличені. Крик серця зламавсь.

Сповита в імлу безвітряна пора проминула, і за шибками голого вікна набирало сили вранішнє світло. Десь дуже здаля долинав ледве чутний дзвін. Цвіріньокнула пташка; ще одна, ще. Вмовкли і дзвін, і пташки; і тьмаве біляве світло розійшлося на схід і на захід по світі, накриваючи ружане світло в його серці.

Боячись втратити все, він рвучко підвівся на лікті, роззираючись за папером та олівцем. На столі не було ні того, ні того — лиш глибока тарілка, з якої він їв рис на вечерю, та свічник у патьоках воску, з паперовим пазом, обсмаленим останнім пломенем свічки. Він неохоче потягся рукою до узніжжя ліжка, де висів піджак, обмацав кишені. Пальці натрапили на олівець, а відтак — на пачку від цигарок. Він одкинувся на подушку, розірвав пачку, виклавши останню цигарку на

підвіконня, і на шорсткому картоні став виводити дрібними охайними літерами строфи віланелли.

Скінчивши писати, він ліг на стовчену подушку і почав шепотіти їх знову. Грудки збитої повсті під головою були як грудки збитого кінського волосу у софі в її вітальні — де, бувало, він сидів, усміхнений або серйозний, і питав себе, навіщо він сюди прийшов, злий на неї, на себе, збентежений літографією Святого Серця над порожнім сервантом. Він бачив її, як у хвилю затишшя в розмові підходить до нього і просить заспівати одну з його незвичайних пісень. Бачив себе, як сидить за старим фортеп'яно і, м'яко видобуваючи акорди з пожовклих клавіш, серед розмови, що знову знялася в кімнаті, співає їй — а вона слухає, спершись об камінну полицю — вишукану пісню єлизаветинців, смутне і ніжне небажання розлуки, переможний кант Азенкуру, незрівнянні "Зелені рукави". І поки він співав, а вона слухала — чи вдавала, що слухає — серце його спочивало, та коли чудні старовинні пісні скінчилися і він знов почув голоси в кімнаті, йому згадався його власний сарказм: юнаків у цьому домі трохи заскоро починають звати на ім'я.

Іноді здавалось, що очі її ось-ось довіряться йому, але чекав він намарне. Вона пройшлася по його пам'яті в легкому танці, як того вечора на карнавальному балу — біле плаття ледь розмаяне, у волоссі кивається галузка білих квітів. Вона легко ступала у хороводі. Ступала назустріч йому, а коли вони стрілись, очі її дивилися вбік, і слабкий пломінчик з'явився на її щоці. При переміні рук долоня її на мить лягла в його долоню — тиха мить обміну.

— Щось тебе останнім часом не видно.

— Що ж. У мене монаша вдача.

— Боюсь, ти єретик.

— Так уже й боїшся?

У відповідь вона потанцювала далі вздовж ланцюга рук, ступаючи легко й зграбно, не віддаючись нікому. Біла галузка кивалася в такт танцю, а коли вона потрапляла у тінь, пломінчик на її щоці глибшав.

Монах! Тут висунувся його власний образ: ось він — осквернитель монастиря, францисканець-єретик, який водночас хоче і не хоче служити — снує, як Ґерардіно да Борґо Сан Донніно, тонку павутину софістики і нашіптує їй на вухо.

Ні, це не його образ. Це радше образ того молодого священика, в товаристві якого він бачив її останньо — це на нього вона визирала очима голубки, перебираючи знічев'я сторінки свого ірландського розмовника.

— Так, так, дами до нас тягнуться. Я переконуюсь у цьому щодня. Дами нас люблять. Це найкращі помічниці для мови.

— А церква, отче Моран?

— І церква теж. Теж до нас тягнеться. Там теж робота не стоїть на місці. Щодо церкви не турбуйтеся.

Казна-що! Він добре зробив, що вийшов тоді з класу, повен зневаги. Він добре зробив, що не привітався з нею на сходах бібліотеки! Він добре зробив, що покинув її там: хай собі фліртує зі своїм священиком, хай заграє з його церквою, помийницею християнського світу.

Брутальна злість вигнала останню загайну мить екстазу з його душі. Вона вмить поламала ясний її образ і розкидала скалки навсібіч. А зусібіч повисипалися з пам'яті криві відображення: квітникарка в обшарпаній сукенці з мокрим жорстким волоссям та хлопчакуватим обличчям, що назвалась його слугою і просила зробити почин; служниця з сусіднього будинку, що протяжно, як на селі, виспівувала під калатання тарілок перший куплет балади "У горах й над озерами Кілларні"; дівчина, яка

весело засміялася, коли він спіткнувся, перечепившись наддертою підошвою об залізну решітку в хіднику неподалік Корк Гіллу; дівчина з соковитими губками, на яку він задивився на виході з кондитерської фабрики Джейкоба, що гукнула йому через плече:

— Гей ти, зализаний красунчику з в'юнкими бровами, як я тобі подобаюсь?

І все ж він відчував — хоч як би ганьбив і висміював він її образ, злість його теж була певною формою поклоніння. Тоді він вийшов з класу, повен зневаги, що була не зовсім щира, бо чуття говорило йому: за тими темними очима під стрімкою тінню довгих вій криється, мабуть, таємниця її раси. Блукаючи тоді вулицями, він говорив собі гірко, що вона є уособленням жіночої душі її країни — лиликової душі, яка прокидається до усвідомлення себе у пітьмі, в таємниці й самотності і, погравшися трохи, без любові й гріха, зі своїм несміливим коханцем, покидає його, щоб вишептати свої безневинні переступи в зарешечене вухо священика. Його злість проти неї вилилась у грубі слова на адресу її залицяльника, чиє імення, і голос, і риси ображали його спантеличену гордість: селюк, що пошився в попи, один брат його — поліцай у Дубліні, другий — розливає пиво у шинку в Мойкаллені. І це перед таким розповиває вона соромливу наготу своєї душі — перед чоловіком, котрий ледве навчився відправляти формальний обряд, а не перед ним — жерцем невмирущої уяви, котрий преображає насущний хліб досвіду в яскристе тіло вічноживого життя.

Яскристий образ євхаристії знов миттю зібрав його гіркі й розпачливі думки, і крик їх, незламаний, зніссяя у співі благодаріння.

Злились в єдиний гімн благодаріння

Наші пісні надривні й серенади.

Ти не стомилась од палахкотіння?

Умить, як повну чашу жертводання

Підносять руки наші, й кадять ладан,

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Він проговорював рядок за рядком від самого початку, аж поки душа, всотавши музику й ритм, налилася тихою благістю; відтак він старанно переписав вірші, щоб краще відчути їх зором; тоді відкинувся на подушку.

Тим часом надворі розвиднілось. Не чути було ні звуку, та він знав, що життя довкола ось-ось прокинеться своїм звичним гамором, хрипкими голосами, півсонними молитвами. Відсахнувшись од такого життя, він повернувсь до стіни, накрив голову каптуром ковдри і став розглядати великі вицвілі яскраво-червоні квіти на обдертих шпалерах. Він спробував оживити свою тануч радість у їх шарлатному палахкотінні, уявляючи ружану доріжку, встелену шарлатними квітами, від свого ліжка увись, до небес. Стомивсь! Стомивсь! Він теж стомився од палахкотіння.

Лагідна тепла хвиля млосної втоми прокотилась від закутаної в ковдру голови униз по хребту. Він начував цю хвилю і, уявляючи себе збоку, всміхнувся. Зараз він засне.

Це вже вдруге він написав для неї вірші. Десять літ тому вона, напнувши шаль каптуром навколо голови, бризкала теплим подихом у нічне повітря, постукуючи черевичком по склистому хіднику. То була остання конка; худі гніді коні знали це й застережливо баламкали дзвіночками в ясну ніч. Візник і кондуктор розмовляли між собою, покивуючи головами в зеленому світлі вагонного ліхтаря. Вони стояли на сходинках конки: він на верхній приступці, вона — на нижній. За час розмови вона не раз піднімалась на його приступку і знов верталася на

свою, а раз чи двічі затрималась біля нього, забувши спуститися, але потім усе ж таки спустилася. Ну й нехай! Нехай!

Десять літ минуло від тої дитячої мудрості до його нинішньої маячні. А якщо послати їй цього вірша? Його прочитають уголос за сніданком, під тріск яєчної шкаралупи. Чим не маячня! її брати, сміючись, сильними, грубими пальцями вириватимуть картку один в одного. Ґречний священик, її дядько, прочитає його з усмішкою в своєму фотелі, тримаючи картку на відстані витягнутої руки, і похвалить літературну форму.

Ні, ні; це вже маячня. Навіть якби він послав їй вірша, вона не покаже його нікому. Ні, ні; цього вона нізащо не зробить.

Він відчув, що був несправедливий до неї. Відчуття, що вона невинна, зворухнуло в нім щось схоже на жалощі — невинності цієї він не усвідомлював, аж поки не спізнав її через гріх, невинності цієї не усвідомлювала й вона, поки жила невинною, поки вперше не спізнала дивне приниження власної природи. Тоді щойно душа її почала жити, як і його, коли він уперше згрішив, і ніжне співчуття наповнило його серце, коли згадалися її тендітна блідість та очі, принижені й засмучені темним соромом жіночості.

Деколи після екстазу душа його западала у млість — де була вона? Може, у ті самі хвилини її душа, якось, у тайнощах духовного життя, відчувала його поклоніння? Можливо.

Пломінь бажання знов запалив його душу, зайняв і виповнив собою його тіло. Відчувши його жагу, вона — спокусниця з його віланелли — просиналася з запашного сну. Її темні очі млосним поглядом відкривались його очам. Вона дарувала йому свою наготу, яскриста, тепла, пахуча й щедротіла, обіймала його осяйною хмарою, обтікала плинним життям; і, немов хмара пари чи кругобіжні води, через мозок його ринули плинні літери мови, символи тайнощів.

Ти не стомилась од палахкотання,

Провинних янголів спокусо-знадо?

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Зайнялось серце від очей проміння,

Воно твоїй скориться волі радо.

Ти не стомилась од палахкотіння?

Палає серце, й фіміам кохання

До неба лине з океану-граду.

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Злились в єдиний гімн благодаріння

Наші пісні надривні й серенади.

Ти не стомилась од палахкотіння?

Умить, як повну чашу жертводання

Підносять руки наші, й кадять ладан,

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Тільки ж не згасить нашого жадання

Утомний погляд і обіймів злада.

Ти не стомилась од палахкотання?

Мовчи, мовчи про дні очарування.

Що то за птахи? Втомлено спершись на ясеневий ціпок, він спинився на сходах перед бібліотекою і дивився. А вони все кружляли над виступом будинку на Молсворт-стріт. Політ їх виразно простежувався в повітрі цього пізньоберезневого вечора, їхні темні, стрімкі, трепетливі тільця вирізнялися на тлі неба, наче на тлі провислого рядна димчастого, безплотного блакиту.

Він слідкував за їх летом, пташка за пташкою: темний зблиск, пошуг уверх, знову зблиск, порив убік, зліт по кривій, тріпотіння крилець. Він пробував полічити усі ці стрімкі й трепетливі тільця так-таки на льоту: шість, десять, одинадцять. Цікаво, яке число вийде — парне чи непарне?

Дванадцять, тринадцять — он іще двоє спустилося колами з небес. Вони літали то вище, то нижче, але завжди колами, шугали по прямих чи кривих лініях, але завжди зліва направо, облітаючи повітряний храм.

Він прислухавсь до їхніх криків: немов миша пищить за обшивкою стіни — різкий переливчастий звук. Але звук цей не такий, як у щурів чи мишей: довгий, різкий і дзижчливий, він заламувався на терцію або й на кварту униз і дрижав, коли летючі дзьоби розсікали повітря. Різкий, виразний і тонкий крик, що падав, звиваючись, немов нитки шовкового світла з дзижчливих шпульок.

Цей нелюдський галас зняв напругу у вухах, де безнастанно бриніли схлипи й докори матері, а темні, тендітні, тремтячі тільця, що кружляли, і пурхали, і шугали навкіл повітряного храму безплотних небес, зняли напругу в очах, де все ще стояв образ материного обличчя.

Що виглядає він угорі, стоячи тут на сходах, наслухаючи їх різкий переливчастий крик, стежачи за їх летом? Яке знамення? В голові майнула фраза з Корнелія Аґріппи, а відтак заметушились безформні думки зі Сведенборґа — про відповідність між птахами й речами розумовими і про те, як створіння небесні набираються знань і знають свою пору та час, бо, на відміну від людини, вони улягають порядкові свого життя, а не псують його раціональним розумом.

Не одне століття дивилися люди угору, як оце дивиться він, на птахів у польоті. Колонада над ним обернулась в уяві античним храмом, а ціпок, на який він втомлено сперся, — посохом авгура. В глибині його втоми ворухнулось чуття страху перед невідомим — перед символами і лихими знаменнями, перед чоловіком-яструбом, чиє ім'я він носить, чоловіком, що вирвався зі свого полону на крилах з лози, перед Тотом, богом письменних, що писав очеретиною на табличці і носив на вузькій ібісовій голові шпичастий місяць.

Він усміхнувся, бо образ цього бога викликав в його уяві образ судді у перуці, з товстим пляшковидим носом, який проставляє коми в документі, тримаючи його на відстані витягнутої руки; та й ім'я цього бога прийшло на пам'ять тільки тому, що асоціювалося з ірландською присягою. Ні, це таки маячня. Але, мабуть, не з маячні ж збирається він назавше покинути дім молитви й розважливості, в якому народився, і порядок життя, в якому виріс?

Вони знов пролетіли з пронизливим криком над виступом будинку, темні летючі цятки у блякнучому повітрі. Що то за птахи? То, либонь, ластівки повернулися з півдня. Значить пора і йому в путь, адже ластівки вічно відлітають і повертаються, вічно будують нетривкі домівки на піддашшях людських будинків і вічно покидають домівки заради мандрів.

Схиліть обличчя, Уно і Аліле,

Дивлюсь на них, як ластівка, що кине

Останній погляд на гніздо під дахом,

І лине понад води.

М'яка плинна радість, наче гул повноводдя, розлилася по пам'яті, й він відчув у своєму серці тихий спокій мовчазних обширів блякнучого безплотного неба над водами, спокій океанічної тиші, і ластівок, що літають у морських сутінках над плином вод.

М'яка плинна радість лилася в словах, де м'які довгі голосівки зіштовхувались безгучно і розпадались, плеснувши, і відпливали назад, невтомно поденькуючи білими дзвониками хвиль у німому дзвоні, у німому передзвоні, у тихому вмліваючому зойку; і він відчув, що знамення, котре він шукав у кружлянні стрімких пташок та в блідому обширі неба над головою, вилетіло з його серця, наче пташка з вежі — спокійно й прудко.

Що це — знак від'їзду чи самоти? Вірші, що бриніли в усі його пам'яті, поволі відтворювали перед пам'ятливими очима сцену в залі у вечір відкриття національного театру. Він самотньо сидів збоку на балконі й дивився змученими очима на дублінський бомонд у партері, на крикливі декорації, на людських ляльок, залитих сліпучим світлом рампи. Позаду нього пітнів кремезний поліцай, готовий, здавалось, в будь-яку мить взятися за діло. Серед розсипаних по залі студентів раз у раз здіймалися брутальні вихори сичання, свисту та глумливих вигуків.

— Наклеп на Ірландію!

— Німецькі штучки!

— Блюзнірство!

— Ми ніколи не продавали нашої віри!

— Жодна ірландка не робила такого!

— Геть атеїстів-аматорів!

— Геть новоспечених буддистів!

З горішніх вікон раптом долинуло коротке сичання — то в читальні увімкнули електричні лампи. Він проминув колони вестибюлю, який тепер заливало м'яке світло, піднявся сходами і пройшов крізь турнікет, який клацнув йому вслід.

Кренлі сидів біля полиць зі словниками. На дерев'яній підставці перед ним лежала товста книга, розкрита на титульній сторінці. Він сидів, відкинувшись на опертя крісла й наблизивши вухо, наче сповідник, до студента медицини, який читав йому задачу з шахової сторінки якогось журналу. Стівен сів праворуч од нього, а священик з того боку стола сердито, з виляском закрив свій номер "Скрижалів" і встав.

Кренлі неуважно подивився йому вслід. Студент-медик вів далі, знизивши голос:

— Пішак на е-4.

— Краще б нам забратися звідси, Діксоне, — перестеріг Стівен. — Він пішов скаржитись.

Діксон згорнув журнал і з гідністю підвівся, кажучи:

— Піхота відступила у повному бойовому порядку.

— Зі зброєю і з худобою, — додав Стівен, вказуючи на титульну сторінку Кренліної книжки з написом: "Хвороби великої рогатої худоби".

Коли вони йшли між рядами столів, Стівен сказав:

— Кренлі, мені треба поговорити з тобою.

Кренлі не відповів, і навіть не обернувся. Він здав книжку і пішов до виходу, його пристойно взуті ноги глухо гупали по підлозі. На сходах він став і, дивлячись на Діксона відсутніми очима, повторив:

— Пішак на оте бісове королівське е-4.

— Хай і так, якщо ти так хочеш, — мовив Діксон.

Він мав тихий, безбарвний голос, вишукані манери, і раз по раз поблискував перснем з печаткою на пещеному пальці.

У вестибюлі до них підійшов карликуватий чоловічок. Його неголене обличчя під куполом невеличкого капелюха розпливлось у вдоволеній усмішці, і він щось пробурмотів. Але очі його були сумовиті, як в мавпи.

— Доброго вечора, капітане, — сказав Кренлі, спиняючись.

— Добривечір, панове, — відповіло поросле щетиною мавпяче обличчя.

— Дуже тепло нині, як на березень, — сказав Кренлі. — Нагорі навіть вікна повідчиняли.

Діксон посміхнувся і крутонув свій перстень. Темнаве, по-мавпячому зморщене обличчя зібгало свої людські вуста з виразом лагідної насолоди, а голос промуркотів:

— Чудесна погода, як на березень. Просто чудесна.

— Там, нагорі, дві гарні панни, капітане, чекають вас, дочекатися не можуть, — сказав Діксон.

Кренлі всміхнувся і лагідно мовив:

— У капітана одна лиш любов: сер Вальтер Скотт. Правду я кажу, капітане?

— Що ви тепер читаєте? — поспитав Діксон. — "Ламмер-мурську наречену"?

— Люблю я доброго старого Скотта, — сказали вигинисті губи. — Як він пише — це щось премиле! Жоден письменник не дожене сера Вальтера Скотта.

Він помахував у такт похвалі всохлою темною ручкою, а тонкі прудкі повіки раз по раз злітали над його сумовитими очима.

Але ще сумнішою для Стівенового вуха була його мова — манірна говірка, невиразна й розпливчаста, спотворена помилками, і, слухаючи його, він питав себе — невже правда, що рідка кров, яка живить цю зморщену істоту — блакитна і сплоджена кровозмісною любов'ю?

Дерева в парку отяжіли від дощу; а дощ усе падав, монотонно і безперестанно, на сірий щит озера. Тут плавала лебедина зграя, і вода та берег були закаляні зеленаво-білим лебединим послідом. Вони ніжно обіймалися, піднесені сірим дощовим світлом, мокрими мовчазними деревами, озером-дозорцем, лебедями. Вони обіймалися без радості і без пристрасті — його рука лежала в сестри на шиї. Сіра вовняна накидка сповзла їй з одного плеча, а білява голова прихилилась у соромливій згоді. У нього було довге темно-руде волосся і гарні сильні ніжні руки, вкриті ластовинням. Обличчя? Обличчя не видно. Над її

білявими косами, що пахли дощем, схилилося братове обличчя. А ластата рука, що пестила її, сильна і гарна, була рукою Дейвіна.

Він насупився, сердячись на свої думки і на висхлого манекена, який їх зродив. З пам'яті вигулькнув спогад про батькові кпини над тими паршивцями з Бантрі. Він відвернувся від них і знов почав думати свою думу. Чому б цій руці не бути рукою Кренлі? Може, Дейвінова простота і невинність глибше запали йому в серце?

Вони з Діксоном рушили далі, лишивши Кренлі церемонно прощатися з карликом.

Під колонадою серед невеличкого гурту студентів стояв Темпл. Хтось із них вигукнув:

— Ходи-но сюди, Діксоне, щось почуєш. Темпл тут таке витинає!

Темпл звернув на нього свої темні циганкуваті очі.

— Ти лицемір, О'Кіффе, — сказав він. — А Діксон — усміхач. Чорт, чим не художній вираз?

Він шельмувато засміявся, заглядаючи Стівенові в лице, і повторив:

— Чорт, мені це страшенно подобається — "усміхач". Огрядний студент, який стояв нижче на сходах, сказав:

— То як там було з тою полюбовницею, Темпле? Хочемо послухати.

— Він мав полюбовницю, їй-бо, — сказав Темпл. — До того ж він був жонатий. Туди всі ксьондзи ходили обідати. Чорт, їм певно всім там щось перепало.

— Як кажуть, трясися на шкапі, щоб поберегти рисака, — сказав Діксон.

— Скажи нам, Темпле, — мовив О'Кіфф, — скільки пінт пива ти вже в себе влив?

— Ти вклав у цю фразу всю свою інтелігентну душу, О'Кіффе, — сказав Темпл з відвертою зневагою.

Волочачи ноги, він обійшов товариство і звернувся до Стівена:

— Ти знаєш, що Форстери — королі Бельгії?

З дверей вестибюля вийшов Кренлі, зсунувши капелюх на потилицю і старанно колупаючись в зубах.

— А ось і наш розумаха, — сказав Темпл. — Ти знав це про Форстерів?

Він замовк, чекаючи відповіді. Кренлі саме виколупав грубою зубочисткою зернятко смокви з-поміж зубів і став уважно його розглядати.

— Рід Форстерів, — сказав Темпл, — походить від Бодуєна Першого, короля Фландрії. Його прозвали Форестером.

А Форестер і Форстер — одне і те ж. Нащадок Бодуена Першого, капітан Френсіс Форстер оселився в Ірландії й одружився з донькою останнього вождя клану Брассілів. А є ще Блейк-Форстери. Це вже інша гілка.

— Від Бодвена, короля Фландрії, — сказав Кренлі, знову неквапно колупаючись у своїх лискучих вишкірених зубах.

— Де ти викопав всю цю історію? — спитав О'Кіфф.

— Я й твого роду історію знаю, — сказав Темпл, повертаючись до Стівена. — Знаєш, що каже Ґіральд Камбрійський про твій рід ?

— Він теж походить від Бодуена? — спитав довготелесий, сухотний студент з темними очима.

— Від Бодвена, — повторив Кренлі, обцмокуючи дірку між зубів.

— Pernobilis et pervetusta familia, — сказав Темпл Стівенові. Огрядний студент, що стояв нижче на сходах, коротко пукнув. Діксон повернувся до нього і сказав неголосно:

— Це що, янгол промовив?

Кренлі теж повернувся і сказав з запалом, але без гніву:

— Знаєш, Ґоґґінсе, такого огидного, брудного типа, як ти, я зроду не бачив.

— Від такого ж чую, — відрубав Ґоґґінс. — Кому воно зашкодило? Нікому.

— Будемо сподіватися, — зграбно втрутився Діксон, — що воно не належить до явищ, відомих науці як paulo post futurum.

— Хіба я не казав, що він усміхач? — на всі боки завертівся Темпл. — Хто, як не я, назвав його так?

— Ти, ти. Ми не глухі, — сказав довготелесий сухотник.

Кренлі усе ще поглядав лихим оком на огрядного. Врешті, пирхнувши з відрази, брутально попхав його геть зі сходів.

— Гуляй звідси, — грубо сказав він. — Гуляй, ти, мішок з лайном. Бо ти і є мішок з лайном.

Ґоґґінс поскакав униз по сходах, аж на жорству, й одразу ж вихопився назад, не втративши доброго гумору. Темпл знов обернувся до Стівена:

— Ти віриш у закон спадковості? — спитав він.

— П'яний, чи що? До чого ти хилиш? — повернув Кренлі на нього повне подиву лице.

— Найглибша з усіх глибоких думок, — із запалом мовив Темпл, — написана в кінці підручника з зоології. Відтворення — це початок смерті.

Він ледь торкнув Стівена за лікоть й енергійно додав:

— Кому, як не тобі, поетові, відчути всю глибину цієї думки?

Кренлі виставив на нього довгий вказівний палець.

— Дивіться! — сказав він з презирством. — Оце — надія Ірландії!

І слова, і жест усіх розсмішили. Темпл відважно пішов у напад:

— Кренлі, ти постійно знущаєшся з мене. Я це добре бачу. Та я нічим від тебе не гірший. Знаєш, що я думаю, коли порівнюю тебе з собою?

— Любий мій, — галантно відказав Кренлі, — ти ж не здатний, розумієш, абсолютно не здатний думати.

— То ти знаєш, — не вгавав Темпл, — що я думаю, порівнюючи тебе й себе?

— Давай, давай, Темпле! — гукнув знизу огрядний. — Викладай все начистоту!

Темпл вертівся і дригався на всі боки, говорячи.

— Я — яйця, так, — сказав він, розпачливо мотаючи головою. — І я знаю це. І я це визнаю.

Діксон м'яко поплескав його по плечі:

— І це під кожним оглядом робить тобі честь, Темпле.

— Але він, — Темпл показав на Кренлі, — він такі ж яйця, як і я. Тільки що він того не знає. І більше різниці між нами я не бачу.

Вибух реготу вкрив його слова. Тут він повернувся до Стівена і несподівано енергійно сказав:

— Це слово — страшенно цікаве слово. Це єдина двоїна в англійській мові.

— Справді? — неуважливо сказав Стівен.

Він дивився на тесане, стражденне обличчя Кренлі, освітлене усмішкою вдаваного терпіння. Грубе слово прокотилося по ньому, немов брудна вода, якою плеснули на терплячий до кривд старовинний кам'яний образ; він дивився і бачив, як той підняв капелюх у вітанні, показавши цупке чорне волосся, що стирчало над чолом, мов залізна корона.

Вона вийшла з вестибюля і кивнула попри Стівена, відповідаючи на вітання. Як, і він теж? І чи не рум'янець, бува, промайнув по його обличчю? Невже аж так зачепили його слова Темпла? Світло убуло зовсім. Годі щось добачити.

Чи не в цьому причина байдужного мовчання приятеля, різких реплік, несподіваних вибухів грубості, якими він так часто уривав Стівенові звіряння, палкі й химерні? Стівен легко йому пробачав, бо цю ж грубість він знаходив й у собі самому. Згадався вечір, коли він зліз із позиченого скрипливого велосипеда в гаю під Малагайдом, щоб помолитися Богові. Він зніс руки і промовляв в екстазі до тінистої нави дерев, знаючи, що стоїть на святій землі й у святу годину. Але коли на закруті похмурої дороги показалося двоє поліцаїв, він обірвав молитву і почав голосно насвистувати мелодію з останньої святочної пантоміми.

Він став бити в підніжжя колони стовченим кінцем свого ясеневого ціпка. Хіба Кренлі його не почув? Що ж, він зачекає. Балачка на мить завмерла, з горішнього вікна знов зірвалося тихе сичання. Але більше в повітрі не було ні звуку; ластівки, за польотом яких він знічев'я спостерігав, заснули.

Сутінками пройшла вона. Того-то й повітря німувало, — тільки оте сичання впало зверху. А ось і теревені навколо нього вмовкли. Спадала темрява.

Темрява спадає з повітря.

Тремтка радість, мерехтлива, мов вутле світло, грала навколо нього зграйкою фей. Але чому? Тому що вона пройшла крізь темряве повітря, а чи то вірш заграв своїми чорними голосівками, звучним, як у лютні, першим акордом?

Він повільно відійшов у глибшу темінь в кінці колонади, м'яко постукуючи ціпком по каменю, ховаючи свою замріяність од студентів, і дозволив уяві прикликати до себе добу Довленда, Берда і Наша.

Очі, що відкриваються з темряви бажання, очі, що затьмарили східну зорю. Що таке їх томлива грація, як не м'якість закритих покоїв? І що таке їх мерхіт, як не мерехтіння шумовини у двірській клоаці слинявого Стюарта? Мовою пам'яті він смакував бурштинові вина, завмираючі переливи ніжних мелодій, гордовиту павану, а очима пам'яті бачив щедросердих шляхтянок із цмокливими вустами на балконах площі Ковент Ґарден, віспуватих дівок із шинків, молодичок, які, радо віддавшись своїм спокусникам, знову і знову хапали їх в обійми.

Викликані ним образи не принесли йому жодної втіхи. Вони були потайні і жагучі, все ж її образу прихопити вони не змогли. Не так треба думати про неї. Та він і не думав про неї так. Значить, його ум не може довіряти сам собі? Старі фрази, солодкі лише викопною солодкавістю смоковичних зернят, що їх Кренлі добував зі своїх лискучих зубів.

Це не був помисел, ані видіння, але він якось знав, що постать її іде зараз містом додому. Спершу невиразно, тоді виразніше відчув він запах її тіла. Кров скипіла свідомим неспокоєм. Авжеж, це її тіло так пахне, п'янко і млосно; літеплий запах обіймів, над яким спрагло витає музика його віршів, невидима м'яка білизна, просякла пахощами й росою її плоті.

Ззаду по його шиї повзла воша, і він двома пальцями вправно зловив її під нетугим коміром. Повальцювавши якусь мить її тільце, ніжне й ламке, немов рисове зернятко, він скинув її з пальців. Цікаво — виживе вона чи ні? Пригадалася чудна думка з Корнелія Ляпіда — що воші, народжені з людського поту, не були створені Богом разом з іншою живністю на шостий день. Від свербіння шкіри на шиї почервоніла і роз'ятрилася душа. Життя його тіла — зле зодягненого, недогодованого, завошивленого — обізвалося раптовим спазмом розпачу, від якого стиснулися повіки, й у пітьмі він побачив крихкі ясні

тільця вошей, що сіялися просто з повітря, обертаючись на льоту. Ні, то не темрява спадала з повітря. То яснота.

Яснота спадає з повітря.

Він навіть не може пригадати як слід Нашів рядок. Усі викликані ним образи неправдиві. Його уява порозводила паразитів. Думки його — гниди, народжені з поту неробства.

Він притьмом вернувся вздовж колонади назад до товариства. Ну що ж, хай собі йде, куди хоче, з кінцями. Хай собі покохає якогось чистьоху-атлета з чорним волоссям на грудях, який миється щоранку до пояса. Хай.

Кренлі видобув з кишені ще одну сушену смокву й заходився поволі її плямкати. Темпл сидів на цоколі, спершись на колону й насунувши кашкет на сонливі очі. З вестибюля вийшов присадкуватий юнак з затиснутою під ліктем шкіряною течкою. Він простував до товариства, стукаючи об плити закаблуками і штирем важкої парасолі. Піднявши її в знак привітання, сказав:

— Добрий вечір, панове.

Знову постукав у камінь й хихикнув, нервово посіпуючи головою. Довготелесий сухотник, Діксон і О'Кіфф говорили по-ірландському й не відповіли. Тоді він повернувся до Кренлі:

— Добрий вечір особисто вам.

Він ворухнув парасолею в бік Кренлі і знову хихикнув. Кренлі усе ще жував смокву, голосно плямкаючи:

— Добрий? Так. Непоганий сьогодні вечір. Присадкуватий серйозно глянув на нього і лагідно-докірливо потряс парасолею.

— Я бачу, — сказав він, — ви готові стверджувати очевидні речі.

— Угу, — відказав Кренлі, простягаючи недоїдений плід до рота присадкуватому, немов пропонував скуштувати.

Той не скуштував, тільки вірний своєму особливому настроєві, сказав поважно, так само підхихикуючи й підтверджуючи сказане парасолею:

— Ви маєте намір...

Він затнувся, вказав на пожовану смокву і голосно додав:

— Маю на увазі це.

— Угу, — як і раніше відказав Кренлі.

— Ви маєте намір, — озвався присадкуватий, — сказати це як ipso facto, чи, скажімо, як так би мовити?

Діксон одвернувсь од свого гурту, кажучи:

— Тут Ґоґґінс чекав-чекав тебе, Ґлінне, та й пішов шукати вас з Мойніганом до "Адельфі". Що в тебе тут? — спитав він, поплескуючи по Ґлінновій течці.

— Контрольні роботи, — відказав Ґлінн. — Я даю їм щомісяця контрольні, щоб знати, чи засвоюють вони мою науку.

Він теж поплескав по течці, кашлянув і всміхнувся.

— Науку? — грубо обізвався Кренлі. — Це ти про ту босоногу малечу, що має за навчителя такого паршивого осла, як ти? Поможи їм, Боже!

Він дожував свою смокву і відкинув хвостик.

— Я не бороню діткам приходити до мене, — зичливо проказав Ґлінн.

— Паршивий осел, — з притиском повторив Кренлі, — ще й богохульник!

Темпл схопився на ноги і, відсунувши Кренлі, мовив до Ґлінна:

— Це з Нового Завіту, ця фраза: "Пустіте дітей, щоб до мене приходили, і не забороняйте їм".

— Йди спи собі далі, Темпле, — порадив йому О'Кіфф.

— Гаразд, — вів далі Темпл, все ще звертаючись до Тлінна. — А якщо Ісус каже, щоб діти приходили до нього, чого ж тоді церква посилає усіх їх до пекла, коли вони вмирають нехрещеними? Чого?

— А сам ти хрещений, Темпле? — спитав сухотник.

— Чого ж їх посилають до пекла, якщо Ісус сказав, щоб усі йшли до нього? — не вгамовувався Темпл, заглядаючи Ґліннові в очі.

Ґлінн кашлянув і спокійно сказав, насилу гамуючи нервовий смішок і при кожному слові пускаючи в рух парасолю:

— Так от, якщо це так, як ти твердиш, то мені вельми цікаво, звідки береться ця "такість"?

— А звідти, що церква безсердечна, як і всі старі грішники, — відповів Темпл.

— А ти певен, що твій погляд на це питання ортодоксальний? — вкрадливо поспитав Діксон.

— Святий Августин твердив, що нехрещені діти йдуть до пекла, — відповів Темпл, — бо й він був старий безсердечний грішник.

— Схиляюсь перед тобою, — втрутився Діксон. — Але я завжди думав, що для таких випадків існує передпекло.

— Не сперечайся з ним, Діксоне, — грубо сказав Кренлі. — Не забалакуй з ним і не дивись на нього. Тягни його додому на налигачі, як мекливого цапа.

— Передпекло! — вигукнув Темпл. — Теж гарний винахід. Так само як пекло.

— Але не такий неприємний, — посміхнувся Діксон і обернувся до товариства: — Гадаю, що цим я висловлюю думку всіх присутніх.

— Висловлюєш, — твердо сказав Ґлінн. — У цьому Ірландія одностайна.

І вдарив залізною ферулою своєї парасолі по кам'яній долівці колонади.

— Пекло, — мовив Темпл. — Я ще можу погодитися з цим винаходом сірої супружниці Сатани. Пекло — римського походження, воно міцне й незугарне, як римські мури. А що таке передпекло?

— Кренлі, дай йому пипку, — гукнув О'Кіфф.

Кренлі підскочив до Темпла і тупнув на нього ногою, як на курку:

— Киш!

Темпл спритно відсунувся і закричав:

— А ви знаєте, що таке передпекло? Знаєте, як ми у Роскоммон і таке називаємо?

— Киш на тебе! Цур тобі! — кричав Кренлі, плескаючи в долоні.

— Ні перед, ні зад! — переможно вигукнув Темпл. — І я його так називаю!

— Дай-но твого патика, — мовив Кренлі.

Він вирвав ціпок Стівенові з рук і скочив на сходи, але Темпл, чуючи гонитву, утік у пітьму, мов спритний, легконогий дикий звір. Чути було, як важкі черевики Кренлі потупотіли через подвір'я і потім як він, збитий зі сліду, важко повертається назад, на кожному кроці копаючи носаками жорству.

Кроки були сердиті, й так само сердито та різко тицьнув він ціпка Стівенові назад у руки. Стівен відчув, що гнів Кренлі має іншу причину, але, удавши терплячого, тихо сказав йому, торкнувши за плече:

— Кренлі, ти чув, що я хочу поговорити з тобою? Відійдім.

Кренлі мить дивився на нього, потім спитав:

— Зараз?

— Так, зараз. Але не тут. Ходімо.

Вони мовчки перетнули подвір'я. Під колонадою хтось почав м'яко насвистувати пташиний поклик із "Зіґфріда", і цей мотив линув їм услід. Кренлі обернувсь, а Діксон (свистів він) гукнув:

— Куди ви, хлопці? А як же наша партія, Кренлі?

Повітряну тишу перетнуло кілька вигуків — вони домовлялися про партію більярду в готелі "Адельфі". Далі, у тишу Кілдар-стріт, Стівен рушив сам. Напроти готелю "Клен" зупинився і став терпляче чекати. Назва готелю на безбарвній лакованій дошці, безбарвний фасад будинку шпигнули його, як шпигає погляд ввічливої зневаги. У відповідь він недобрим оком зиркнув на м'яко освітлене готельне фойє, уявляючи собі пригладжене, затишне життя ірландських аристократів. Вони думають про офіцерські чини й агентів з продажу землі; селяни кланяються їм на сільських дорогах; вони знають назви кількох французьких страв і дають візникам накази вискливими провінційними голосами, що випирають з їхніх вростих у шкіру говірок.

Як поцілити в їхні сумління, як проникнути в уяви їхніх дочок, перш ніж їх запліднять їхні ж паничі, як зробити, щоб вони привели на світ хоч трохи шляхетніших нащадків? У дедалі густіших сутінках він відчував думки й прагнення народу, до якого належав, що летіли, мов лилики, темними сільськими дорогами, попід деревами на берегах потічків, понад розцвічені озерцями мочарі. На порозі чекала жінка, коли Дейвін проходив повз її дім уночі, і кухлем молока зваблювала його на ложе; бо в Дейвіна — лагідні очі чоловіка, який вміє зберігати таємниці. Тільки його ще не зваблювали жодні жіночі очі.

Хтось міцно схопив його попід руку, і голос Кренлі сказав:

— Ходімо ж пріч.

Вони мовчки йшли на південь. Врешті Кренлі озвався:

— Він викінчений ідіот, цей Темпл! Клянуся Мойсееві, я, щоб ти знав, колись-таки його приб'ю.

Проте гніву в його голосі вже не було, і Стівен подумав, чи не згадався йому її уклін під колонадою.

Вони звернули ліворуч. За якийсь час Стівен озвався:

— Кренлі, нині я мав неприємну сварку.

— З родичами? — спитав Кренлі.

— З матір'ю.

— Через релігію?

— Так, — відповів Стівен. По паузі Кренлі запитав:

— Скільки років твоїй матері?

— Ще не стара, — промовив Стівен. — Вона хоче, щоб я причастився на Великдень.

— А ти?

— Я не хочу, — відказав Стівен.

— Чому? — допитувався Кренлі.

— Я не хочу служити, — мовив Стівен.

— Я вже таке чував раніше, — спокійно сказав Кренлі.

— А зараз ти чуєш це пізніше, — спалахнув Стівен. Кренлі стис Стівенову руку:

— Тихо, тихо, дорогенький. Диви-но, який вразливий, чортів син! — сказав він з нервовим сміхом і, заглянувши Стівенові в обличчя зворушеними і приязними очима, додав:

— Ти знаєш, який ти вразливий?

— Смію сказати, що так, — і собі засміявся Стівен. Душі їхні, щойно такі чужі, раптом зблизилися між собою.

— Ти віриш у святе причастя? — спитав Кренлі.

— Ні, — мовив Стівен.

— Отже, не віриш?

— Ні. Ні вірю, ані не вірю, — відповів Стівен.

— Багато хто має сумніви, навіть духовні особи, — сказав Кремлі. — Але вони або долають, або відкидають їх. Хіба твої сумніви такі вже непереборні?

— Я не хочу їх бороти, — відповів Стівен.

Кренлі, на мить знітившись, знову поліз до кишені по фігу і вже підносив її до рота, коли Стівен сказав:

— Перестань, прошу тебе. Не можна ж говорити про такі речі з повним ротом жуйки.

Кренлі оглянув плід при світлі ліхтаря, під яким вони пристали. Потім приклав його по черзі до кожної ніздрі, надкусив, виплюнув і пожбурив його у канаву, кажучи навздогін:

— Геть від мене, проклятий, ув огонь вічний! Тоді знов узяв Стівена під руку й повів далі.

— Ти не боїшся, що почуєш ці слова в судний день?

— А що ти мені запропонуєш натомість? — спитав Стівен. — Вічне блаженство в товаристві нашого декана?

— Він, не забувай, сподобиться раю.

— Атож, — мовив Стівен трохи ущипливо, — він розумний, тямущий, безпристрасний і передусім проникливий.

— Цікава річ, розумієш, — спокійно вів далі Кренлі, — наскільки сам ти насяк релігією, в котру — на словах — ти не віриш. А в школі ти вірив? Можу закластися — вірив.

— Вірив, — відповів Стівен.

— І був тоді щасливіший? — лагідно спитав Кренлі. — Щасливіший, наприклад, ніж нині?

— Я часто бував щасливий, — відказав Стівен, — і часто нещасливий. Тоді я був кимось іншим.

— Як це — кимось іншим? Що ти хочеш цим сказати?

— Я не був собою — як я є нині, — сказав Стівен, — як і повинен був стати.

— Не був, як ти є нині і як повинен був стати, — повторив Кренлі. — Дозволь мені спитати одну річ. Ти любиш свою матір?

Стівен повільно похитав головою.

— Я не знаю, що означають ці слова, — відповів він просто.

— Хіба ти ніколи нікого не любив? — спитав Кренлі.

— Жінок тобто?

— Я не про це, — тон у нього похолоднішав. — Я питаю, чи було коли в тебе почуття любові — байдуже, до кого чи до чого?

Стівен ішов поруч друга мовчки, похмуро потупивши очі.

— Я намагався полюбити Бога, — сказав він нарешті. — Здається, нічого в мене не вийшло. Це дуже важко. Я щохвилі намагався з'єднати свою волю з волею Бога. Іноді це мені вдавалось. І я міг би, можливо, й тепер...

Кренлі урвав його на півслові:

— А твоя мати була щаслива у житті?

— Звідки мені знати, — відповів Стівен.

— Скількох дітей вона народила?

— Дев'ятеро чи десятеро, — відказав Стівен. — Деякі померли.

— А батько... — Кренлі на мить замовк. — Я не хочу втручатись у ваші родинні справи, — сказав він, — але чи був твій батько заможний чоловік? Коли ти був малий?

— Так, — сказав Стівен.

— Ким він був? — помовчавши, запитав Кренлі. Стівен, не затинаючись, почав перераховувати всі батькові означення:

— Студентом медицини, веслярем, тенором, актором-аматором, галасливим політиканом, дрібним землевласником, дрібним акціонером, пияком, "своїм хлопцем", байкарем, чиїмсь секретарем, кимось там на горілчаному заводі, податковим інспектором, банкрутом, а зараз він — вихваляч свого минулого.

Кренлі засміявсь, міцніше затиснувши Стівенову руку, й сказав:

— Про горілчаний завод — це ти люкс сказав!

— Щось іще тебе цікавить? — спитав Стівен.

— А нині вам добре живеться?

— Хіба по мені не видно? — відрубав Стівен.

— Значить, — задумливо мовив Кренлі, — ти народився в достатку і розкоші.

Останню фразу він вимовив чітко і голосно — він часто так виголошував ходові вирази, ніби підказував слухачеві, що говорить не від серця.

— Твоя мати, певно, немало вистраждала, — озвався він знову. — Ти не хотів би її вберегти від нових страждань, навіть якщо... Хотів би?

— Якби я тільки міг, — одказав Стівен, — мені це було б неважко.

— А ти спробуй, — порадив Кренлі, — зроби так, як вона хоче. Для тебе це дрібниця. Ти ж не віриш. Формальність, та й годі. А для неї — велика полегша.

Він замовк, а Стівен не відповідав. Потім, немов оголошуючи хід власних думок, Кренлі почав говорити:

— В такій смердючій купі гною, як наш світ, усе може бути непевним — тільки не материна любов. Мати приводить тебе на світ, виносивши в тілі. Що ми знаєм про її почування? Але що б вона не почувала, почування її принаймні справжні. Напевно справжні. А що таке наші ідеї, чи амбіції? Гра! Ідеї! У того паршивого мекливого цапа Темпла є свої ідеї. І в Мак-Кена теж. Кожен осел на дорозі гадає, що в нього є ідеї.

Стівен, відчитуючи, що ховалося за цими словами, ніби знічев'я мовив:

— Паскаль, якщо не помиляюсь, не давав матері цілувати себе — так боявся жіночого доторку.

— Паскаль був свиня, — сказав Кренлі.

— Алоїзій Ґонзаґа, здається, теж мав таке наставления, — додав Стівен.

— Тож і він був свиня, — сказав Кренлі.

— Церква зове його святим, — заперечив Стівен.

— А мені начхати, хто як його зове, — відрізав Кренлі. — Для мене він — свиня.

Стівен, зважуючи подумки кожне слово, вів далі:

— Ісус теж, здається, на людях ставився до своєї матері не досить ласкаво, але Суарес, єзуїтський теолог та іспанський ґранд, виправдує його.

— А тобі не приходило на думку, — спитав Кренлі, — що Ісус був не тим, за кого себе видавав?

— Першим, кому прийшла ця думка, — відповів Стівен, — був сам Ісус.

— Я питаюся, — у голосі Кренлі з'явилася тверда нота, — чи не приходило тобі на думку, що сам Ісус був свідомим лицеміром, гробом повапленим, як він називав тогочасних євреїв? Або простіше — що він був негідником?

— Таке ніколи мені не спадало на думку, — відповів Стівен. — Та хотів би я знати: ти що це — навертаєш мене чи відвертаєш себе од віри?

Він глянув приятелеві в обличчя й побачив на ньому прямолінійну посмішку, що їй певне зусилля волі намагалось надати відтінку значущості.

Голос Кренлі зазвучав рівно й тверезо:

— Скажи правду: тебе якось вразили мої слова?

— Трохи, — відказав Стівен.

— І чим же вони тебе вразили? — допитувався Кренлі тим самим голосом. — Адже ти певен, що наша релігія облудна, а Ісус — не Син Божий.

— І зовсім я не певен, — відповів Стівен. — Він більше схожий на Сина Божого, ніж на сина Марії.

— То ти ще й тому не хочеш причащатися, — сказав Кренлі, — бо цього ти теж не певен, бо маєш відчуття, що може й справді гостія — тіло і кров Сина Божого, а не хлібна облатка? Бо боїшся, що так воно і є?

— Так, — тихо відказав Стівен. — Я відчуваю це і тому боюся.

— Розумію, — сказав Кренлі.

Стівен, вражений його тоном, який означав закінчення розмови, одразу ж почав її наново:

— Я боюсь багатьох речей: собак, коней, вогнепальної зброї, моря, грози, машин, сільських доріг уночі.

— Але чого боятися шматочка хліба?

— Мені за всім, чого я боюсь, ввижається якась лиха дійсність.

— Ти, значить, боїшся, що Бог римо-католиків вразить тебе насмерть і прокляне, якщо ти по-блюзнірському причастишся?

— Бог римо-католиків міг би зробити це й зараз, — відказав Стівен. — Я більше боюся хімічного процесу, що почнеться в моїй душі від нещирої пошани до символу, за яким стоять двадцять століть авторитету і поклоніння.

— А в разі смертельної загрози, — запитав Кренлі, — ти б допустився цього блюзнірства? Наприклад, якби ти жив у часи переслідувань за віру?

— Я не можу відповідати за минуле, — відповів Стівен. — Можливо, що й ні.

— Гадаю, ти не збираєшся йти в протестанти?

— Я сказав, що втратив віру, — сказав Стівен, — але не почуття гідності. Що б то була за полегша — відкинутись логічного й послідовного абсурду і пристати на інший абсурд, нелогічний і непослідовний?

Вони вже були в околиці Пембрука. Тепер, коли вони повільно простували нешироκими вулицями, дерева й вогники де-не-де у віллах влагіднювали душу. Довколишня атмосфера добробуту й супокою примусила їх майже забути про їхні нестатки. По той бік лаврового живоплоту, в кухонному вікні мерехтіло світло й чувся спів служниці, що наточувала ножі. Вона співала, нерівно й уривчасто, "Розу О’Ґрейді".

Кренлі спинився, вслухаючись:

— Mullier cantat.

Лагідна краса латинських слів торкнула чарівним доторком вечірню пітьму, доторком невловнішим і переконливішим, ніж дотик музики чи жіночої руки. Боротьбі їхніх душ прийшов кінець. Жіноча постать, як вона з'являється у церковній літургії, пройшла безгучно крізь тьму: постать у білих шатах, невеличка й струнка, наче хлопчача, з розв'язаним поясом. Її голос, по-хлоп'ячому високий і ламкий, речитативом доносив з далекого хору слова жінки, що прохромлюють морок і гамір першої пісні Страстей Господніх:

— Et tu cum Jesu Galilaeo eras.

І всі серця зворушились, потяглися до того голосу, що сяяв, як нова зірка — ясніше на наспівному пропаракситоні, і менш ясно в кінці музичної фрази.

Спів припинився. Вони рушили далі. Кренлі підкреслено ритмічно повторив кінець приспіву:

А після весілля чекає

Щастя нас осяйне,

Бо я люблю Розу О'Ґрейді,

А Роза О'Ґрейді — мене.

— Оце тобі справжня поезія, — зауважив він. — Оце справжня любов.

І з дивною посмішкою зиркнув нишком на Стівена:

— По-твоєму, це поезія? А може ти знаєш, що означають ці слова?

— Спершу я б хотів поглянути на Розу.

— Її не важко знайти, — відповів Кренлі.

Капелюх наїхав йому на чоло. Він зсунув його назад, і в теміні дерев Стівен побачив його бліде обличчя, обрамлене пітьмою, й великі темні очі. Так. Обличчя в нього гарне, а тіло — сильне й туге. Він говорив про материнську любов. Отже, він відчуває страждання жінок, слабкість

їхніх тіла й душі, і захищатиме їх дужою й рішучою рукою, і схилиться до них умом.

Тоді пора: час у путь. Якийсь голос шепоче до самотнього Стівенового серця, кажучи — "йди", кажучи, що їхній дружбі настає кінець. Так, він піде. Він не буде боротися з ближнім. Він знає, що йому робити.

— Певно, я поїду звідси, — мовив він.

— Куди? — спитав Кренлі.

— Куди зможу, — відказав Стівен.

— Так, — мовив Кренлі. — Може, тепер тобі й важко буде тут жити, але хіба через це ти їдеш?

— Мушу їхати, — відповів Стівен.

— Але, — вів далі Кренлі, — ти тільки не думай про себе так, ніби ти не хочеш їхати, а тебе виганяють, або що ти якийсь єретик чи злочинець. Багато добрих католиків мислять так, як ти. Дивно? Церква — це не кам'яна будівля і навіть не духівництво з їхніми догматами. Церква — це ціла маса людей, що в ній народилися. Не знаю, чого ти прагнеш у житті. Може, того, про що ти казав мені тоді ввечері, як ми стояли біля зупинки на Гаркорт-стріт?

— Так, — сказав Стівен, несамохіть посміхнувшись з того, як Кренлі прив'язує в пам'яті думки до місць. — Тоді, як ти півгодини сперечався з Догерті про найкоротшу дорогу від Салліґапа до Ларреса.

— Недоумок! — зазначив Кренлі зі спокійним презирством. — Що він знає про дорогу від Салліґапа до Ларреса? Та й що він узагалі знає про дороги, помийна його голова!

Він зайшовся довгим голосним сміхом.

— Ну, — відповів Стівен, — а що було далі, пам'ятаєш?

— Про те, що ти сказав? — перепитав Кренлі. — Чого ж, пам'ятаю. Знайти таку форму життя чи мистецтва, в якій твій дух міг би виявити себе з нескованою свободою.

Стівен підняв капелюха на знак визнання.

— Свобода! — повторив Кренлі. — Її в тебе не вистачає навіть на те, щоб допуститися блюзнірства. А грабувати ти зміг би, скажи?

— Вже радше пішов би на жебри, — відказав Стівен.

— А якби нічого не вижебрав, грабував би?

— Ти хочеш почути від мене, — відповів Стівен, — що права власності умовні і що за певних обставин грабунок не є беззаконням. Кожен грабував би на такій підставі. Але я так не відповім. Прочитай єзуїтського теолога Хуана Маріану де Талаверу — той тобі пояснить іще, за яких обставин ти можеш законно вбити свого короля, і чи краще дати йому отрути в келиху, а чи натерти нею одіж його чи сідло. Краще спитай, чи дав би я іншим пограбувати себе, або, якби мене таки пограбовано — чи накликав би я на них те, що зветься відплатою світського правосуддя?

— То накликав би?

— Думаю, — відповів Стівен, — мені від цього було б не менш тяжко на душі, ніж коли б мене пограбували.

— Розумію, — сказав Кренлі.

Він вийняв свого сірника і почав прочищати дірку між зубами. Потім недбало кинув:

— Слухай, а ти, приміром, зайняв би незайману дівчину?

— Вибач мені, — ввічливо мовив Стівен, — хіба не цього домагається більшість юних джентльменів?

— А ти сам як ставишся до цього? — перепитав Кренлі.

Остання фраза, з кислуватим запахом, наче дим з деревного вугілля, згнітила серце й розтроюдила Стівенів мозок, над яким, схоже, зібрались його власні випари.

— Слухай, Кренлі, — сказав він. — Ти питаєш, що б я зробив, а чого б не зробив. То я скажу тобі, що я зроблю, а що — ні. Я не служитиму тому, в що більше не вірю, байдуже, як воно зветься — домом, батьківщиною чи церквою; і спробую реалізувати себе якимсь чином, у житті чи в мистецтві, якомога свобідніше й повніше, маючи для захисту єдину зброю, до якої дозволю собі вдатися — мовчання, втечу і хитрощі.

Кренлі схопив його попід лікоть і розвернув назад до Лісон-парку. Він засміявся ледь що не лукаво і з прихильністю старшого стиснув його руку.

— Хитрощі! — мовив він. — Не може бути! Ти і хитрощі! Ти, бідний поет!

— А ти — мій сповідник, — мовив Стівен, пройнявшись дрожем від цього потиску. — Стільки всякої всячини я тобі звірив, хіба ні?

— Так, дитя моє, — відповів Кренлі все ще весело.

— Я тобі висповідав мої страхи. Але я скажу тобі також, чого я не боюся. Я не боюся самотності, не боюся постраждати за іншого, не боюся покинути те, що мені треба покинути. І я не боюся зробити помилку, хай навіть велику, помилку на ціле життя, чи, можливо, й на вічність.

Споважнілий Кренлі вповільнив ходу і сказав:

— Самотність, повна самотність. Її ти не боїшся. А ти знаєш, що означає це слово? Не тільки відособлення від інших людей, а й коли немає жодного приятеля.

— Я ризикну, — відповів Стівен.

— А також коли немає нікого, — вів далі Кренлі, — хто був би більш ніж приятелем, чимось більшим навіть, ніж найшляхетніший і найщиріший приятель.

Ці слова мовби зачепили якусь глибоку струну в його власній природі. Чи не говорить він про себе — такого, як є, чи такого, яким хотів би бути? Якусь хвилю Стівен мовчки споглядав його обличчя. На ньому лежав холодний смуток. Він говорив про себе, про власну самотність, якої боїться.

— Про кого ти говориш? — врешті запитав Стівен. Кренлі не відповів.

20 березня: Довга розмова з Кренлі на тему мого бунту. Він був в ударі. Я — податливий і тактовний. Напав на мене з приводу любові до матерів. Пробував уявити собі його матір: не можу. Одного разу він прохопився, що батькові його було шістдесят один, коли народився він. Можу собі його уявити. Яскраво виражений селянський тип. Костюм у кашку. Квадратні стопи. Кошлата борода з сивиною. Мабуть, ходить на собачі перегони. Регулярно, хоч і не дуже щедро, сплачує датки отцеві Двайєру з Ларреса. Іноді вечірком заговорює з дівчатами. Але мати?

Дуже молода чи вже стара? Навряд щоб дуже молода, тоді Кренлі говорив би по-інакшому. Значить, стара. Ймовірно, до того ж занедбана. Звідси й душевний розпач: дитина виснаженого лона.

21 березня, ранок: Думав про це вночі у ліжку, але був заледачий і надто вільний, щоб дописати. Вільний, саме так. Виснажене лоно — це лоно Єлизавети і Захарії. Значить, він — предтеча. Заувага: їсть здебільшого грудинку і сушені фіги. Читай: сарану і дикий мед. А ще, думаючи про нього, завжди бачу сувору стяту голову або посмертну маску на тлі сірої завіси чи на плащаниці. Усікновення глави, так називається цей празник. Дещо спантеличив мене святий Іван біля Латинської брами. Що я бачу? Обезглавлений предтеча намагається зламати замок.

21 березня, ніч: Вільний. Вільна душа, вільна уява. Зостав мертвим хоронити мерців їхніх. Так. Зостав мертвим шлюбити мерців їхніх.

22 березня: Разом з Лінчем ув'язалися за дебелою сестрою милосердя з лікарні. Лінчева ідея. Противно. Двоє худих голодних хортів у гонитві за телицею.

23 березня: Не бачив її ще з того вечора. Недужа? Сидить біля каміна, мабуть, з маминим шалем на плечах. Але не вередує. З'їси тарілочку вівсянки? Невже не з'їси?

24 березня: День почався з суперечки з матір'ю. Тема: П.Д.М. Був у невигідному становищі через свою стать і вік. Щоб викрутитись, протиставив стосунки Ісуса з Батьком стосункам Марії з її сином. Сказав, що релігія — не пологовий будинок. Мама була поблажлива. Сказала, у мене химерний розум і я забагато читаю. Неправда. Прочитав мало, а зрозумів іще менше. Тоді вона сказала, що я таки прийду до віри, бо в мене непогамовна душа. Це означало б вийти з церкви через задні двері гріха і знов увійти через дахове вікно покаяння. Я не здатен покаятись. Сказав їй це і попросив шість пенсів. Дістав три.

Тоді пішов у коледж. Ще одна сутичка з круглоголовим і шельмооким коротуном Гецці. Цього разу через Бруно Ноланця. Почав італійською, а скінчив ламаною англійською.Сказав, що Бруно — страшний єретик. Я кажу — страшне те, як його спалили. Він погодився з цим, ніби скрушно. Тоді дав мені рецепт на страву, яку називає risotto alla bergamasca. Коли він вимовляє м'яке "о", то випинає свої тілисті губи, немовби цілує цей звук. Може й справді? А він здатен покаятись? Звісно, що здатен: ще й витисне дві чисті шельмівські сльозини, по одній з кожного ока.

Переходячи через Стівенову — себто мою — Луку, згадав: то його, Стефанові, а не мої співвітчизники придумали те, що Кренлі на днях назвав нашою релігією. Четверо солдатів з дев'яносто сьомого піхотного полку сиділи під хрестом і кидали кості, кому випаде плащ розп'ятого.

Пішов у бібліотеку. Взяв три часописи, спробував читати. Марно. Вона ще не одужала. Я стривожений? Чим це раптом? Тим, що вона вже й не одужає.

Блейк писав:

Мабуть, наш Вільям Бонд помре,

Точить його недуга безсумнівна.

Ой леле, бідний Вільям!

Якось я був на діорамі в Ротонді. В кінці показували фотографії великих цяць. Серед них — Вільям Юарт Ґладстон, що якраз був помер. Оркестр заграв "О, Віллі, як ми тужим за тобою".

Народ телепнів!

25 березня, ранок: Тривожна ніч сновидінь. Дуже вже тиснуть на груди.

Довга, вигнута галерея. З долівки підносяться стовпи темних випарів. Навколо — статуї казкових королів, витесані з каменю. Руки їх стомлено згорнені на колінах, а очі потемніли, бо перед ними темними випарами невпинно зносяться хиби людей.

З якоїсь печери насувають дивні постаті. Вони нижчі, ніж люди, і мовби злучені між собою. Їхні обличчя світяться, помережані несвітлими смугами. Вони пильно дивляться на мене і наче питають про щось очима. Не говорять.

30 березня: Нині ввечері під колонадою Кренлі загадав Діксонові та її братові загадку. Мати впустила дитину в Ніл. І знову він грає на матері. Дитину схопив крокодил. Мати просить віддати. Крокодил каже: гаразд, він віддасть, якщо вона скаже, що він зробить з дитиною — з'їсть її чи ні.

Такий спосіб мислення, сказав би Лепід, і родиться з вашого болота під дією вашого сонця.

А мій? Хіба в мене — інакший? Туди його, у нільське болото!

1 квітня: Останню фразу не схвалюю.

2 квітня: Бачив її, як пила чай з тістечками у кав'ярні Джонстона, Муні й О'Брайєна. Точніше, побачив її зіркий, як рись, Лінч, коли ми йшли мимо. Він каже, брат її запросив Кренлі до них додому. Цікаво, взяв він з собою свого крокодила чи ні? Отож, зараз він — світло світу? То я його знайшов. Урочисто заявляю, що знайшов, його я. Він тихо світився за мішком вікловських висівок.

3 квітня: Зустрів Дейвіна в крамниці з сигарами навпроти Файндлейтерової церкви. Він був у чорному светрі і з хокейною

ключкою. Спитав, чи це правда, що я від'їжджаю, і чому. Я відповів, що найкоротший шлях до Тари веде через Голігед. Тут якраз нагодився мій батько. Знайомство. Батько ввічливий і уважний. Запропонував Дейвінові піти підкріпитися. Дейвін не міг — ішов на збори. Коли ми розпрощалися, батько сказав, що у нього хороші, чесні очі. Спитав, чому б мені не вступити до веслярського клубу. Я пообіцяв обміркувати цю ідею. Тоді він розповів, як колись завдав Пенніфедерові горя. Хоче, аби я вивчав право. Мені, мовляв, просто судилося бути юристом. Знову болото, знов крокодили.

5 квітня: Шалена весна. Хмари мчать стрімголов. О життя! Темний, вируючий потік болотяної води, в який яблуні скидають свій тендітний цвіт. Очі дівчат між листви. Дівчат стримано-пустотливих. Жодної чорнявки — усі русяві або рудуваті. Рум'янець у них гарніший. Гоп-ля!

6 квітня: Звичайно, вона пам'ятає минуле. Лінч каже, всі жінки пам'ятають. Тоді вона пам'ятає часи свого дитинства — і мого теж, якщо тільки воно в мене було. Минуле згорає в теперішньому, а теперішнє живе лиш тому, що несе у собі майбутнє. Якщо Лінч каже правду, всі жіночі статуї мають бути повністю задраповані, і рукою у скрушному жесті повинні триматися тильних частин.

6 квітня, пізніше: Майкл Робартес згадує забуту красу і, коли бере її в обійми, то обіймає все любе, що давно пішло зі світу. Не те. Зовсім не те. Я прагну стиснути в обіймах те любе, яке ще не прийшло на світ.

10 квітня: Ледь-ледь, під важкістю ночі, крізь тишу міста — яке від снів перейшло у сон без сновидінь, наче стомлений, незворушний до пестощів коханець, — чути стукіт копит по дорозі. На підході до мосту він голоснішає; а в мить, коли вони минають затемнені вікна, тривога стрілою тне тишу. І знову вони даленіють — копита, що зблискують у ваготі ночі, мов самоцвіти, кваплячись ген поза сплячі поля до мети своєї подорожі — куди? — до чийого серця? — з якою вісткою? Й квітня: Прочитав написане минулої ночі. Невиразні переживання в невиразних

словах. А їй сподобалось би? Може й так. Значить, мусить подобатись і мені.

13 квітня: Оте цідило довго не сходило мені з голови. Я виявив у словнику, що то — англійське слово, ще й старе-престаре. До дідька декана з його лійкою! Чого він сюди приїхав — вчити нас своєї мови чи вчитися її від нас. Так чи інак — до дідька!

14 квітня: Джон Альфонс Малреннен тільки-но повернувся з західної Ірландії. (Матеріал для європейських та азійських газет.) Він розказав, що побував у гірській хижі одного діда. У діда були червоні очі і коротка люлька. Дід говорив ірландською. І Малреннен говорив ірландською. Потім дід і Малреннен перейшли на англійську. Малреннен розповідав йому про всесвіт, про зірки. Дід сидів, слухав, покурював, попльовував. А тоді сказав:

— Гм, на тамтому кінці світу, певне, самі чудиська живуть.

Я боюсь його. Я боюсь його рогастих очей у червоних обідках. Це з ним мені боротися цілу ніч, аж до рання, аж до смерті — його чи моєї, душити його жилгзе горло, аж поки... Поки що? Поки він не скориться мені? Ні. Я не бажаю йому зла.

15 квітня: Нині на Ґрафтон-стріт налетів просто на неї. Нас зіштовхнув натовп. Обоє спинилися. Вона спиталася, чому я не заходжу, сказала, що ходять про мене всілякі чутки. Все це так, для заповнення часу. Спитала, чи пишу я вірші. Про кого? — спитав я. Це ще дужче її спантеличило, аж мені стало жаль, і я почувся негідником. Я тут же перекрив цей клапан й запустив той духовно-героїчний холодильний апарат, що його винайшов і запатентував у всіх краях Данте Аліґ'єрі. Затуркотів про себе, про свої плани. Посеред усього цього у мене, як на гріх, вирвався певний жест революційного характеру. Так ніби я жбурнув у повітря жменю гороху. Люди почали поглядати на нас. За

хвилю вона потисла мені руку і вже на ходу висловила надію, що я здійсню усе, про що їй говорив.

Оце так дружні стосунки, правда?

Так, нині вона мені подобалась. Трохи чи дуже? Не знаю. Вона мені подобалась, і це якесь ніби нове почуття. В такому разі все решта, все, що я ніби думав, і все, що я ніби відчував, все решта, що було дотепер, насправді... Ех, облиш, чоловіче! Заснеш — забудеш!

16 квітня: Пора! Пора!

Чари рук і голосів: білі руки доріг обіцяють міцні обійми, а чорні руки високих кораблів на тлі місяця повідають про далекі народи. Простягнуті руки мовби говорять: "Ми самі. Йди сюди". А голоси їм вторують: "Ми — твій рід". Їх так багато, що повітря гусне, коли вони кличуть мене, рідного, готуючи в путь, б'ючи крилами запальної своєї палкої, небезпечної молодості.

26 квітня: Мати вкладає мій новий одяг з чужого плеча. Молиться за те, каже, щоб далеко від дому і друзів я спізнав, яке воно, серце, і що воно чує. Амінь! Хай станеться так. Я вітаю тебе, життя! Я рушаю на зустріч, у мільйонний раз, з дійсністю досвіду, щоби в кузні моєї душі кувати несотворену совість мого роду.

27 квітня: Прадавній отче, прадавній мастаче, будь мені до помочі нині і повсякчас.

Дублін 1904

Трієст 1914

1

Foetus — плід, зародок (лат.)

2

Tempora mutantur nos et mutamur in illis — "Часи міняються, і ми міняємося з ними" (лат.)

3

Quasi cedrus exaltata sum in Libanon et quasi cupressus in monte Sion... — "Мов той кедр ливанський, я виросла вгору, мов той кипарис на горах Хермонських. Мов та пальма в Енгаді, виросла я, мов у Єрихоні садженці трояндні, мов маслина ота на рівнині пишна, — виросла я, немов той явір... Мов цинамон і аспалат, видавала я пахощі, мов добірна мірра, була я запахуща"

4

Confiteor — молитва при сповіді (лат.)

5

Corpus Domininostri — "Тіло Господа нашого" (лат.)

6

In vitam eternam. Amen. — "На життя вічне. Амінь." (лат.)

7

Synopsis Philosophiae Scholasticae ad mentem divi Thomae — "Синопсис схоластичної філософії за вченням св. Томи" (лат.)